

materiały pomocnicze dla nauczycieli

ślady przeszłości

uczniowie adoptują zabytki

— CEO —
CENTRUM EDUKACJI
OBYWATELSKIEJ

Ślady przeszłości | uczniowie adoptują zabytki materiały pomocnicze dla nauczycieli

Publikacja sfinansowana ze środków Narodowego Centrum Kultury w ramach programu operacyjnego „Patriotyzm Jutra” oraz Fundacji Bankowej im. L. Kronenberga.

fundacja kronenberga
citi bank handlowy

Publikacja powstała na podstawie materiałów pomocniczych dla nauczycieli pt. *Ślady przeszłości – uczniowie adaptują zabytki* Warszawa 2001 pod redakcją Anny Machcewicz i Małgorzaty Bakalarz. Wykorzystano teksty Alicji Pacewicz, Anny Machcewicz, Małgorzaty Bakalarz oraz Tomasza Merty.

Autorzy: Anna Mirska-Czerwińska, Zuzanna Grębecka, Marianna Hajdukiewicz, Ewa Korulska, Paulina Szczygieł

Redakcja: Marianna Hajdukiewicz

Korekta: Teresa Kruszona

Zdjęcia: Jarosław Kąkol

W publikacji wykorzystano zdjęcia uczniów z:

Zespołu Szkół Ogólnokształcących z Oddziałami Integracyjnymi z Brzeźna, Zespołu Szkół Ogólnokształcących nr 1 z Chełma, Szkoły Podstawowej z Ćmińska, Zespołu Szkół z Krasienina, Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego z Niemienic, Gimnazjum nr 1 z Sandomierza, Zespołu Szkół Ogólnokształcących z Urzędowa, Gimnazjum Przymierza Rodzin nr 2 z Warszawy, Gimnazjum Społecznego STO nr 4 z Warszawy, Gimnazjum nr 32 z Warszawy, CII Liceum Ogólnokształcącego z Warszawy, Szkoły Podstawowej nr 69 z Warszawy, Prywatnej Szkoły Podstawowej im. Lauder-Morasha z Warszawy, Gimnazjum nr 49 z Warszawy, Szkoły Niemieckiej im. Willy Brandta z Warszawy, XII Liceum Ogólnokształcącego z Warszawy, Publicznej Szkoły Podstawowej z Wymysłowa.

Dziękujemy za pomoc w przygotowaniu publikacji.

Opracowanie graficzne: rzeczyobrazkowe.pl [Marcin Kamiński, Michał Szperling]

Druk: Roband

ISBN: 83-89240-34-3

EAN: 9788389240354

Ślady przeszłości | uczniowie adoptują zabytki | materiały pomocnicze dla nauczycieli

spis > treści

0. Wstęp [7]

I. Metoda projektu [7]

1. Na czym polega metoda projektu [1]
2. Co to znaczy dobry projekt [2]
3. Etapy pracy nad projektem [3]
4. Podział zadań między nauczycielami i uczniami [4]
5. Ocenianie w pracy nad projektem [6]

II. Miniwarsztat młodego historyka [7]

1. Co może być zabytkiem [8]
2. Dlaczego to jest dla nas ważne [9]
3. O czym opowiadają zabytki [10]
4. Jak czytać krajobraz kulturowy naszej miejscowości i regionu [11]
5. Jak chronić ślady przeszłości [12]

III. Wybieramy zabytek [13]

1. Jak szukać zabytku [14]
2. Jak wybrać zabytek [15]
3. Karta zabytku [16]
4. Plan działania [17]

IV. Zbieramy informacje [18]

1. Gdzie szukać informacji [19]
2. Wywiady [19]
3. Zdjęcia [19]
4. Dokumentacja projektu [19]

V. Uroczysta adopcja [7]

1. Miejsce prezentacji [19]
2. Program uroczystości [19]
3. Informujemy [19]
4. Sojusznicy [19]

VI. Działamy [7]

1. Opiekujemy się zabytkiem [19]
2. Publikujemy [19]
3. Uczymy innych [19]
4. Artystycznie [19]

VII. Jak oceniać uczniów [7]

VIII. Przykłady Projektów [7]

1. Projekt teatralny i filmowy [19]
2. Projekt plastyczno – fotograficzny [19]
3. Projekt: przewodnik po zabytkach naszej okolicy [19]
4. Projekt internetowy [19]
5. Projekt archeologiczno-badawczy [19]

IX. Materiały pomocnicze [7]

1. Zabytki sakralne [19]
2. Zabytki industrialne [19]
3. Zabytki przyrody [19]
4. Tradycje i zwyczaje naszego regionu [19]
5. Zabytki kultury żydowskiej [19]
6. W kręgu kultury niemieckiej [19]
7. Na styku kultury łacińskiej i prawosławnej [19]
8. Średniowieczny spadek [19]
9. Ślady wojenne [19]
10. Kultura materialna PRL [19]

WSTĘP

W programie *Ślady przeszłości* uczniowie poszukują zabytkowych obiektów, poznają ich historię i opiekują się nimi. Starają się przywrócić pamięć o tych miejscach, wydarzeniach i ludziach z nimi związanych. Młodzi wędrują w poszukiwaniu zapomnianych cmentarzy, przydrożnych krzyży, nieczynnych fabryk, odchodzących w niepamięć obyczajów. Gromadzą dokumentację, przeprowadzają wywiady ze świadkami historii, poszukują archiwalnych zdjęć, odwiedzają muzea i biblioteki, przygotowują wystawy, kręcą filmy, próbują swoich sił w roli przewodników.

Organizując *Ślady przeszłości* chcemy zaszczerpić młodym fascynację sztuką i przekazać im wiedzę historyczną. Przede wszystkim zależy nam jednak na pokazaniu, jaką moc ma aktywne działanie na rzecz wspólnego dobra. W naszej pracy stawiamy na samodzielność, wolne wybory i różnorodność pomysłów. Wierzymy, że podejmowane działania budują tożsamość młodych ludzi, wzmacniają ich więzi z miejscem urodzenia i zamieszkania, rozbudzają patriotyzm i kształtują obywatelską odpowiedzialność.

Ślady przeszłości – uczniowie adoptują zabytki to program edukacyjny organizowany przez Centrum Edukacji Obywatelskiej we współpracy z Narodowym Centrum Kultury oraz Fundacją im. Leopolda Kronenberga. Od marca 2006 roku działania prowadzone są w ramach programu operacyjnego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Patriotyzm jutra”.

W programie uczestniczą uczniowie i nauczyciele ze szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych z całej Polski. Od 2001r. wzięło w nim udział około 1000 szkół, w prace na rzecz ochrony zabytków zaangażowało się blisko 20 000 uczniów. Przez ostatnie kilka lat zebraliśmy setki stron relacji, tysiące fotografii, liczne przykłady dobrej praktyki. Projekty realizowane przez uczniów to nie tylko jednorazowa mobilizacja – opieka nad adoptowanymi zabytkami staje się trwałym elementem szkolnej tradycji.

Oddajemy w Państwa ręce materiały pomocnicze do realizacji projektów *Ślady przeszłości*. Znajdą tu Państwo opisy poszczególnych etapów pracy, wiele wskazówek, rad i przykładów działań podejmowanych przez uczniów. Liczymy, że te materiały pomogą Państwu w pracy z młodzieżą, zainspirują nowymi pomysłami, zachęcą do własnych poszukiwań i podejmowania działań obywatelskich.

Centrum Edukacji Obywatelskiej

I. METODA PROJEKTU

Zanim spotkasz się z uczniami i namówisz ich do adopcji zabytku oraz udziału w programie *Ślady przeszłości*, przypomnij sobie zasady pracy metodą projektu. Wykorzystując tę metodę, stworzysz sytuację, w której uczniowie – na podstawie samodzielnych doświadczeń – pogłębiają swoją wiedzę, rozwijają zainteresowania, zdobywają i doskonalą umiejętności.

1. Co to jest metoda projektu

Metodą projektu nazywamy zaplanowane i koordynowane przez nauczyciela, a realizowane samodzielnie przez uczniów zadanie albo cykl zadań powiązanych celem i treścią programu nauczania lub programu szkoły.

Metoda projektu jest jedną z najatrakcyjniejszych metod nauczania. Projekty bowiem odpowiadają zainteresowaniom uczących się i wiążą **wiedzę teoretyczną z działalnością praktyczną**. Metoda zakłada samodzielne, odpowiedzialne, oparte na współpracy i koordynowane przez nauczyciela działania uczniów. Jej zastosowanie przeradza proces nauczania w autentyczny, **demokratyczny dialog** uczniów z nauczycielem.

Uczniowie samodzielnie wybierają temat, zbierają potrzebne informacje do wykonania projektu, opracowują je, a następnie prezentują innym. Do konkretnych przedsięwzięć można zaangażować nauczycieli różnych przedmiotów. Właściwie zaprojektowany i przeprowadzony projekt powinien również zostać uznany za wartościowy i włączać do współpracy **rodziców i lokalną społeczność**. Projekt obejmuje wiele działań i realizowany jest przez dłuższy czas – daje to możliwość na pełniejsze zaangażowanie i bliższy kontakt z jego uczestnikami.

Nauczanie projektowe wprowadzone zostało w szkołach amerykańskich w początkach XX w. i spopularyzowane w innych krajach, zwłaszcza w Anglii i Danii, gdzie w miejsce tradycyjnego systemu klasowo-lekcyjnego wprowadza się tzw. projekty jako metody nauki i formy pracy młodzieży. W Polsce pierwsze próby nauczania metodą projektów sięgają 1928 r. Szkoła pracująca metodą projektów ma stać się alternatywą dla dotychczasowego nauczania zorientowanego przede wszystkim na systematyczne i odtwórcze gromadzenie danych.

W literaturze wyróżnia się dwa typy projektów:

Projekty badawcze – polegają na zebraniu, opracowaniu i usystematyzowaniu informacji o jakimś zagadnieniu. Ich rezultaty mają charakter różnych opracowań, np. albumu, folderu, wywiadu, monografii, przewodnika, gry.

Projekty działania lokalnego – polegają na podjęciu jakiegoś działania w swoim środowisku – szkolnym, lokalnym. Rezultaty takiego projektu można zaobserwować w terenie. Może to być uporządkowanie parku, renowacja placu zabaw, aukcja prac, festyn szkolny czy zorganizowanie akcji „Sprzątanie świata”.

Praca metodą projektu przynosi wiele korzyści. Za najważniejsze jej zalety uznaje się:

- ☑ rozwój osobisty ucznia (kształtowanie umiejętności społecznych – praca w grupie, podejmowanie decyzji, uczenie samodzielności, odpowiedzialności, wzmacnianie przedsiębiorczych postaw wobec świata, planowanie i organizacja pracy, komunikowanie się, a także ocenianie własnej pracy);
- ☑ stymulowanie rozwoju poznawczego i emocjonalnego ucznia (doskonalenie czytania, pisania, słuchania, mówienia, twórczego myślenia, samodzielnego uczenia się, rozwiązywania problemów);
- ☑ integracja wiedzy i umiejętności z różnych przedmiotów (zbieranie i selekcjonowanie informacji, wykorzystywanie ich w swojej pracy);
- ☑ rozwój indywidualnych zainteresowań, uzdolnień i potrzeb ucznia;
- ☑ kreatywność i innowacyjność metody.

Dla nauczycieli praca metodą projektu jest okazją do nawiązania z uczniem kontaktu wykraczającego poza standardowe relacje, do poznania i wykorzystania nowoczesnych metod edukacyjnych, do wymiany doświadczeń. Praca nad projektem to także szansa na zdobycie nowych umiejętności, kontaktu z organizacjami pozarządowymi, instytucjami kultury, władzami samorządowymi.

2. Co to znaczy dobry projekt

Uczniowie, przystępując do pracy, powinni otrzymać **dokładną informację (instrukcję)**: opis przedsięwzięcia, poszczególne etapy pracy, zasady działania i współpracy. Dobrze jest, jeśli będą uczestniczyć w ustalaniu tych zasad i podejmą konkretne zobowiązania.

Niezwykle ważne jest **ustalenie celów pracy nad projektem**, i to na dwóch poziomach. Z jednej strony, nauczyciel musi być świadomy, jakie cele edukacyjne przyświecają jego pracy, czego chce uczniów nauczyć i dlaczego, np. przygotowanie uczniów do samodzielnego rozwiązywania zadań. Z drugiej strony, projekt musi mieć jasno sformułowane kierunki działania, czyli ustalone wspólnie z uczniami efekty, jakie mają zostać osiągnięte dzięki pracy nad projektem, np. przygotowanie planu zagospodarowania przestrzeni wokół szkoły.

Jeśli projekt spełnia następujące cechy, możesz być pewien, że idziesz w dobrym kierunku:

- ❑ cele ustaliłeś wspólnie z uczniami;
- ❑ nawiązałeś do sytuacji znanych uczniom;
- ❑ połączyłeś treści edukacyjne z różnych dziedzin;
- ❑ postawiłeś na wiedzę, ale i umiejętności uczniów;
- ❑ ustaliłeś terminy realizacji całego przedsięwzięcia oraz poszczególnych etapów;
- ❑ określiłeś zakres odpowiedzialności i podział zadań;
- ❑ jesteś pewien, że wszyscy uczniowie znają temat, cele, metody pracy, terminy, kryteria oceny;
- ❑ połączyłeś pracę indywidualną z pracą w zespołach;
- ❑ rezultaty pracy zaprezentujecie publicznie.

3. Etapy pracy nad projektem

Przygotowanie projektu

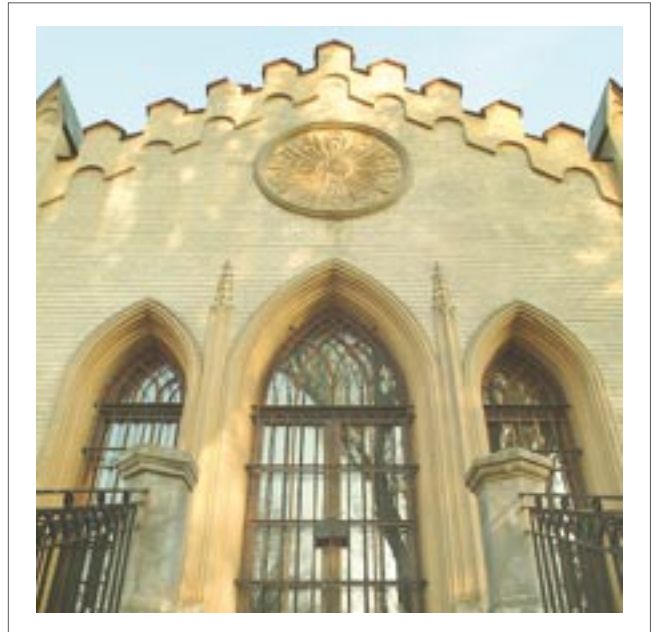
Wprowadzenie do projektu powinno zawierać opis sytuacji problemowej, która ma zaciekawić uczniów, a może nawet sprowokować do samodzielnego zainicjowania działań.

- ❑ określenie obszaru tematycznego;
- ❑ przygotowanie uczniów do pracy metodą projektu;
- ❑ zawarcie kontraktu.

Wybór tematu

Decydując o temacie, można wykorzystać różne możliwości. Ważne jest jednak, aby uczniowie mieli poczucie autorstwa. Zwiększa się wtedy ich motywacja do pracy i zaangażowanie. Wybór tematu może przebiegać na kilka sposobów:

- ❑ nauczyciel opracowuje listę tematów, przedstawia ją uczniom, a oni wybierają temat, nad którym chcieliby pracować;
- ❑ uczniowie sami poddają konkretne pomysły – w klasie odbywa się dyskusja, uczniowie wybierają z utworzonej listy temat dla siebie;
- ❑ nauczyciel określa jeden temat projektu, który będzie realizowany przez wszystkich uczniów.

Planowanie działań

Ten etap uważany jest za najtrudniejszy. Tu dokonuje się wyboru tematyki, oszacowania możliwości grupy, pozyskania sojuszników. Powstaje też scenariusz działań, szczegółowa instrukcja dla uczniów, projekt prezentacji rezultatów.

- ❑ zebranie wstępnych informacji;
- ❑ przygotowanie planu działań z uwzględnieniem prezentacji;
- ❑ opracowanie harmonogramu realizacji projektu;
- ❑ podzielenie uczniów na grupy zadaniowe;
- ❑ ustalenie kryteriów oceny;
- ❑ rozpoznanie sojuszników.

Działanie

To kluczowy moment pracy nad projektem. Realizacja określonych działań odbywa się najczęściej poza klasą – w terenie – a nie pod czujnym okiem nauczyciela. Ważne jest, aby działania różnych grup nie uległy rozproszeniu. To moment, kiedy masz szansę przekonać się, na ile twoi uczniowie zostali dobrze przygotowani do zadania.

- ❑ ustalenie terminów spotkań konsultacyjnych z grupami zadaniowymi;
- ❑ systematyczna ocena postępu realizacji projektu (monitoring);
- ❑ zbieranie i gromadzenie informacji;
- ❑ selekcja i analiza zebranych informacji;
- ❑ wyciąganie wniosków i rozwiązywanie problemów;
- ❑ prowadzenie działań w projekcie.

Prezentacja i ocena projektu

Projekt musi zostać zaprezentowany publicznie na forum klasy, szkoły, całej społeczności lokalnej. Nie można też zapomnieć o ewaluacji efektów projektu i ocenie pracy uczniów.

- ☑ prezentacja projektu;
- ☑ ocena efektów, czyli końcowego produktu projektu, przygotowanie sprawozdania z projektu;
- ☑ ocena procesu, jaki miał miejsce podczas realizacji projektu;
- ☑ samoocena uczniów;
- ☑ informacja zwrotna dla wszystkich członków zespołu zadaniowego;
- ☑ analiza błędów i wyciągnięcie wniosków na przyszłość.

4. Podział zadań między nauczycielem i uczniami

Choć metoda projektu nie jest niczym nowym we współczesnej szkole, często natrafia na opór zarówno ze strony uczniów, jak i nauczycieli. Praca tą metodą jest trudna, a jej efekty często nieprzewidywalne – wymaga od nauczyciela zmiany dotychczasowych postaw oraz wygospodarowania dodatkowego czasu na konsultacje i koordynację działań uczniów.

W pracy metodą projektu potrzebne będzie zaangażowanie ze strony nauczyciela, wcześniejsze przygotowanie zadań, organizacja pracy zespołów zadaniowych, czuwanie nad ich pracą i udzielanie pomocy przy opracowywaniu projektu i jego prezentacji. Uwalnia jednak nauczyciela od wielu codziennych nużących obowiązków i zarówno uczniom, jak i nauczycielowi daje dużą satysfakcję.

Rola nauczyciela powinna ograniczyć się do wspierania i kierowania pracami uczniów. Wtedy najlepiej poznaje się młodzież, można łatwiej zdiagnozować jej potrzeby, poznać zainteresowania, mocne i słabe strony, możliwości i talenty.

Projekt jest doskonałym sposobem zwiększenia motywacji uczniów. Samodzielność w podejmowaniu decyzji, świadomość szczególnej roli i wagi zadań do wykonania, możliwość decydowania o sposobie realizacji zadań powodują, że właściwie nie trzeba dodatkowo zachęcać ich do pracy. Jeśli uczniowie zaakceptują projekt i poważnie potraktują zaproponowany im

kontrakt, mają poczucie podmiotowego traktowania i autorstwa. Jeśli dobrze rozumieją cele i będą, choćby po części, uważać je za własne, jeśli przewidziane rezultaty i kryteria są jasne i realistyczne, czują się odpowiedzialni za efekt, a po udanej prezentacji mają prawdziwą satysfakcję.

Najlepsze rezultaty osiąga się wówczas, gdy zarówno nauczyciel, jak i uczniowie są przekonani o wartości i użyteczności gromadzonej wiedzy i nabywanych umiejętności.

5. Ocenianie w pracy nad projektem

To trudne zagadnienie, ponieważ realizacja projektu, szczególnie grupowego, jest zadaniem wieloczynnościowym i złożonym, a w praktyce trudno obiektywnie ocenić wkład poszczególnych członków grupy w realizację całości. Dlatego ocenianie projektów powinno mieć jasno ustalone zasady. Każdorazowo należy przed rozpoczęciem pracy przedstawić uczniom kryteria oceny lub wypracować je wspólnie z nimi.

Oceniając projekt, należy pamiętać, że:

- ☑ ocenić należy to, co jest ważne, a nie to, co łatwe do oceniania;
- ☑ ocena powinna uwzględniać wysiłek, wkład pracy, systematyczność;
- ☑ precyzyjnie sformułowane kryteria oceny należy podać już w instrukcji i nie powinny one ulegać zmianie w trakcie realizacji projektu;
- ☑ decyzja o postawieniu konkretnej oceny powinna być wynikiem negocjacji z uczniami; ich udział w ocenianiu może mieć różne formy, np. mogą być włączeni w ocenę projektów prezentowanych przez inne grupy, mogą też dokonywać samooceny;
- ☑ ocenianie ma służyć rozwojowi uczniów, więc celem powinno być wskazanie tego, co uczeń umie, a co powinien poprawić. Ważna jest refleksja uczniów nad sposobem uczenia się.

II. MINIWARSZTAT MŁODEGO HISTORYKA

W ramach programu *Ślady przeszłości* uczniowie szukają w swojej okolicy miejsc, budynków, przedmiotów, zjawisk kultury, które ich zdaniem warto poznać i otoczyć opieką. Zanim jednak podejmą decyzję, co będzie tematem ich projektu, powinni się zastanowić nad tym, co to znaczy zabytek, czym jest dziedzictwo kulturowe, jak czytać krajobraz kulturowy swojej miejscowości, co w tym wszystkim jest najważniejsze i dlaczego, a także – jaka może być rola młodych ludzi w opiece nad zabytkami.

1. Co może być zabytkiem

Wielu ludziom **zabytek** kojarzy się przede wszystkim z pomnikiem, dziełem architektury czy sztuki, pamiątkami historycznymi. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. mówi, że zabytkiem może być również obiekt lub urządzenie techniki, środek transportu, park, aleja, cmentarz i średniowieczny kurhan, całe miasto, wieś lub jej fragment, a także sprzęt codziennego użytku, wyrób sztuki ludowej, instrument muzyczny, sztandar, odznaka, a także nazwy geograficzne lub historyczne..

Okazuje się jednak, że **zabytki są nie tylko materialne**. Na Liście Światowego Dziedzictwa stworzonej przez UNESCO (Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury) przez wiele lat znajdowały się wyłącznie obiekty architektoniczne oraz cuda natury. W 2003 r. utworzono Listę Arcydzieł Dziedzictwa Niematerialnego Ludzkości. Zalicza się do nich elementy kultury, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie: tradycje i przekazy ustne, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obrzędy świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki.

Zabytek czy nie zabytek

Jak widzimy, zabytek jest pojęciem niezwykle szerokim. Skąd więc wiemy, czy coś jest zabytkowe, czy nie? Oczywiście zależy to przede wszystkim od **czasu, w którym obiekt powstał**, ale nie tylko – bierzemy również pod uwagę jego wartość artystyczną, historyczną lub naukową. **Wartość artystyczna** oznacza, że musi się wyróżniać formą artystyczną na tle regionu czy nawet kraju. **Wartość historyczna** mówi nam, że musi być związany z wydarzeniami historycznymi – może to być na przykład miejsce,

w którym zatrzymała się swego czasu ważna osoba. **Wartość naukowa** oznacza wartość poznawczą – obiekt lub zjawisko kultury musi wzbogacać naszą wiedzę o dawnej sztuce budowania, o historii, o kulturze danego miejsca, regionu.

Prawem chronimy zabytki powstałe przed 1945 rokiem, chociaż są już w Polsce przykłady wpisywania do rejestru zabytków obiektów czy też dzielnic miast z lat 50. XX wieku.

Oprócz obiektów chronionych prawem, przedmiotów umieszczonych w bibliotekach i muzeach odnajdujemy wokół nas wiele innych zabytków, które stanowią część naszego dziedzictwa kulturowego. Być może na pierwszy rzut oka są to miejsca, obiekty czy zjawiska dość młode i mało wartościowe. Często jednak te pozornie skromne, najczęściej nieopisane znaleziska, okazują się niezwykle ciekawe, a związane z nimi historie – fascynujące.

W programie *Ślady przeszłości* uczniowie interesują się każdym śladem przeszłości, który ich zdaniem jest tego wart. Może to być obiekt, który powstał dość niedawno, jeżeli ma jakieś wyjątkowe, niepowtarzalne cechy lub wręcz przeciwnie – jest właśnie typowy dla jakiegoś okresu. Może to być na przykład miejsce związane z ważnym, ciekawym wydarzeniem. Śladem przeszłości może być również przedmiot szczególny ze względów emocjonalnych – stary mebel lub odnaleziony na strychu dawno nieużywany sprzęt gospodarstwa domowego, z którym łączy się rodzinna historia. Zabytkiem nazwać możemy element kultury związany z duchowym dorobkiem ludzi i czasów. Mogą to więc być legendy, zwyczaje, obrzędy, a nawet krążące i przekazywane z pokolenia na pokolenie przypowieści lub pieśni.

Dokumenty określające, co jest zabytkiem:

- ✦ USTAWA z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. nr 162, poz. 1568)
- ✦ Konwencja w sprawie Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego Ludzkości UNESCO, 1972 r.
- ✦ Konwencja o Ochronie Światowego Dziedzictwa Niematerialnego UNESCO, 2003 r.

Ćwiczenie 1**Co możemy uznać za ślady przeszłości?**

Przeprowadź z uczniami burzę mózgów na temat: Co możemy uznać za ślady przeszłości? Pomysły zapisujcie na tablicy. Postarajcie się uporządkować je według następujących kategorii.

■ Krajobraz kulturowy ■ Układ urbanistyczny i zespół budowlany ■ Architektura i budownictwo ■ Budownictwo obronne ■ Obiekt techniki ■ Cmentarz ■ Zabytek przyrody ■ Miejsce upamiętniające wydarzenie historyczne, działalność wybitnych osobistości ■ Sztuki plastyczne lub rzemiosło artystyczne ■ Pamiątka historyczna ■ Wytwór techniki ■ Materiał biblioteczny ■ Instrument muzyczny ■ Sztuka ludowa i rękodzieło ■ Zabytek archeologiczny ■ Nazwa geograficzna lub historyczna ■ Zabytek kultury niematerialnej (duchowej lub społecznej).

Podsumowując to ćwiczenie, omów, co to znaczy zabytek i jak rozumiemy pojęcie ślady przeszłości.

Ćwiczenie 2**Zabytek czy nie?**

Poproś swoich uczniów, aby przeczytali fragment artykułu „Kino Kosmos nie jest zabytkiem” zamieszczony poniżej. Następnie podziel uczniów na dwa zespoły. Jednemu z nich daj za zadanie sformułowanie argumentów za zburzeniem kina, a drugiemu za ocaleniem budynku. Zaproponuj uczniom przeprowadzenie debaty pod hasłem „Zabytkowy czy nie”. Zapytaj uczniów, czy znają inne budynki lub miejsca, na których temat toczą się podobne spory. Zapytaj, co o tym myślą.

„Kino Kosmos nie jest zabytkiem” („Gazeta Wyborcza”, 28 grudnia 2005 r.)

Kino Kosmos, najmłodszy i najbardziej kontrowersyjny zabytek Szczecina... nie jest zabytkiem. Zdecydował o tym Najwyższy Sąd Administracyjny. Wojewódzki konserwator zabytków z tym werdyktem się nie pogodził.

Batalia o byłe kino Kosmos przetoczyła się przez media dwa lata temu. Jego właścicielem była wówczas upadła dziś Instytucja Filmowa z Poznania. W miejscu niszczonego Kosmosu chciała postawić centrum rozrywki z pięciosalowym kinem, kęgielnią i gastronomią. Żeby pomysł zrealizować, musiała stare kino zburzyć. Ale w jego obronie stanął wojewódzki konserwator zabytków. Uznał, że postawiony w 1959 r. budynek trzeba wpisać do rejestru zabytków. Rozgorzała dyskusja, podzielili się mieszkańcy, architekci i historycy sztuki – jedni byli za, inni przeciw.

Przez rok inwestor nie wiedział, czy będzie mógł budować, czy nie. Ostatecznie dwa lata temu dostał decyzję negatywną. Sprawa oparła się o ministra kultury, który stanął po stronie konserwatora. W końcu trafiła do Najwyższego Sądu Administracyjnego. Ten uchylił decyzję ministra kultury o wpisie do rejestru zabytków, a co za tym idzie, również decyzję konserwatora. Oznacza to, że Kosmos zabytkiem nie jest. Wielu mieszkańców żałuje, że ten stylowy budynek z pięknym hallem nadaje się już tylko do rozbiorów. Czy naprawdę nie można nic zrobić, żeby ten obiekt kultury i świadectwo historii zachować? – pytają.

2. Dlaczego to jest dla nas ważne

Zanim uczniowie przystąpią do pracy nad projektem, muszą sobie uświadomić, dlaczego tak naprawdę należy chronić zabytki i dziedzictwo kulturowe. Zachęć uczniów, żeby rozejrzeli się wokół siebie w poszukiwaniu tego, co jest ważne. Pokaż im, jak ocalić to, co może stanowić atrakcję waszego regionu. Odkryj przed nimi dziedzictwo świadczące o wielokulturowej historii Polski; uświadom im, że jest to wspólne dobro. Zachęć do dialogu z przedstawicielami innych narodów i grup etnicznych. Ucząc młodzież dziejów miasta i regionu, dajesz im coś niezwykle cennego – wielkie bogactwo, z którego czerpać będą przez całe swoje życie.

Co to jest dziedzictwo kulturowe?

Zabytek jest częścią dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń. To nasze

bogactwo. Warto sobie zdać sprawę, że jest to wielkiej wagi spadek, który otrzymujemy po naszych przodkach, i jak każdym spadkiem zobowiązani jesteśmy się nim opiekować, ale i korzystać z jego dobrodziejstw. Musimy pamiętać, że ten spadek kształtuje naszą tożsamość, decyduje o tym, jacy jesteśmy i jakich wyborów w życiu dokonujemy. Jest to kapitał, który możemy wykorzystywać do rozwoju gospodarczego regionu, poprawy warunków życia i aktywizacji lokalnej. Takie myślenie otwiera wiele szans i możliwości. Trzeba jedynie dostrzec to, co pozornie codzienne i bezwartościowe, a tak naprawdę ciekawe i niepowtarzalne.

Różnorodność kulturowa

Na świecie istnieje około 6000 społeczności kulturowych. Różnimy się między sobą kolorem skóry, wyznawaną wiarą, zwyczajami i poglądami. Dzieje Polski – państwa przez wiele stuleci wielonarodowego – ukazują lepiej od historii jakiegokolwiek innego kraju europejskiego, że kultura nie należy do jednego narodu, lecz jest dobrem uniwersalnym. Opiekując się dziedzictwem kulturowym, musimy pamiętać o tym, że dorobek kulturowy jednego narodu czy grupy etnicznej jest dorobkiem wszystkich cywilizacji i wszystkich narodów. Ucząc się kultury i historii innych narodów, mamy szansę lepiej zrozumieć własną przeszłość.

Odpowiedzialność

Chcąc ochronić dziedzictwo kulturowe, którego jesteśmy spadkobiercami, musimy przede wszystkim mieć poczucie odpowiedzialności za miejsce, z którego pochodzimy i w którym mieszkamy. Szczególnie ważne jest to w naszym kraju, gdzie dobra kultury były systematycznie niszczone w trakcie licznych wojen, decyzji politycznych, a także z powodu zaniedbań mieszkańców czy też braku działań konserwatorskich. W Polsce dopiero uczymy się rozumienia pojęcia „mała ojczyzna”. A to właśnie z tym pojęciem wiąże się nierozdzielnie postawa odpowiedzialności za to, co człowiekowi kulturowo najbliższe.

Kluczowe słowa i wyrażenia:

- ☑ mała ojczyzna ☑ odpowiedzialność ☑ tożsamość
- ☑ bogactwo ☑ różnorodność ☑ dialog ☑ miejsce
- ☑ dziedzictwo ☑ dobro wspólne ☑ wiedza ☑ rozwój

Ćwiczenie 3

Ojczyzna to...

Przedstaw uczniom kilka opinii znanych ludzi na temat ojczyzny. Spytaj ich, która z tych opinii jest według nich najbardziej trafna i dlaczego.

- ☑ *Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek* Cyprian Kamil Norwid
- ☑ *Mamy sporo do zrobienia, by świat pozmienić, przeszłość jest tatuażem – nikt jej nie zmaże, ważne, że potrafimy żyć tu razem* Mezo (piosenka pt. „Ważne”)
- ☑ *Ojczyzna to miejsce, skąd się startuje (...) człowiek powinien czuć się obywatelem świata, który każdemu człowiekowi niezależnie od pochodzenia, rasy i wiary ma coś do powiedzenia* Jacek Kaczmarski
- ☑ *Ojczyzna to drzewo, które rośnie w moim ogrodzie, i sąsiad, który mieszka za płotem* Marek Edelman
- ☑ *Nie pytajmy, co może zrobić dla nas ojczyzna. Pytajmy, co my możemy dla niej uczynić* John Fitzgerald Kennedy
- ☑ *Naród bez dziejów, bez przeszłości staje się narodem bezdomnym, narodem bez przyszłości* Prymas Tysiąclecia Stefan kardynał Wyszyński

Ćwiczenie 4

Zaopiekuj się zabytkiem

Poproś uczniów, aby wyobrazili sobie, że mają zachęcić do opieki nad zabytkami swego rówieśnika, który uważa, że stare, zniszczone budynki trzeba wyburzyć, zamiast tracić czas i środki na ich uporządkowanie lub utrzymanie. Namów uczniów, aby spisali na tablicy argumenty, pod wpływem których zmieniliby zdanie. Następnie poproś, aby w parach ułożyli krótkie hasło albo wierszyk, który odda sens waszego przyszłego działania. Niech będzie to sformułowanie jak najbardziej lakoniczne, zaczynające się na przykład tak:

Zaopiekuj się...

Zaadoptuj zabytek...

Jesteśmy...

Chcemy...

Najlepsze lub najzabawniejsze napiszcie na plakatach, które rozwiesicie w klasie.

Ćwiczenie 5

Co się wydarzyło w Bolszewie?

Poproś swoich uczniów, aby przeczytali opis projektu zrealizowanego przez ich kolegów z Bolszewa. Wspólnie zastanówcie się, dlaczego młodzi ludzie włożyli dużo pracy i wysiłku w opiekę nad zapomnianym cmentarzem żydowskim. Poproś uczniów, aby przypomnieli sobie objekty, miejsca, przedmioty, zwyczaje, które

w ich miejscowości bądź regionie są świadectwem wielokulturowej historii Polski. Niech się zastanowią, w jakim są stanie, kto się nimi opiekuje i dlaczego.

Uczniowie Samorządowego Gimnazjum im. Jana Pawła II w Bolszewie realizowali program *Ślady przeszłości*.

- ❑ Uczniowie uporządkowali zniszczony i zapomniany kirkut na Górcie Żydowskiej.
- ❑ Zebrali dokumentację adoptowanego obiektu (zmierzyli powierzchnię cmentarza, sporządzili plan sytuacyjny, dotarli do informacji na temat ilości macew, odkryli nazwiska pochowanych tu Żydów).
- ❑ Oznaczyli miejsca po macewach na terenie nekropolii. Kirkut otoczyli symbolicznymi kamieniami.
- ❑ Nawiązali kontakt z Gminą Żydowską, z Archiwum Państwowym, ze Społecznym Komitetem ds. Ratowania Cmentarzy.
- ❑ Poinformowali o swym przedsięwzięciu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Radę Miasta Wejherowa, Radę Gminy i władze powiatowe, media, społeczność.
- ❑ Przygotowali rekonstrukcję synagogi stojącej w Wejherowie w latach 1866-1939.
- ❑ Przygotowali mapki informujące o tym, jak dotrzeć do cmentarza żydowskiego.
- ❑ Zdobywali informacje na temat kultury żydowskiej (tradycje, święta, zwyczaje, zabytki materialne i piśmiennicze, stroje, muzyka, kuchnia).
- ❑ Poznali życie codzienne Żydów, przedstawiając niektóre wiadomości w formie opracowań, folderów, szkieł, plakatów.
- ❑ Śledzili losy narodu żydowskiego podczas II wojny światowej (wypowiedzi uczniów, wspomnienia z czasów wojny, monografie, filmy).
- ❑ Zorganizowali uroczystość adopcji cmentarza żydowskiego.
- ❑ Wykonali tablicę upamiętniającą miejsce, którym się opiekują.
- ❑ Uczniowie zostali mianowani społecznymi konserwatorami zabytków.

3. O czym opowiadają zabytki

Nawet pozornie zwyczajne przedmioty potrafią być fascynujące. Warto dotrzeć do ich historii, zbadać znaczenie, jakie miały dla użytkowników, dowiedzieć się o losach ludzi z nimi związanych, o wydarzeniach, których były świadkami. Znaleziony przedmiot i jego dzieje przybliżają przeszłość i pomagają poznać realia historyczne. Opisuując historię pojedynczego obiektu, uczniowie poznają cechy kultury dawnych czasów, istotne i charakterystyczne zjawiska społeczne i polityczne.

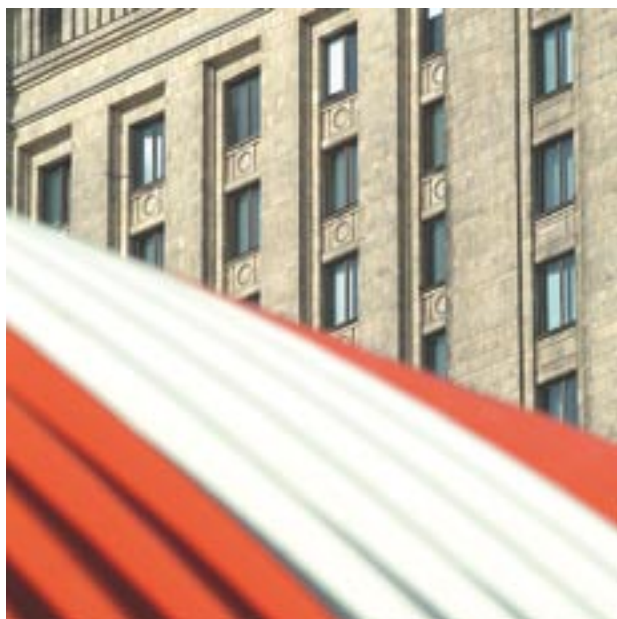
Każdy budynek czy przedmiot to świadek dziejów. Wiąże się z nim zarówno małe historie pojedynczych ludzi, jak i wielka historia całych narodów i państw. Dzieje wielu zabytków zostały już odtworzone i opisane, czasem jednak wystarczy zadać inne pytania, by niemy dotąd budynek lub przedmiot opowiedział nam nieznaną dotąd historię.

Warto uświadomić uczniom, jak niezwykłym doświadczeniem jest samo odkrywanie tych zapomnianych lub nikomu nieznanych opowieści.

Jak żyli ludzie?

Budynek może wiele opowiedzieć o ludziach, którzy w nim niegdyś mieszkali, o ich upodobaniach, stylu życia, potrzebach, praktykach religijnych, a nawet o panujących stosunkach społecznych. Szlacheckie dwory, magnackie pałace, śląskie familoki, XIX-wieczne osiedla robotnicze czy pojedyncze wsie tworzą układ przestrzenny, z którego możemy czerpać informacje o życiu codziennym ich mieszkańców.

Każde miejsce, obiekt czy przedmiot jest związany z losami pojedynczych ludzi lub ich rodzin. Personalizując historię, mamy szansę pokazać uczniom dużo więcej, niż zrobimy to, przedstawiając suche fakty, daty i dane statystyczne.

Jak się zmieniał świat?

Warto prześledzić funkcje, jakie na przestrzeni wieków pełniły budynki, miejsca, przedmioty. Tym samym obiektom przypisywano różne role w zależności od ustroju politycznego, systemu społecznego, władzy państwowej czy przynależności narodowej. Na przestrzeni wieków zmieniały się również nazwy geograficzne lub historyczne. Wracając do starej nazwy, można przywrócić pamięci nieistniejące już miejsca i ludzi – miejscom, zdawałoby się dobrze znanym, nadać nowe znaczenie, odkryć na nowo ich historię.

O czym opowiadają zabytki:

- ☑ O naszych przodkach
- ☑ O nas samych
- ☑ O naszej miejscowości
- ☑ O małej ojczyźnie
- ☑ O Polsce
- ☑ O Europie
- ☑ O zmianach, jakie zachodzą
- ☑ O innych narodach i grupach etnicznych

Ćwiczenie 6

Fascynujące historie

Podziel swoich uczniów na kilkusobowe zespoły. Każdemu z nich rozdaj fotografie nieznanymi im obiektów, przedmiotów lub miejsc. Poproś, aby w zespołach przygotowali opowieść o każdym z tych obiektów (korzystając z pytań podanych poniżej). Zachęć ich do uruchomienia wyobraźni – stworzone historie mogą być całkowicie wymyślone. Kiedy każdy zespół przedstawi już swoją historię, opowiedz im prawdziwe dzieje miejsc znajdujących się na zdjęciach. Uświadom im, że te prawdziwe historie są tak samo niezwykle jak te, które przed chwilą sami opowiedzieli.

- ☑ Co to jest i do czego służyło/co to za budynek i jaka była jego funkcja?
- ☑ Kto ten budynek zaprojektował?
- ☑ Kto ufundował? Kto zebrał środki na ten cel?
- ☑ Kto zbudował? Dowoził materiały? Kto murował, rzeźbił, malował?
- ☑ Co ten przedmiot, budynek mówi o ludziach z nim związanych?
- ☑ Jak żyli ludzie w czasach, z których pochodzi ten obiekt?
- ☑ Jaką tajemnicę w sobie kryje?

Ćwiczenie 7

Kto tu mieszkał?

Podziel uczniów na kilkusobowe zespoły. Każdemu z nich rozdaj inną fotografię: dworu szlacheckiego, pałacu magnackiego, osiedla robotniczego, wiejskiej zabudowy, żydowskiego miasteczka, targu. Poproś, aby uczniowie odpowiedzieli na pytania:

- ☑ Przedstawiciele jakich stanów (lub warstw społecznych) tu mieszkali?
- ☑ Czym się zajmowali?
- ☑ Wyznawcy jakich religii i członkowie jakich grup narodowościowych tu żyli?
- ☑ Jak wyglądało życie dzieci i młodych ludzi, którzy tu mieszkali?
- ☑ Jak chodzili ubrani, co jedli i pili?
- ☑ Jak wygląda obecnie to miejsce?

Ćwiczenie 8

Jaką funkcję pełnił ten budynek?

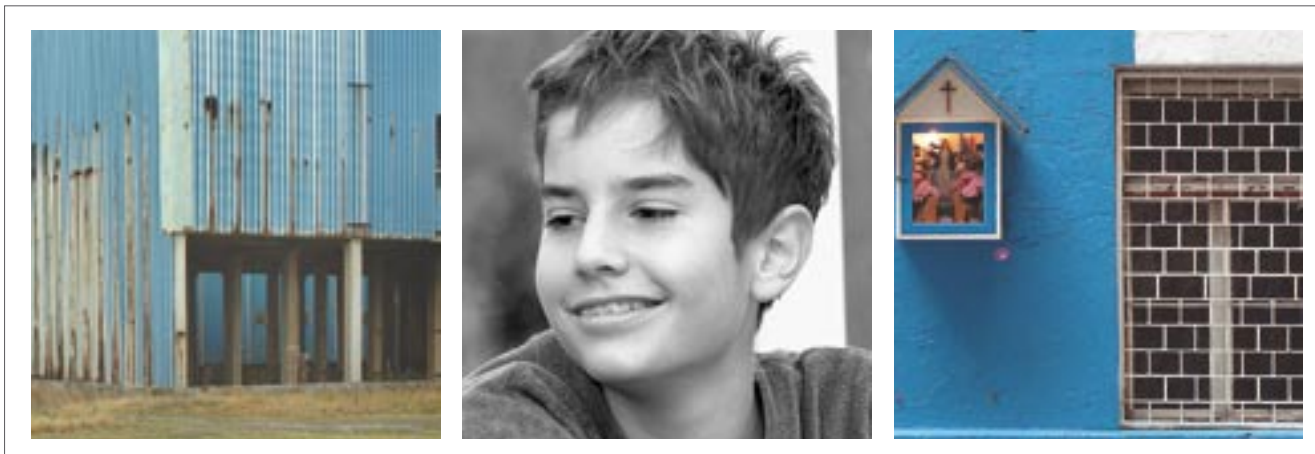
Przedstaw swoim uczniom historię trzech niżej opisanych budynków. Poproś ich, aby się zastanowili, czy znają jakieś obiekty w okolicy, które w pewnym momencie historii zmieniły swoją funkcję. Pomyślcie wspólnie, dlaczego tak się stało, o czym te zmiany świadczą.

Warszawska Giełda Papierów Wartościowych (dawny Dom Partii) – budynek zbudowany w latach 1947-1951, zaprojektowany przez zespół znanych architektów: Wacława Kłyszewskiego, Jerzego Mokrzyńskiego i Eugeniusza Wierzbickiego (zwanymi „Tygrysami”); fragment niezrealizowanego do końca założenia urbanistycznego. Do 1990 r. siedziba Komitetu Centralnego PZPR – *Dom Partii*. Później była tu warszawska Giełda Papierów Wartościowych, a teraz jest Centrum Bankowo-finansowe

Dwór w Krasnogrudzie – parterowy drewniany dwór z drugiej połowy XVII wieku. W XIX w. właścicielem została rodzina Kunatów, z której wywodziła się matka Czesława Miłosza. Do wybuchu II wojny światowej we dworze prowadzony był pensjonat. W czasie wojny majątek przeszedł pod zarządek niemiecki. Po wojnie upaństwowiono go. Obecnie właścicielem majątku jest Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych. We dworze mieszkają rodziny pracowników nadleśnictwa. Wołą Czesława i Andrzeja Miłoszów było stworzenie we dworze Ośrodka Małych Ojczyzn pod patronatem fundacji Pogranicze. Obecnie trwają prace nad tym projektem.

Synagoga w Zamościu – wybudowana w 1620 roku w stylu późnego renesansu. Podczas II wojny światowej Niemcy zdewastowali synagogę, urządzając w jej wnętrzu warsztaty stolarskie. W latach 60. XX wieku przeprowadzono prace remontowe, które ukończono w 1967 roku, przeznaczając budynek pod bibliotekę. Od 2005 roku biblioteka zmieniła swoją siedzibę. W przyszłości powstanie tu Muzeum Żydów Zamościa i Zamojszczyzny.

4. Jak czytać krajobraz kulturowy naszej miejscowości i regionu

Poznając kraje Europy, podróżując przez Hiszpanię, Francję, Niemcy czy Grecję, dostrzegamy, że po drodze zmienia się ukształtowanie terenu, roślinność, lecz także uprawy i zabudowa. Gdy na chwilę się zatrzymamy, zetkniemy się także z innymi niż „nasze” zachowaniami i obyczajami. Przyroda i dzieło człowieka tworzą krajobraz kulturowy. Jadąc przez Polskę, pomimo że w znacznej części niziną, również zauważamy różnice. Inaczej wyglądają wsie i miasta na Śląsku, a inaczej na Kujawach czy na Mazowszu. Wychowany na Pomorzu już na Dworcu Głównym w Krakowie słyszy odmienny akcent, rozpoznaje odmienne budownictwo. Części Polski różnią się między sobą cechami krajobrazu, architekturą, tradycyjnymi materiałami budowlanymi, a także kulturą ludności miejscowej. Te różne obszary nazywamy regionami historyczno-kulturowymi.

Jak czytać krajobraz kulturowy?

Krajobraz jest jak księga, w której zapisane są dzieje okolicy i jej współczesność. W tej księdze są znaki, które stworzyła natura (drzewa, kamienie, góry, rzeki), człowiek (domy, kościoły, kapliczki, mosty) lub człowiek wspólnie z naturą (pola uprawne, sady). Możemy się nauczyć czytać krajobraz. Analizując poszczególne jego elementy, dowiemy się nie tylko o pochodzeniu naszej małej ojczyzny, poznamy dzieje naszego regionu, ale dowiemy się wiele o nas samych. To właśnie w krajobrazie zapisana jest historia i tradycja regionu.

Elementy krajobrazu kulturowego wsi:

Architektura wsi

Architektura wsi rozwijała się w dużej mierze niezależnie od architektonicznej mody panującej w mieście i jest efektem zaspokojenia praktycznych potrzeb wynikających z doświadczenia wielu pokoleń. Poznając poszczególne elementy architektoniczne miejscowości, poznać możemy dzieje przodków – w jaki sposób żyli, kiedy przybyli na te ziemie, jakie mieli zwyczaje.

Jak oglądać architekturę? Aby dobrze odczytać cechy architektoniczne regionalnego budownictwa, należy zwrócić uwagę na kilka ważnych elementów, które wynikają z miejscowego klimatu, uwarunkowań geograficznych, zwyczajów i tradycji:

- ▣ rozplanowanie wsi;
- ▣ zabudowa: domy mieszkalne, budynki gospodarcze, budynki użyteczności publicznej, świątynie, mała architektura, budowle historyczne, zabytki archeologiczne;
- ▣ budulec (miejscowe surowce);
- ▣ konstrukcje budynku i proporcje, ukształtowanie i pokrycie dachu;
- ▣ otwory – drzwi, okna, bramy i detale architektoniczne.

Gospodarstwo wiejskie

Jednym z elementów krajobrazu kulturowego są tradycje związane z uprawą i hodowlą. Wieś polska zróżnicowana jest w zależności od przemian, jakim w przeszłości podlegała. Warto przyrzeć się tym przemianom i poznać elementy gospodarki wiejskiej regionu:

- techniki upraw, sprzęty i narzędzia ■ sady i ogrody ■ chów zwierząt ■ tradycja.

Tradycje kulinarne

Na tradycje kulinarne wpływ mają nie tylko warunki naturalne i produkowana żywność, ale także tradycje żywieniowe i zwyczaje świąteczne. Dawne przepisy przechodzą z pokolenia na pokolenie. W każdej rodzinie wciąż przechowywane są stare receptury.

Wytwórczość wiejska

Lokalne rzemiosło związane jest z tradycyjnymi sposobami uprawy ziemi i życiem codziennym mieszkańców okolicy. Rzemieślnik wytwarzał przedmioty codziennego użytku. Poznając je, można poznać zwyczaje przodków.

Tradycje, zwyczaje, obrzędy

Każdy region, a nawet każda wieś ma swoje odrębne, przekazywane z pokolenia na pokolenie zwyczaje i obrzędy. Do naszych czasów zachowały się nieliczne, często zmodyfikowane i uproszczone. Jednak zawsze warto sięgnąć do źródła i poznać, jak to dawniej bywało.

Odrębność regionalna współcześnie staje się dobrem poszukiwanym na rynku europejskim. Trudno dziś wyobrazić sobie prawdziwą atrakcję turystyczną pomijającą specyfikę regionu czy miejsca. Dlatego warto dostrzec i pielęgnować te zasoby

jako spadek po przodkach. Pamiętajcie, każde miejsce opowiada swoją historię.

Elementy krajobrazu kulturowego wsi:

☑ architektura wsi ☑ gospodarstwo wiejskie ☑ tradycje kulinarne ☑ wytwórczość wiejska ☑ tradycje, zwyczaje, obrzędy

Elementy krajobrazu kulturowego miast

Miasta Rzeczypospolitej stanowią zbiór tak zróżnicowany, że trudno formułować jakiegokolwiek sądy uogólniające – to zdanie prof. Antoniego Mączaka pochodzące z książki „Społeczeństwo polskie od X do XX wieku” (Warszawa 1988) doskonale oddaje istotę problemów, jakie napotykać badacze krajobrazu kulturowego miast. Miasta to skupiska różnych ludzi i różnych kultur. Ich struktura powstawała przez pokolenia. To miejsca, gdzie łączą się odmienne tradycje, religie, przekonania i języki. Miasto jest jak żywy organizm – rozrasta się w przestrzeni i zmienia. Jest niezwykle podatne na nowe idee i mody. Reaguje najszybciej na wszelkie zmiany i innowacje. Od wielu pokoleń ludzkość gromadzi się w takich miejscach, tworzy i zabudowuje, wnosząc istotny wkład w dzieje naszej kultury.

Architektura miast

Badanie struktury architektonicznej miast nie jest rzeczą łatwą. Prawie każdy z otaczających nas obiektów mógł być wielokrotnie przebudowywany, odnawiany, ulegał zniszczeniom, pożarom, zmieniał swoją funkcję i rolę. Aby poznać strukturę miasta, musimy wziąć pod uwagę kilka ważnych elementów:

- ☑ lokacja miasta (data nadania praw miejskich nowej osadzie oraz rodzaj tych praw, np. prawo niemieckie w odmianie magdeburskiej lub chełmińskiej);
- ☑ rozplanowanie ulic i dzielnic;
- ☑ zabudowa: ratusz i budynki parlamentu, świątynie i zakony,

uniwersytety i biblioteki, banki, drukarnie, teatry i kina, gospody, zajazdy i restauracje, warsztaty rzemieślnicze i fabryki, kamienice, domy mieszkalne i bloki, sklepy...

- ☑ style architektoniczne;
- ☑ budulec (cegła, kamień, drewno, beton).

Układ miasta

Co najmniej od XVI w. starano się opisać, a potem zbudować idealne miasta na planie szachownicy lub koncentrycznych kręgów. Pośrodku znajdował się rynek, w jednym z jego rogów stał ratusz, w drugim kościół. Z każdego rogu odchodziły po dwie ulice i najczęściej po jednej ze środka każdej z pierzei rynku. Dodatkowo zakładano jeden lub dwa place targowe. Miast o takim układzie pozostało w Polsce niewiele, jednak prawie w każdym można odnaleźć dawne „serce”, które współcześnie może być odsunięte od centrum, stanowi jednak ważny dokument dawnej tradycji.

Wytwórczość i przemysł

W XIX-XX w. charakterystycznym zjawiskiem był szybki wzrost liczby mieszkańców. Na ziemiach polskich jego symptomy pojawiły się w pierwszej połowie wieku XIX, znacznie wyraźniej wystąpiły jednak dopiero w drugiej połowie stulecia. Głównymi czynnikami tych przemian były: rozwój przemysłu, zmiany w systemie komunikacji (zwłaszcza kolej żelazna), rozwój nowoczesnej infrastruktury technicznej (w miastach – urządzenia komunalne), nowe metody budownictwa. Dawne miasta rozwijały się i przekształcały, zaczęły też powstawać nowe przemysłowe ośrodki miejskie. Skutkiem rozwoju przemysłu było powstanie klasy robotniczej, która z czasem wykształciła odrębną kulturę i własne tradycje.

Historia i migracje ludności

Nie poznamy znaczenia i historii otaczających nas budynków i sieci ulic, nie poznając źródeł ich pochodzenia, wydarzeń historycznych, jakie miały miejsce na tych terenach, i ludzi, którzy

współtworzyli dzisiejszy krajobraz. Zwróćmy zwłaszcza uwagę na takie wydarzenia, które mają szczególny wpływ na zmianę układu i roli miast: wojny, pożary, epidemie, zmiany dawnych ciągów handlowych, migracje ludności, zmiany ustrojowe.

Nie zapominajmy, że po 1945 roku w naszym kraju odbywała się swoista wędrówka ludów. Wiele rodzin z kresów wschodnich i Polski centralnej zostało przesiedlonych do miast na zachodzie kraju. Przemieszczenia te miały ogromny wpływ na zmiany kulturowe i poczucie tożsamości mieszkańców.

Wielcy bohaterowie

Każde miasto ma swoją historię i swoich bohaterów. W wielotysięcznym i różnorodnym tłumie wyróżniają się jednostki: wybitni inżynierowie, walczący o wolność bohaterowie, znani politycy. Gdy chcemy poznać i opisać historię i tradycje naszej miejscowości, zwróćmy uwagę na tych, którzy w sposób szczególny przyczynili się do zmian i wnieśli istotny wkład w rozwój naszego miasta.

Kultura i sztuka

Kolebką kultury tzw. wysokiej są miasta. To tu powstają teatry, kina, opery, muzea, galerie.

Tu pisarze mają swoich czytelników, aktorzy widownię, muzycy słuchaczy. Różnorodność miasta, swoista wolność idei i przekonania, jest źródłem i natchnieniem dla twórczości. Badając krajobraz kulturowy, poznajmy życie kulturalne naszego miasta.

Elementy krajobrazu kulturowego miasta

- ✗ architektura ✗ układ miasta ✗ wytwórczość i przemysł
- ✗ historia i migracje ludności ✗ wielcy bohaterowie
- ✗ kultura i sztuka.

Ćwiczenie 9

Najstarszy budynek

Poproś uczniów, aby zastanowili się, gdzie w waszej miejscowości lub mieście znajduje się najstarszy budynek. Może to być stara chałupa, stodoła, kościół lub kamienica. Zadaniem uczniów będzie opisanie tego budynku: z czego został zrobiony, jaki ma kształt, jakie są jego proporcje, czy wyróżniają go jakieś detale, ozdoby itp. Omawiając to ćwiczenie, zastanówcie się, co mogło spowodować takie, a nie inne rozwiązania. Czy w innych budynkach w waszej okolicy widoczne są podobne cechy?

Ćwiczenie 10

Dziadku, co robiłeś w dzieciństwie?

Poproś uczniów, aby zadali swoim dziadkom pytania dotyczące ich życia sprzed lat. Zachęć uczniów, aby poszukali w swoim gospodarstwie lub w domu przedmiotów i wyrobów, które używane były w czasach, kiedy ich dziadkowie byli dziećmi. Być może z zebranych w ten sposób zbiorów stworzycie własną izbę regionalną lub małe muzeum.

Propozycje pytań:

- ✗ czym zajmowali się ich rodzice,
- ✗ gdzie mieszkali,
- ✗ jakich narzędzi używali do uprawy ziemi,
- ✗ jakie potrawy przygotowywali na święta,
- ✗ co jedli na co dzień,
- ✗ jak spędzali wolny czas,
- ✗ jakie pamiętają tradycyjne zabawy i obrzędy.

Ćwiczenie 11

Co nam mówi mapa?

Przygotuj na lekcję mapę waszego miasta, miejscowości i okolicy. Poproś uczniów, aby zaznaczyli na niej najważniejsze dla nich miejsca. Może to być budynek szkoły, kino, miejsce spotkań młodzieży. Poproś uczniów, żeby zabrali mapy ze sobą do domu i pokazali je rodzicom i dziadkom. Niech starsze pokolenie zaznaczy na mapie miejsca bliskie im w młodości. Na lekcji zastanówcie się wspólnie, gdzie współcześnie, a gdzie kiedyś koncentrowało się życie społeczne w waszej miejscowości lub mieście. Dlaczego to się zmieniło i co na te zmiany miało największy wpływ?

5. Jak chronić ślady przeszłości?

W ramach programu *Ślady przeszłości* uczniowie będą szukać w swoich miejscowościach i okolicy zapomnianych, często zaniebanych obiektów zabytkowych. Zanim jednak zrobią pierwsze kroki, powinni dobrze wiedzieć, co wolno, a czego nie wolno im robić.

Prawne aspekty ochrony zabytków

Opiekę na zabytkiem należy zacząć przede wszystkim od ustalenia, kto jest jego właścicielem. Może to być osoba prywatna, parafia, gmina, stowarzyszenie itp. Gdy już uczniowie dowiedzą się, do kogo należy interesujący ich obiekt, i uzyskają od właściciela zgodę na wejście na jego teren czy wgląd w dokumentację, muszą sprawdzić, czy został on wpisany do rejestru zabytków. Taką listę znaleźć można u wojewódzkiego konserwatora zabytków lub inspektora państwowej służby ochrony zabytków. Informacje o zabytkach na terenie gminy ma także wójt, który prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie kart adresowych.

Urząd gminy powinien mieć również opracowany program opieki nad zabytkami. Nim uczniowie podejmą się działania na własną rękę – warto, aby skonsultowali się z innymi instytucjami. Być może ich pomysły uzupełnią plany władz samorządowych lub innych organów odpowiedzialnych za ochronę zabytków. Przekonaj uczniów, że wspólnie są w stanie dokonać znacznie więcej.

Zasady dotyczące zakresu prac, które mogą być wykonane wokół zabytku, spisane są w *Ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami* z 2003 r. Uświadom uczniom, że **wszelkie prace porządkowe i zabezpieczające można podjąć dopiero po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków**. Prace konserwatorskie mogą być wykonywane tylko i wyłącznie przez specjalistów. Przestrzeż młodzież, aby sama nie próbowała niczego odnawiać, takie działania przynoszą najczęściej odwrotny efekt i zamiast pomóc, mogą zaszkodzić. **Uczniowie nie mogą prowadzić prac konserwatorskich, mogą jednak zostać społecznymi opiekunami zabytków.**

Spółeczny opiekun zabytków

Spółeczny opiekun zabytków to funkcja nadana przez władze samorządowe i konserwatorskie osobom, którym szczególnie bliskie jest dobro zabytków w ich regionie. Twój uczniowie także mogą zdobyć taki tytuł.

Młodzi ludzie zainteresowani zabytkami często zadają pytanie, po co właściwie istnieje społeczna opieka nad zabytkami, skoro powołane są specjalistyczne służby państwowe, i co właściwie będzie należało do ich obowiązków jako społecznego opiekuna zabytków?

Tak naprawdę rolą społecznego opiekuna zabytków jest uzupełnienie działalności służb specjalistycznych. Jako mieszkańcy znają swoją okolicę najlepiej. Żadna osoba, która przybyła z zewnątrz „na inspekcję” terenu, nie jest w stanie zajrzeć w każdy kąt, sprawdzić każdego budynku, spenetrować okolicznych lasów w poszukiwaniu zapomnianych cmentarzy, kapliczek, krzyży... Tylko „tubylcy” są w stanie wytropić ślady przeszłości, kontrolować stan znalezisk, na bieżąco oceniać zagrożenia, na jakie są narażone.

Informowanie służb konserwatorskich o stanie powierzonego obiektu jest jednym z pierwszych i podstawowych obowiązków społecznego opiekuna zabytków. Należy informować o wszystkich nieprawidłowościach dotyczących obiektów zabytkowych lub innych cennych budowli. Społeczny opiekun zabytków może zwrócić się z prośbą o pomoc do instytucji, takich np. jak: policja, straż pożarna, straż miejska (gminna), urząd urbanistyki i nadzoru budowlanego itp.

Spółeczny opiekun może również się starać, składając odpowiednie wnioski, o **uznanie wybranego obiektu za zabytkowy** (wpisanie do rejestru zabytków), o podjęcie renowacji, a nawet zdobyć na nią fundusze.

Najważniejszym jednak zadaniem społecznego opiekuna zabytków jest **propagowanie piękna swojej okolicy, wartości wybranego zabytku**. Efektem tego może być rozwój turystyki i wzrost zainteresowania okolicą.

Opiekun zabytków powinien poznać i naprawdę polubić powierzony jego opiece zabytek. Nawet proste informowanie o stanie obiektu jest tym bardziej skuteczne, im więcej zawiera szczegółów i określić fachowych zrozumiałych dla obu stron. Kolejnym zadaniem społecznego opiekuna jest zatem zdobywanie wiedzy, informacji i poszerzanie dokumentacji powierzonego obiektu (w tym także fotograficznej).

Co zrobić, żeby zostać społecznym opiekunem zabytków:

- ☑ społecznym opiekunem zabytków zostaje osoba, która się interesuje zabytkami w swojej okolicy i zna się na nich;
- ☑ zgłosi się do miejscowego oddziału PTTK, w którym urzęduje tzw. Komisja Opieki nad Zabytkami;
- ☑ ma ukończone 18 lat, czyli ma tzw. zdolność do czynności prawnych. Osoby niepełnoletnie mogą zostać zgłoszone np. przez nauczyciela;
- ☑ tytuł społecznego opiekuna nadaje starosta, a powołanie takie zatwierdza wojewódzki konserwator zabytków, który przydziela konkretny obiekt pod opiekę;
- ☑ społeczny opiekun zabytków dostaje legitymację. Jego obowiązkiem jest coroczne informowanie o stanie powierzonymu mu obiektu.

Formy ochrony zabytków:

- ☑ wpis do rejestru zabytków;
- ☑ uznanie za pomnik historii;
- ☑ utworzenie parku kulturowego;
- ☑ ustalenie miejsc ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ćwiczenie 12**Kodeks społecznego opiekuna zabytków**

Podziel uczniów na dwa zespoły. Poproś, aby jeden z nich opracował kodeks postępowania społecznego opiekuna zabytków, czyli wymienił zasady, według których społeczny opiekun ma się zachowywać, np. odwiedzać regularnie zabytek i sprawdzać jego stan.

Drugi zespół ma za zadanie przygotować zbiór zaleceń, których społeczny opiekun ma przestrzegać, np. nie wolno samodzielnie odmalować obiektu. Po zakończonej pracy porównajcie oba kodeksy i stwórzcie z nich jedną Kartę społecznego opiekuna zabytków.

III. WYBIERAMY ZABYTEK

Wybór zabytku to bardzo ważny moment. Od tego zależą dalsze losy całego projektu. Od tego zależy również zaangażowanie i motywacja uczniów do pracy. Warto im zaufać i pozwolić samym zdecydować o temacie projektu. Uczniowie, nawet ci najmłodsi, najlepiej będą wiedzieć, co jest dla nich ważne i ciekawe.

Uczniowie:

- ✔ przeprowadzają miniwywiady;
- ✔ poznają okolicę;
- ✔ odnajdują zabytki;
- ✔ tworzą mapę zabytków;
- ✔ wybierają zabytek;
- ✔ planują działania.

1. Jak szukać zabytku

Wybór zabytku musi być samodzielną decyzją uczniów. Mimo że masz własny pogląd i świetnie wiesz, który z zabytków kryje ciekawą historię, postaraj się nie wyjawiać swoich opinii, dopóki nie zostaniesz o to przez uczniów poproszony. Jeśli młodzi sami zdecydują, czym chcą się zająć, możesz być pewny, że ich gotowość do pracy i poświęceń będzie ogromna i wielokrotnie ci zaskoczy. Daj im szansę być dorosłymi.

Przebieg zajęć:

1. W czasie spotkania z uczniami **dowiedz się, co wiedzą o historii swego regionu**. Wiele małych i zapomnianych dziś miast miało swoje okresy świetności; sprawdź, czy uczniowie są tego świadomi. Uzupełnij ich wiedzę – w razie potrzeby przygotuj krótką (10-minutową) prezentację na temat historii miejscowości.

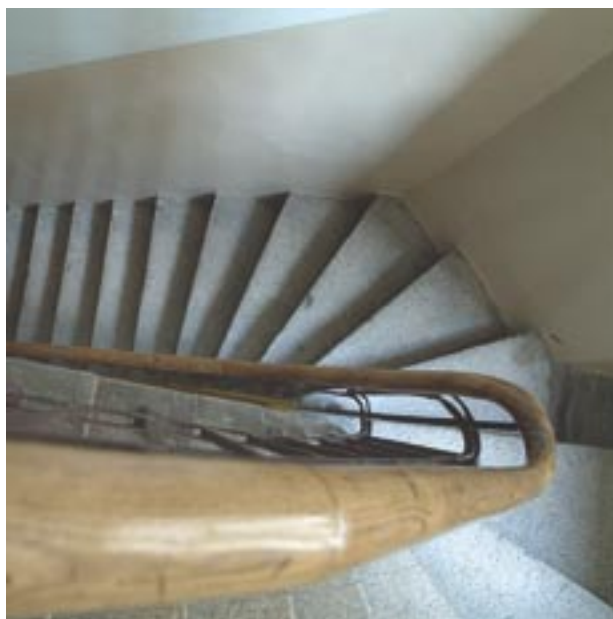
2. Poproś uczniów, aby **wymienili miejsca, obiekty, zjawiska kulturowe**, które kojarzą się z historią regionu. Zwróć uwagę uczniów na te miejsca, które być może nie są wizytówką miejscowości i nie zostały dokładnie opisane w przewodnikach. Pokaż im, że i one ciekawie opowiadają historie, chociaż nie tak dobrze znane.

3. Następnie zadaj uczniom pytanie, **skąd możemy czerpać wiedzę o przeszłości naszej okolicy, naszego miasta?** (Jeśli mieszkacie w dużym mieście, skoncentrujcie się na swojej dzielnicy).

Uczniowie powinni ustalić, że źródłem wiedzy o przeszłości ich najbliższej okolicy mogą być:

- ✔ dokumenty pisane;
- ✔ plany, mapy itp.;
- ✔ ryciny;
- ✔ filmy dokumentalne;
- ✔ zdjęcia;
- ✔ starsi mieszkańcy;
- ✔ rodzice, pracownicy muzeów, bibliotek, nauczyciele historii;
- ✔ literatura;
- ✔ strony internetowe.

4. Poproś, by uczniowie podzielili się na 2-, 4-osobowe zespoły, w których wyruszą na poszukiwania śladów przeszłości. Możesz zasugerować **wizytę w urzędzie miasta, w miejscowym muzeum, na cmentarzu, w bibliotece**. Niech się dowiedzą, ile lat ma najstarszy dom, kiedy zbudowano rynek, kto ufundował kapliczkę na skraju wsi, ile razy przebudowywano miejscowy kościół. Zachęć uczniów, aby zaglądali na podwórka,

cmentarze, badali zarośnięte miejsca, skupili uwagę na detalach architektonicznych.

Zaproponuj, by uczniowie przeprowadzili **wywiady ze starszymi mieszkańcami** swojej okolicy, niech pytają o zapomniane obszary, ważne wydarzenia, miejsca zapamiętane z dzieciństwa czy młodości.

Na terenach poniemieckich, łemkowskich, w miejscowościach, w których mieszkali Żydzi lub inne mniejszości narodowe czy wyznaniowe, warto uczulić uczniów na ślady innej kultury – często zapomniane, zaniedbane groby, dawne synagogi, kościoły ewangelickie, cerkwie. A w okolicach, w których zachowały się kamienie kultowe, kurhany i inne relikty pogańskich wierzeń, zwróć ich uwagę na te właśnie ślady przeszłości.

Być może uczniów przyciągnie historia obiektu, którego już nie ma. Świetnie! Niech szukają miejsc po obiektach, które wciąż są żywe w świadomości mieszkańców, chociaż fizycznie ślad po nich zaginął.

5. Zanim jednak młodzi wyruszą w teren, poproś ich, aby zastanowili się, czego będą szukali. Posadź ich w zespołach badawczych, niech ustalą, co dla nich jest ważne i ciekawe. Poproś, aby swoje pomysły zapisali na plakatach, które następnie przedstawią pozostałym.

Wśród pomysłów powinny się znaleźć **kryteria wyboru**, np.:

- ☑ rodzaj zabytku – obiekty zniszczone, stare, niepasujące, ukryte, ulotne, tajemnicze, o niewiadomym przeznaczeniu, wielokulturowe;
- ☑ nasze zainteresowania – muzyczne, plastyczne, historyczne, architektoniczne;
- ☑ posiadane zasoby – możliwości opieki nad zabytkiem i prowadzenia realnych działań;
- ☑ sojusznicy – instytucje lub osoby prywatne gotowe nam pomóc.

6. Uprzedź uczniów, by gromadząc wiadomości, byli uważni, patrzyli na znane im miejsca tak, jakby widzieli je po raz pierwszy, robili notatki, nagrywali, rysowali, fotografowali.

7. Nie zapomnij określić terminu, w jakim podzielicie się zebranymi informacjami (nie dłużej niż trzy tygodnie).

Pamiętaj o bezpieczeństwie – z góry wyeliminuj wszystkie miejsca ciekawe, ale niebezpieczne, np. niezabezpieczone ruiny.

2. Jak wybrać zabytek

Kiedy uczniowie wrócą już z terenu, twoim zadaniem będzie pomóc im zebrać i uporządkować zdobyte informacje. Dopiero wtedy będą mogli podjąć decyzję, którym zabytkiem się zaopecją. Warto zostawić uczniom na to trochę więcej czasu – pamiętaj, że wybierają temat, któremu mają poświęcić długie miesiące pracy. Opieka nad zabytkiem ma być dla nich przygodą i ciekawym doświadczeniem, a nie nudnym i żmudnym obowiązkiem.

Decyzję można podjąć na kilka różnych sposobów:

- ☑ można dyskutować i osiągnąć konsensus (np. zaopecować się dwoma obiektami);
- ☑ można zagłosować (tajnie lub jawnie);
- ☑ można wybrać lidera i zdać się na jego ostateczną decyzję.

Przebieg zajęć:

1. Na spotkanie badaczy przygotuj dużą mapę okolicy (miejscowości, dzielnicy). Wspólnie z uczniami **nanies na mapę wszystkie informacje o znalezionych zabytkach**. Umieść w odpowiednim miejscu przygotowane wcześniej metryczki. Następnie zaproś każdy z zespołów do odczytania informacji o znalezionych przez nich obiektach. Zachęć ich, aby powiedzieli parę słów o tym, jak przebiegały poszukiwania, pokazali zdjęcia, rysunki, dokumenty.

Każda metryczka powinna zawierać następujące informacje o znalezionym obiekcie:

- ☑ co to jest?
- ☑ gdzie się znajduje?
- ☑ kiedy powstało?
- ☑ krótki opis obiektu (z czego jest zrobiony, jakiej wielkości, czy jest łatwo dostępny);
- ☑ jaki jest jego stan?
- ☑ co jest szczególnego w tym obiekcie?

2. Poproś, by wszyscy uważnie wysłuchali informacji, a następnie podeszli do mapy i obejrzel ją jeszcze raz. Zasugeruj uczniom, aby w parach **porozmawiali o swoich poszukiwaniach i przeżyciach**.

3. **Zorganizuj dyskusję**. Zapytaj uczniów, który obiekt i dlaczego najbardziej ich zainteresował. Poproś też, by wypowiadając się, uzasadniali, dlaczego uważają, że opieka nad tym właśnie miejscem jest potrzebna, i co młodzi ludzie faktycznie mogą na jego rzecz zrobić.

W czasie dyskusji zwracaj uwagę uczniów na najciekawsze twoim zdaniem obiekty i najrozsądniejsze uzasadnienia.

4. **Podsumuj wypowiedzi uczniów** – wskaż najciekawsze według nich zabytki i przedstaw argumentację za i przeciw. Tutaj możesz też powiedzieć, jaka jest twoja opinia na ten temat.

5. Następnie **zapropnuj głosowanie**. Może ono być jawne lub tajne. Jeśli podejmiecie decyzję o tajności, niech każdy napisze na karteczce nazwę wybranego przez siebie obiektu. Dokonajcie wyboru.

3. Karta zabytku

Zadaniem Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków jest między innymi ewidencjonowanie zabytków. Polega to na zebraniu jak najwięcej informacji na temat obiektu oraz systematyczne ich sprawdzanie, aktualizacja, uzupełnianie i poprawianie.

Twoi uczniowie też mogą wcielić się w rolę konserwatora zabytków i spróbować swoich sił w opracowywaniu karty ewidencyjnej zabytku. Pamiętaj, że wypełnioną kartę mogą przesłać do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków razem z wnioskiem o wpisanie ich obiektu do rejestru zabytków chronionych prawem.

Opracowanie ewidencji jest pracą o charakterze naukowym i może stać się doskonałym punktem wyjścia dla uczniów rozpoczynających pracę nad projektem. Warto, aby uczniowie, zanim

zaczną zbierać dokumentację, prowadzić szeroko zakrojone badania oraz organizować działania na rzecz ochrony zabytku, poznali odpowiedzi na pytania zawarte w Karcie zabytku.

Opracowanie karty ewidencyjnej wykonuje się według ściśle określonej instrukcji. Wskazane jest między innymi stosowanie zasady jedna karta – jeden zabytek, nie należy więc wykonywać kart zbiorowych. Do karty powinna być dołączona dokumentacja fotograficzna, rysunki, pomiary itp.

Przedstawiamy wzór pytań wraz z krótkimi objaśnieniami. Karta ta została opracowana na podstawie *Instrukcji opracowywania ewidencji zabytków* Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

Przebieg zajęć:

1. Możesz poprosić uczniów, aby samodzielnie przygotowali Kartę zabytku. Podziel uczniów na 3-, 4-osobowe zespoły. Zadaniem ich jest ułożenie pytań do zabytku. Uczniom warto zasugerować, aby zadawali pytania bezpośrednio zabytkowi. Po wykonaniu ćwiczenia grupy prezentują efekty swojej pracy.

A oto przykład:

- Kim jesteś?
- Gdzie się znajdujesz?
- Do czego służysz? Jakie funkcje pełnisz?
- Kiedy powstałeś?
- Kto i gdzie cię wykonał?
- Jakich materiałów użyto do twojego wykonania?
- Jakie były twoje dzieje?
- Jakie ciekawe wydarzenia widziałeś?

2. Starszym uczniom możesz rozdać Kartę zabytku zaprezentowaną poniżej wzorowaną na dokumencie stworzonym przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Poproś uczniów, aby **wypełnili poszczególne rubryki**. Zaproś uczniów do prezentacji efektów swojej pracy.

Podsumowując to ćwiczenie, uświadom uczniom, w jaki sposób pytania zawarte w karcie mogą się stać kierunkowskazem do ich dalszych poszukiwań. Karta w jasny sposób określa, co wiedzą, czego nie są pewni, co jeszcze wiedzieć powinni. Ich karta w trakcie pracy nad projektem może być sukcesywnie uzupełniana i modyfikowana. Taką Kartę zabytku można umieścić w widocznym miejscu, w którym uczestnicy projektu się spotykają.

Karta zabytku wzorowana na karcie przygotowanej przez KOBiDZ

1. Rodzaj i nazwa zabytku

Należy krótko i zwięźle napisać, co to jest, np. instrument muzyczny – dzwon; medal – złoty krzyż zasługi; obraz – św. Antoni; fabryka traktorów – Ursus.

2. Materiał, z którego został wykonany

W tym punkcie trzeba podać główny materiał (lub materiały), z którego został wykonany obiekt, np. drewno – dąb, kamień – marmur biały.

3. Technika wykonania/konstrukcja budowlana

Punkt zawiera odpowiedź na pytanie, w jaki sposób obiekt został wykonany. W przypadku przedmiotów należy wpisać głównie stosowaną technikę np., „techniki kowalskie”, „techniki stolarskie”. W przypadku architektury należy wpisać, jaka konstrukcja została wykorzystana przy budowie ścian, np. szkieletowa, murowana, mieszana, a jaka przy konstrukcji dachów – czterospadowy, dwuspadowy itp.

4. Styl

Rubryka ta powinna zawierać krótkie określenie stylu, którego przykładem jest opisywany zabytek (np. romanizm, gotyk, barok, secesja itp.). O ile jest to możliwe, należy zaznaczyć jego fazę (np. wczesny gotyk, późny barok). Można zastosować również określenia: „sztuka ludowa”, „sztuka cerkiewna” itp.

5. Czas powstania

Powinien być określony z dokładnością co najmniej do połowy wieku (np. I poł. XVIII w.).

6. Autor

Jeśli nie ma danych na temat autorstwa zabytku, należy wskazać miejsce pochodzenia dzieła, w przypadku dzieł sztuki obcej – kraj pochodzenia.

7. Wymiary

Wysokość, szerokość, głębokość należy podawać w centymetrach lub metrach.

8. Opis

Opis powinien być zwięzły i pozbawiony interpretacji. Powinien wyliczać w sposób możliwie dokładny takie cechy, jak: kształt, kompozycja, ikonografia, ornamentyka, kolorystyka, napisy i inne istotne elementy.

9. Miejsce przechowywania

Należy podać dokładną nazwę budynku, w którym znajduje się obiekt. W przypadku obiektów architektury należy podać ich lokalizację w terenie, np. ulicę i numer domu, przy którym się ona znajduje, dla nagrobka cmentarnego – aleję i numer kwatery, w której został umieszczony.

10. Właściciel i jego adres

W przypadku właściciela prywatnego podaje się jego imię, nazwisko i adres. Właścicielem zabytków sakralnych są najczęściej parafie, podaje się więc nazwę parafii i diecezji.

11. Data i numer rejestru

Należy wypełnić jedynie wtedy, gdy obiekt jest wpisany do rejestru zabytków chronionych prawem.

12. Stan zachowania

Należy opisać stan techniczny całości i poszczególnych elementów zabytku z uwzględnieniem wszystkich rodzajów zniszczeń. Samo określenie stanu – „zły” – jest niewystarczające.

13. Historia obiektu

Krótką historią obiektu przygotowaną na podstawie materiałów źródłowych powinna uwzględniać podstawowe fakty – datę fundacji i nazwisko fundatora, daty przeróbek, ich zleciodawców i wykonawców, zmiany przeznaczenia.

14. Źródła i bibliografia

Należy podawać tylko te pozycje, w których zabytek został bezpośrednio wymieniony. Przy źródłach archiwalnych należy podać tytuł tekstu źródłowego.

15. Uwagi

Należy tu umieszczać wszelkie dodatkowe informacje o zabytku, które uważacie za istotne. Nie zawsze da się wypełnić wszystkie rubryki karty katalogowej. Jeśli zostaną puste pola, nie znaczy to wcale, że opis całości jest zły, niektóre punkty są po prostu trudne do ustalenia.

4. Plan działania

Twoi uczniowie dokonali już wyboru, mają podstawowe informacje, nadszedł więc czas, aby się zastanowili, co konkretnie mogliby zrobić na rzecz swojego zabytku, jaki kierunek będzie miała ich praca badawcza oraz jakie działania zechcą podjąć, aby chronić zabytek przed zniszczeniem i przypominać innym mieszkańcom o jego historii i znaczeniu.

W tej części pracy twoi uczniowie będą musieli przygotować pomysły, określić swoje możliwości, ustalić, kto im może pomóc i w jaki sposób. Przygotują również szczegółowy plan działania i podzielą się obowiązkami tak, aby ich praca mogła sprawnie przebiegać i aby każdy z członków zespołu wiedział, jaka jest jego rola.

Przebieg zajęć:

1. Zapytaj uczniów, co chcą zrobić dla wybranego zabytku, w jakim kierunku będą zmierzać ich działania, jaki jest cel ich pracy. Poproś, aby porozmawiali o tym w parach lub w trójkach. Każdy z pomysłów niech zapiszą na oddzielnej karteczce. Potem kartki przyklejcie na tablicy.

Twoim zadaniem jest głośne przeczytanie wszystkich wypowiedzi i ich uporządkowanie według kategorii, np. sprzętamy, chronimy, informujemy, uczymy, współpracujemy. Możesz być pewien, że uczniowie będą wymieniać konkretne działania, np. prace porządkowe, zbieranie informacji, organizacja wystawy, nawiązanie współpracy z uczniami z innej szkoły itp. Porządkując ich wypowiedzi, wskaż uczniom cele ogólne, którym podporządkowane są wymienione przez nich cele szczegółowe.

2. Nie wszystkie działania wymienione przez uczniów macie szansę zrealizować. Warto wybrać kilka z nich, a następnie szczegółowo je opracować. Możesz to zrobić w następujący sposób. Każdy z pomysłów uczniów wymienionych w ćwiczeniu poprzednim zapisz na oddzielnym dużym arkuszu papieru i rozwiś lub rozłóż w sali. Zaprosz uczniów do wpisywania na

tych kartkach odpowiedzi na pytanie, co ja osobiście mogę zrobić, aby proponowane działania wcielić w życie, np. zasadzić kwiatki, napisać pismo do urzędu gminy, przygotować plakat, zadzwonić do dziennikarza.

Poproś uczniów, żeby w swoich wypowiedziach byli szczerzy, jeżeli nie wiedzą, co mogą zrobić, niech nie wpisują byle czego. Dzięki temu ćwiczeniu przekonają się, czym dysponują – jakie działania są samodzielnie w stanie zrealizować.

3. Podsumuj wypowiedzi uczniów, które znalazły się na kartkach. Pokaż im, jakie mają możliwości i co są w stanie samodzielnie zrobić. Wspólnie wybierzcie te działania, które mają największą szansę na realizację.
4. Następnie przedstaw uczniom działania, które muszą zostać wykonane w projekcie *Ślady przeszłości*:

❑ Zebranie i opracowanie dokumentacji

Wybór źródeł informacji, przeprowadzenie badań i zebranie materiałów. Uporządkowanie zebranych dokumentów i informacji, sporządzenie dokumentacji fotograficznej lub rysunkowej, przygotowanie bibliografii.

❑ Ustalenie zagadnień prawnych

Nawiązanie kontaktu z właścicielem zabytku, poznanie jego planów co do opieki nad zabytkiem. Ustalenie, czy zabytek znajduje się pod ochroną konserwatora.

❑ Uroczysta adopcja zabytku

Organizacja uroczystości adopcji prezentująca cele projektu, planowane działania oraz historię zabytku.

❑ Pozyskiwanie sojuszników i współpraca z mediami

Ustalenie, kto i w jaki sposób może pomóc w prowadzonych działaniach.

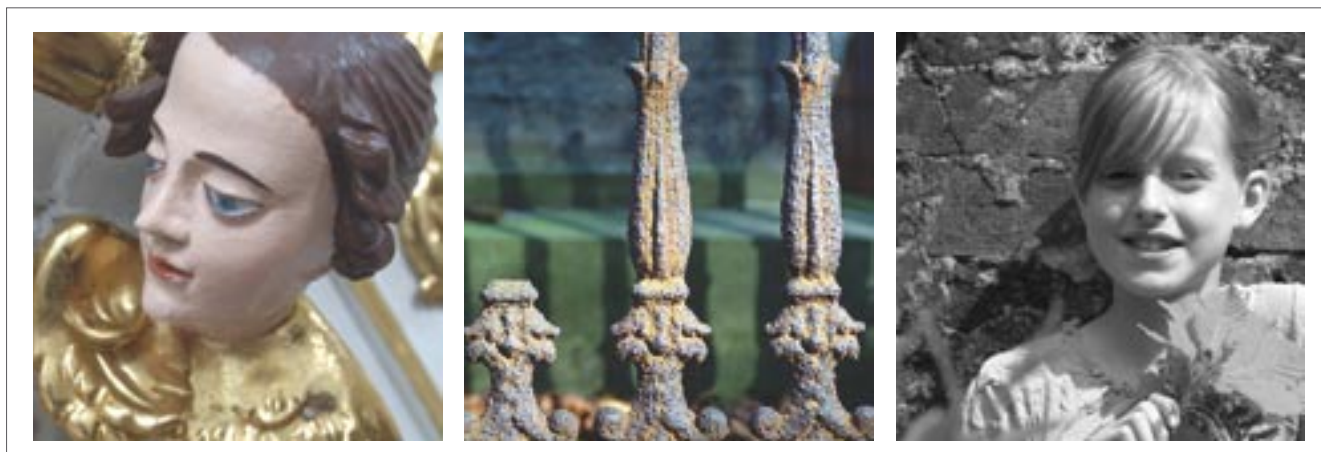
Nawiązanie współpracy z dziennikarzami, opracowywanie informacji na temat projektu i realizowanych działań.

❑ Organizacja działań, które mają przywrócić to miejsce zbiorowej pamięci

Prowadzenie konkretnych działań, które mają na celu porządek, ochronę zabytku, upowszechnianie informacji i promocję.

5. Podziel uczniów na 3-, 4-osobowe zespoły. Każdy z zespołów ma za zadanie opracowanie jednego lub dwóch z zaprezentowanych etapów działania. Poproś ich, aby szczegółowo rozpisali etapy pracy nad projektem. Najwygodniej im będzie, jeśli przygotują to w formie tabelki zawierającej odpowiedzi na pytania: co, jak, kiedy i kto, rubrykę „kto” należy wypełnić wspólnie z całą grupą. Po wykonaniu ćwiczenia poproś uczniów, aby wymienili się plakatami, niech przeczytają, co przygotowali ich koledzy, i ewentualnie uzupełnią własnymi pomysłami.
6. Przeczytajcie na głos plakaty. Poproś, aby uczniowie podzielili się zdaniem, a następnie wpisali osoby odpowiedzialne za wykonanie poszczególnych działań do pozostawionych pu-

stych rubryk. Zadania mogą być wykonywane indywidualnie w parach lub większych zespołach. Oceńcie, czy proponowane terminy są realne, w razie potrzeby, zmieńcie je.

7. Poproś dwóch uczniów, aby w domu spisali przygotowany plan działania.

Opracowany plan można powiesić w miejscu, gdzie się spotyka grupa. Najlepiej tak, żeby wszyscy mogli zawsze go widzieć. Zaplanujcie terminy spotkań, w czasie których będziecie mogli stwierdzić, czy dotychczasowe działania idą zgodnie z planem, czy są jakieś opóźnienia, jak je naprawić i jak im zapobiegać w przyszłości. Plan działania można poprawiać i modyfikować. Pamiętaj, że zmiana jest wpisana w system pracy nad projektem. Nie zawsze jesteście w stanie przewidzieć wszelkie okoliczności i sytuacje.

IV. ZBIERAMY INFORMACJE

Zadaniem uczniów jest zebranie dokumentacji wybranego przez nich zabytku. Muszą teraz zgromadzić, a także opracować informacje i dokumenty dotyczące danego budynku, miejsca, przedmiotu lub zjawiska kulturowego. To pasjonujące szukać samemu i znaleźć coś z przeszłości. Jest to jednak też duży wysiłek, do którego należy się dobrze przygotować.

Uczniowie:

- ❑ zbierają informacje o wybranym zabytku;
- ❑ korzystają z różnych źródeł historycznych;
- ❑ przeprowadzają wywiady;
- ❑ gromadzą dokumentację fotograficzną;
- ❑ opracowują dokumentację zabytku.

Twoi uczniowie mogą przystąpić do gromadzenia materiałów na temat wybranego zabytku. Aby zebrać jak najwięcej informacji, mogą sięgnąć do różnych źródeł i dotrzeć do różnych miejsc. Warto, aby zaczęli od grzebania w szufladach, szafach, na strychach, w piwnicach. Mogą również sięgnąć po zbiory publiczne – archiwa państwowe, miejskie lub gminne, zbiory różnych instytucji, parafii. Dobrze, jeśli uda im się zapoznać z opracowaniami na interesujący ich temat, konieczne jest, aby odszukali świadków i nagrali ich relacje.

Może się okazać, że uczniowie zebrali mnóstwo informacji. Twoim zadaniem będzie pomóc im w posegregowaniu i uporządkowaniu materiału: można to zrobić chronologicznie lub problemowo. Warto przy okazji oddzielić to, co nazbyt odbiega od tematu. Przy okazji może się okazać, że widać poważne luki, niedociągnięcia lub sprzeczności, a świadek nie został „dopytany” i materiał „niedoczytany”. Upredź uczniów, że być może będą musieli uzupełnić materiał.

Twoim zadaniem jest również krytyka i weryfikacja źródeł: czy są prawdziwe lub wiarygodne, co przekazują, jak się mają do siebie nawzajem. Musisz pomóc uczniom odróżnić źródło od opartego na nim opracowania. Inaczej bowiem czyta się dokumenty źródłowe, które mogą pomóc w poznaniu realiów epoki, które mogą stać się przedmiotem analizy same w sobie, a inaczej czyta się opracowania zawierające interpretacje autora, przedstawiające szerszy kontekst wydarzeń.

Niezwykle ważna jest dobra organizacja pracy. Musisz pomóc uczniom sensownie podzielić pracę na etapy oraz rozdzielić zadania między członków zespołu, tak aby wszyscy byli równo obciążeni i mieli satysfakcję z tego, co robią.

Przebieg zajęć:

1. Wyjaśnij uczniom, że ich zadaniem będzie przygotowanie dokumentacji wybranego przez nich zabytku, czyli zgromadzenie i opracowanie wszystkich dostępnych informacji i dokumentów na ten temat. Poproś, by zastanowili się, **gdzie można je znaleźć**. Pomysły zapiszcie na tablicy. Jeśli lista stworzona przez uczniów będzie niepełna, uzupełnij ją. Wśród wymienionych źródeł informacji o zabytku powinny się znaleźć:
  - ❑ dokument historyczny;
  - ❑ list, pamiętnik;
  - ❑ mapa, plan, rycina, obraz, zdjęcie;
  - ❑ artykuł prasowy;
  - ❑ druk ulotny, reklama;
  - ❑ relacje osób związanych z zabytkiem.
2. Podziel uczniów na 3-, 4-osobowe zespoły. Zadaniem każdego z zespołów będzie zebranie i opracowanie informacji i dokumentów z określonego źródła. Zapytaj uczniów, jakie **tematyczne grupy** proponują powołać, aby poszukiwania przebiegały sprawnie i efektywnie. Jeśli uczniowie będą mieli problemy z ustaleniem podziału, możesz zaproponować następujące grupy:
  - ❑ poszukująca w bibliotekach, muzeach i Internecie;
  - ❑ poszukująca w archiwach, ośrodkach dokumentacji zabytków, urzędzie gminy lub miasta;
  - ❑ zbierająca dokumenty i relacje od osób prywatnych;
  - ❑ odpowiedzialna za zebranie archiwalnych fotografii, rycin, map i przygotowanie fotograficznej bądź plastycznej dokumentacji zabytku.
3. Zanim uczniowie przystąpią do pracy, dopilnuj, by dokładnie **zaplanowali swoje działania**. Upewnij się, czy wiedzą, jakie jest ich zadanie. Zaproponuj, by każda grupa wybrała swojego przedstawiciela, sprawiedliwie podzieliła zadania oraz wyznaczyła sposoby i termin realizacji zadań.
4. Każda grupa powinna otrzymać **wskazówki do dalszej pracy**. Najlepiej spisać je na osobnych kartkach i wręczyć przed-

stawicielom grup. Możesz skorzystać z naszej propozycji zamieszczonej poniżej.

5. Pamiętaj o ustaleniu **terminu kolejnego spotkania**, na którym przedstawiciele grup zaprezentują wyniki pracy swoich zespołów.
6. **Po wykonaniu zadania** zapytaj uczniów, jak sobie poradzili, co im się podobało, a co sprawiało im trudności. Następnie poproś przedstawicieli każdej z grup o przedstawienie efektów pracy. Każdy z nich powinien mieć tyle samo czasu na prezentację, nie więcej jednak niż 10-15 minut.
7. Zachęć uczniów **do dyskusji** na temat zdobytych informacji. Mogą ci w tym pomóc następujące pytania:
  - ☑ Jakie są twoje doświadczenia: co ci się podobało, a co sprawiło najwięcej problemów?
  - ☑ Jak ocenisz pracę w grupie, co byś zrobił inaczej, jeszcze raz przystępując do tego zadania?
  - ☑ Jak oceniasz zebrany materiał – czy masz wrażenie, że jest kompletny, czy jakichś informacji jest za dużo lub czy pewnych wiadomości ci brakuje?
  - ☑ Jak oceniasz materiał zebrany przez twój zespół w porównaniu z materiałami innych zespołów? Czy widzisz jakieś sprzeczności, niejasności lub czy uważasz, że te materiały wzajemnie się uzupełniają?

Zwracaj uwagę na wypowiedzi uczniów. Wyciągnij z nich wnioski i ustosunkuj się do nich. W przypadku niejasności lub sprzeczności, zleć dalsze badania. Zaangażuj w to zadanie wybranych kilka osób.

1. Gdzie szukać informacji

Biblioteki

W zgromadzonych w bibliotece publikacjach książkowych i prasowych znaleźć można cenne informacje. Wizytę w bibliotece

należy zacząć od zapoznania się z katalogami (przedmiotowym, alfabetycznym i czasopism). W ten sposób łatwiej odnaleźć potrzebne pozycje.

Coraz więcej bibliotek prowadzi swoje katalogi w wersji elektronicznej. Często jednak zawierają one tylko nowe pozycje. Zdarza się, że starsza część zbiorów jest skatalogowana wyłącznie w tradycyjnej formie, czyli w postaci fiszek w szufladkach. Jeśli katalog ma postać bazy komputerowej, należy się upewnić, czy zawiera ona wszystkie dostępne pozycje, także te dawniej zgromadzone.

Informacje na temat zabytku znaleźć można w:

- ☑ albumach i opracowaniach dotyczących miejscowości i regionu;
- ☑ opracowaniach dotyczących epoki, w której zbytek powstał;
- ☑ biografiach i pamiętnikach osób związanych z zabytkiem (np. architektem, właścicielem);
- ☑ opowiadaniach i powieściach, których fabuła toczy się w miejscowości, w której znajduje się zbytek;
- ☑ artykułach w czasopismach specjalistycznych (np. „Spotkania z zabytkami”, „Mówią wieki”).

Trzeba pamiętać o zrobieniu kopii odnalezionych informacji i dokumentów – zwłaszcza gdy są to zdjęcia, mapy, plany, rysunki, listy, wycinki z gazet itp. W przypadku dłuższych tekstów i opracowań wystarczy zrobienie notatek i zapisanie ważniejszych cytatów.

Należy również dokładnie zanotować źródła pochodzenia informacji – tytuł i autora oraz daty i miejsca ich wydania, a w przypadku artykułów – tytuł artykułu, autora, tytuł i numer czasopisma wraz z datą.

Archiwa

Archiwa to kopalnia przeróżnych informacji. Można tam znaleźć dokumenty o zabytkach, miejscach, ludziach związanych z miejscowością. Warto dotrzeć do archiwów parafialnych, miejskich, gminnych czy sądowych. O wizycie należy uprzedzić pracowników archiwum. Może się też okazać, że uczniom powinna towarzyszyć osoba dorosła – nauczyciel lub rodzic.

Wizytę w archiwum należy zacząć od zapoznania się z informatorem o zasobach. Zawiera on informacje o znajdujących się tu zbiorach. Warto go uważnie przejrzeć i na tej podstawie wybrać interesujące dokumenty.

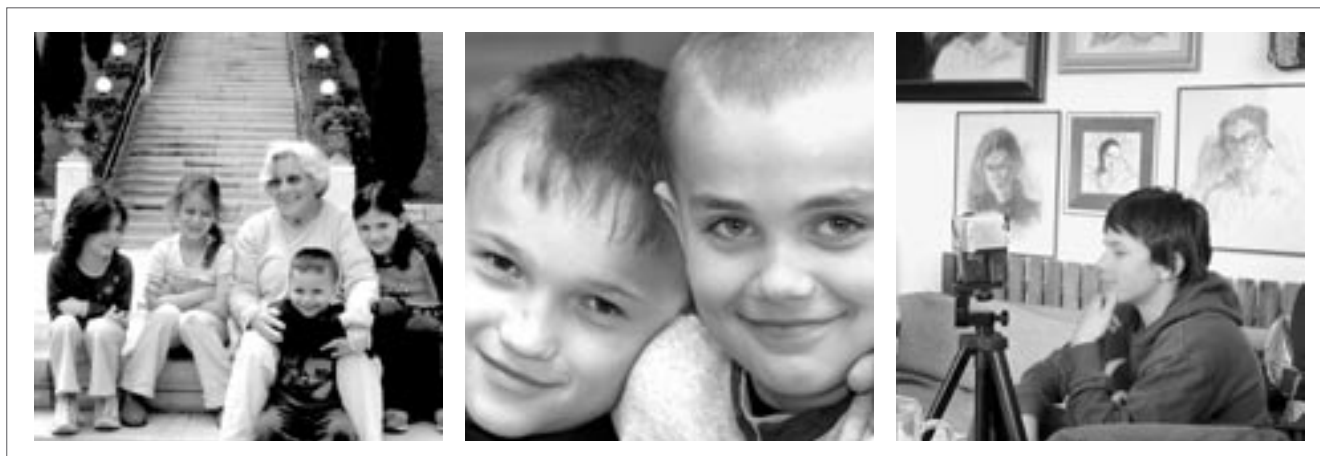
W archiwum znajdować się mogą różne dokumenty związane z zabytkiem:

- ☑ dokumenty urzędowe (np. akty własności, decyzje urzędowe);
- ☑ listy;
- ☑ zdjęcia;
- ☑ plany i mapy.

Po zapoznaniu się z dokumentami należy poprosić pracowników archiwum o możliwość wykonania kopii. Warto pamiętać o zrobieniu notatek i zapisaniu źródła pochodzenia dokumentu (np. z których zbiorów pochodzi).

Muzea

Ważnym źródłem informacji mogą się okazać pracownicy muzeów oraz zbiory muzealne. Muzea prowadzą inwentarze eksponatów. Wpis do księgi inwentarzowej jest wprawdzie

krótki, ale umożliwi identyfikację obiektu i dotarcie do szerszych wiadomości w kartotece.

Bardzo często muzea są w posiadaniu archiwalnych filmów i zdjęć. Jeśli są one dostępne na czytniku cyfrowym (DVD), często mogą być wypożyczane szkołom w celach edukacyjnych. Muzea publikują również katalogi zbiorów i wystaw, które mogą być punktem wyjścia do dalszych poszukiwań.

Regionalne Ośrodki Badania i Dokumentacji Zabytków

Źródłem może być dokumentacja dostępna w oddziałach wojewódzkich konserwatorów zabytków. Tam zgromadzone są karty ewidencyjne zabytków chronionych prawem.

Ewidencję zabytków prowadzi na terenie danego województwa odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków. WUOZ gromadzi dokumenty zabytku wpisanego do rejestru. Każdy dokument oznaczony jest odpowiednim numerem rejestru. Zbiory dokumentów zabytku zawierać mogą oprócz dokumentacji prawnej, konserwatorskiej i historycznej również dokumentację inwentaryzatorską i ikonograficzną m.in. w postaci fotografii.

Samorządy lokalne

Ochrona zabytków, które leżą na terenie gminy, należy do obowiązków samorządów terytorialnych. Jednym z obowiązków gminy jest ewidencja zabytków w formie kart adresowych z terenów danej miejscowości. Karta powinna zawierać określenie zabytku, jego nazwę i adres. Dotyczy to wszystkich zabytków, a nie tylko tych objętych którąś formą „twardej” ochrony.

Warto przy tej okazji też wiedzieć, że gmina jest zobowiązana do ochrony zabytków przed zniszczeniem, a także ich eksponowania, podejmowania działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Internet

Kopalnią informacji stał się współcześnie Internet. Korzystając z różnego rodzaju wyszukiwarek internetowych, można dotrzeć do bardzo ciekawych danych. W ten sposób można się dowiedzieć o istnieniu dokumentów i opracowań, których nie udało się znaleźć w bibliotece i archiwum.

Większe biblioteki udostępniają swoje katalogi w Internecie. W ten sposób można sprawdzić, czy potrzebne informacje znajdziemy np. w jednej z uniwersyteckich bibliotek. Wówczas

można skontaktować się jej pracownikami i zapytać o możliwość ich udostępnienia.

Pamiętajcie! W Internecie obok rzetelnych i cennych informacji znaleźć można również wiele bezwartościowych i błędnych opracowań. Dlatego trzeba być bardzo ostrożnym w korzystaniu z tego źródła.

2. Wywiady

Ustne przekazy to bardzo ważne źródło informacji. Rozmowy z ludźmi mogą się okazać niezwykle cenne w pracy nad projektem *Ślady przeszłości*.

Kogo pytać?

Zbierając informacje na temat zabytku, należy opracować listę osób, z którymi warto przeprowadzić rozmowy. Na takiej liście powinni się znaleźć m.in.:

- ☑ obecny właściciel zabytku;
- ☑ dawny właściciel zabytku lub jego spadkobiercy (potomkowie);
- ☑ świadkowie wydarzeń związanych z zabytkiem (np. okoliczni mieszkańcy);
- ☑ pracownicy muzeum regionalnego;
- ☑ osoby, pod których opieką znajduje się zabytek;
- ☑ starsi mieszkańcy miejscowości pamiętający dawne czasy.

O co pytać?

Osoby można pytać o różne sprawy związane z zabytkiem, losami jego właścicieli, sprawami związanymi z jego stanem i zachowaniem, przyszłością tego miejsca. Można jednak, szczególnie świadków wydarzeń historycznych, pytać o całe ich życie, szczególnie zwracając uwagę na wydarzenia z przeszłości. Świadkowie mogą rozszyfrować, kto jest na zdjęciu, odtworzyć klimat wydarzeń z przeszłości, opowiedzieć historie, które może nigdy nie zostały zapisane, opowiedzieć, jak żyli, co jedli, w co się ubierali, jak spędzali czas wolny, jak pracowali, w co bawili się w dzieciństwie.

Możemy pytać o to, co świadkowie:

- ☑ widzieli;
- ☑ usłyszeli;
- ☑ robili.

Jak pytać?

Przygotowując się do wywiadu, warto sformułować cel, to znaczy ustalić, czego chcemy się dowiedzieć od naszego rozmówcy. Warto przygotować kwestionariusz pytań, czasem wystarczy wybrać tematy, które nas interesują. Należy liczyć się z tym, że niektórych rozmówców trzeba bardziej zachęcać do zwierzeń, a niektórych gadatliwość hamować. Każdy świadek wymaga innego sposobu rozmowy: jeden lepiej opowiada, gdy mu się rzadko przerywa, inny chętniej odpowiada na pytania, ale za to jego wypowiedzi są zbyt krótkie. Pytania, które zadajemy rozmówcy, muszą być zrozumiałe i proste. Lepiej unikać pytań zamkniętych i sugerujących odpowiedzi. Odpowiedzi dobrze jest nagrywać. Pozyskanie relacji – dopiero początek drogi. Każda relacja musi być opracowana – należy przygotować jej transkrypcję, to znaczy spisać wypowiedzi rozmówcy w dosłownym ich brzmieniu, a następnie opracować

raport z przebiegu rozmowy – to znaczy wybierać fragmenty najbardziej nas interesujące i według nas najbardziej istotne.

Jak oceniać relacje?

Żadna relacja nie jest wolna od subiektywności – świadkowie, nawet naoczni i pełni dobrej woli, myślą się. Często opowiadają o wydarzeniach, które rozegrały się wiele lat temu, kiedy sami byli dziećmi. Czas, który upłynął, perspektywa dziecka, którym byli w tamtych czasach, emocje, jakie im towarzyszyły, wpływają na ich relację. Nawet najbardziej kochany dziadek czy babcia mogą nie być wiarygodnymi świadkami historii. Nie ma osoby, która mogłaby powiedzieć „całą prawdę” o historii. Ilu jest świadków wydarzenia, tyle może być – niekiedy bardzo się od siebie różniących – relacji o nim. Warto więc przyrównać ją do innych relacji, opracowań, dokumentów lub jeszcze innych źródeł.

Oto kilka wskazówek dla przygotowujących i przeprowadzających wywiady:

1. Kontaktując się z wybraną osobą, należy się przedstawić oraz podać nazwę i adres szkoły. Następnie zwięźle i jasno wyjaśnić powód, dla którego chcemy umówić się na spotkanie.
2. Termin i miejsce spotkania uzgadniamy z naszym rozmówcą. Nie narzucamy swojej propozycji. Dostosujemy się do warunków stawianych przez rozmówcę.
3. Do spotkania trzeba się przygotować merytorycznie, znać temat rozmowy na tyle dobrze, aby zadane pytania nie dotyczyły elementarnej wiedzy. Wywiad ma służyć pogłębieniu naszej wiedzy i zdobyciu nowych, ciekawych informacji.
4. Przed spotkaniem należy zrobić plan rozmowy: zanotować kwestie, o które chcemy zapytać. W przeciwnym wypadku może się okazać, że zapomnieliśmy o jakimś istotnym szczególe.
5. Spotkanie trzeba technicznie przygotować. Najlepiej wyznaczyć jedną osobę, która będzie odpowiedzialna za przygotowanie sprzętu nagrywającego.
6. Pamiętajmy o uzyskaniu zgody naszego rozmówcy na nagrywanie wywiadu. Niektóre osoby mogą być speszone tą propozycją lub źle do niej nastawione. Starajmy się wyjaśnić, że dzięki nagraniu będziemy mieli gwarancję, że żadna wypowiedź nam nie umknie.
7. Wywiad powinny przeprowadzać najwyżej trzy-cztery osoby. Większa grupa wprowadzi tylko niepotrzebne zamieszanie.
8. W czasie wywiadu należy zadawać pytania, ale nie wolno „zasypywać” nimi rozmówcy. Pozwólmy naszemu świadkowi się zastanowić. Pozwólmy mu poruszać inne wątki. Może się okazać, że zdobędziemy nowe, cenne informacje.
9. W czasie spotkania należy zachowywać się kulturalnie i uprzejmie. Nie wolno przerywać i komentować wypowiedzi rozmówcy.
10. Rozmawiając ze starszymi osobami, trzeba mieć na uwadze to, że mogą gorzej słyszeć. Pytanie trzeba wtedy powtórzyć bądź w inny sposób wyjaśnić, czego chcieliśmy się dowiedzieć.
11. W czasie przeprowadzania wywiadu należy uważnie słuchać, być czujnym i wychwytywać nowe, intrygujące kwestie. Należy wtedy dopytać o szczegóły, poprosić o dodatkowe wyjaśnienia.
12. Może się okazać, że należy zorganizować następne spotkanie. Wówczas warto od razu zapytać o zgodę na kontynuację rozmowy i jeśli to możliwe, ustalić konkretny termin.
13. Dokumenty, zdjęcia, listy będące w posiadaniu naszego rozmówcy mogą się okazać bardzo cenne. Poprośmy wtedy o zgodę na ich skopiowanie i wykorzystanie. Nie należy nalegać na przekazanie oryginałów, bo są to prawdopodobnie cenne pamiątki rodzinne.
14. Pamięć ludzka jest zawodna, a relacje świadków wydarzeń często subiektywne, dlatego nie należy bezgranicznie ufać słowom naszego rozmówcy. Jeśli informacje przez niego podane są sprzeczne z informacjami uzyskanymi z innych źródeł, nie negujemy tej wypowiedzi.
15. Kończąc wywiad, dziękujemy rozmówcy za poświęcony czas. Nie zapominamy o uzyskaniu zgody na wykorzystanie wywiadu.

3. Zdjęcia

Jednym z rodzajów zapisu rzeczywistości i świadectwem wydarzeń z przeszłości jest ikonografia. Mogą to być zdjęcia prywatne zrobione w czasie spotkań i uroczystości rodzinnych, jak również te oficjalne dokumentujące miejsca, obiekty i wydarzenia. Fotografii tak samo jak rysunki, obrazy, plakaty czy znaczki mogą się stać śladem ciekawego fragmentu przeszłości.

Fotografia jest sposobem utrwalania, zatrzymywania chwil i zdarzeń, których świadkiem była osoba fotografująca. Zdjęcie przekazuje pewne informacje o tym, co się zdarzyło, jakie to było, w jaki sposób przebiegało itd. Obejrzenie „zdjęcia dokumentalnego” najczęściej nie wyczerpuje tematu, raczej „zaprasza”, aby głębiej się nim zająć, zainteresować, poznać.

Fotografie, jak każdy materiał, muszą jednak podlegać krytycznej ocenie. Mogą bowiem być fałszywym znakiem opisywanej rzeczywistości. Czasem nie pokazują autentycznej sytuacji,

utrwalają tylko wybrany moment – sytuacja za chwilę mogła ulec radykalnej zmianie, bo była zaaranżowana, bo postawiony budynek... za kilka dni się zawalił. Poza tym, o wyborze kadru mogła decydować określona intencja lub cel autora – tak jest w wypadku zdjęć propagandowych.

W poszukiwaniu starych zdjęć warto pójść do archiwów i muzeów, należy też sprawdzić, czy nie mają ich w swoich zbiorach osoby prywatne. Zdjęcia archiwalne dobrze jest skonfrontować ze zdjęciami zrobionymi współcześnie. Porównując dawny i obecny wygląd obiektu i jego otoczenia, możemy się dowiedzieć, jak to miejsce zmieniało się na przestrzeni lat.

Warto przygotować własną dokumentację fotograficzną. Aby dobrze zaprezentować zabytek, najlepiej sfotografować go z każdej strony i dodatkowo zrobić zdjęcia prezentujące detale (rzeźby, ornamenty, mozaiki, portale, wieże, bramy).

Kilka rad dla fotografa

- ❑ zdjęć nie należy wykonywać w pełnym słońcu ani w czasie deszczowych i pochmurnych dni;
- ❑ promienie słońca nie powinny padać na obiektyw;
- ❑ stojąc w słońcu, nie fotografujemy obiektów znajdujących się w cieniu i odwrotnie;
- ❑ trzeba uważać, aby kadru nie zakłócały zbędne elementy (np. ręka, czubek głowy);
- ❑ kadr dobieramy do kształtu obiektu – do strzelistych stosujemy kadry pionowe, do rozłożystych – poziome;
- ❑ główny motyw umieszczamy blisko środka zdjęcia;
- ❑ stosujemy lekko asymetryczne kompozycje (uważamy, by niebo nie zajmowało połowy zdjęcia).

Pamiętajmy, że jeśli chcemy wykorzystać zdjęcia np. w folderze, na plakacie czy w publikacji, należy na to uzyskać zgodę autora. Dotyczy to zarówno zdjęć opublikowanych w albumach, książkach, czasopismach czy Internecie, jak i zdjęć nigdzie wcześniej niepublikowanych. Trzeba się skontaktować z autorem i uzyskać jego pisemną zgodę na wykorzystanie zdjęcia w jakiegokolwiek formie.

Zdjęcia z prywatnych archiwów przedstawiają wartość sentymentalną dla ich właścicieli. Dlatego nie trzeba się dziwić, jeśli właściciel nie będzie chciał ich podarować. Zawsze można zapytać o zgodę na wykonanie kopii.

3. Dokumentacja projektu

Informacje i dokumenty, do których uczniom udało się dotrzeć, należy zgromadzić w jednym miejscu, np. w dużej teczce lub w pudełku. Powstanie w ten sposób dokumentacja wybranego zabytku, którą twoi uczniowie będą mogli wykorzystywać w różnych sytuacjach – prezentacjach i opracowywaniu informacji.

Dokumentacja powinna się składać z następujących elementów:

Zdjęcie zabytku. Najlepiej, jeśli będzie ich kilka, każde prezentujące zabytek w innym ujęciu. Warto, aby zdjęcia przedstawiały również szczegóły i ciekawe elementy obiektu.

Bibliografia. Spis wszystkich książek, artykułów prasowych i materiałów odnalezionych w Internecie, do których udało się dotrzeć w trakcie zbierania informacji o zabytku. Bibliografię należy sporządzić, trzymając się określonych zasad:

- ☑ w przypadku książek wymieniamy autora i tytuł, miejsce oraz datę wydania;
- ☑ w przypadku artykułów prasowych wymieniamy autora i tytuł, tytuł czasopisma wraz z numerem oraz datę wydania;
- ☑ w przypadku materiałów odnalezionych w Internecie podajemy autora i tytuł oraz dokładny adres internetowy.

Właściciel. Dokumentacja powinna zawierać imię i nazwisko (lub nazwę instytucji) właściciela obiektu – wraz z danymi kontaktowymi (adres i telefon).

Opis dokumentów. Lista i opis wszystkich dokumentów, do których udało się dotrzeć. Taka lista powinna zawierać:

- ☑ nazwę dokumentu;
- ☑ datę i miejsce jego powstania;
- ☑ opis, czyli informację o tym, co zawiera lub czego dotyczy;
- ☑ miejsce przechowywania dokumentu.

W ten sposób należy wymienić i opisać wszystkie dokumenty urzędowe, listy, plany, mapy, zdjęcia itp. znajdujące się zarówno w instytucjach, jak i w posiadaniu osób prywatnych.

Załączone dokumenty. Oryginały lub kopie dokumentów, które udało się zdobyć lub wykonać. Do każdego dokumentu należy dołączyć informację o dacie jego powstania oraz miejscu przechowywania.

Wywiady, relacje świadków. Wszystkie przeprowadzone rozmowy należy załączyć zarówno w formie nagrania (taśma magnetofonowa, płyta CD, minidisc), jak i w formie pisemnej. Materiały powinny być dokładnie opisane, tzn. zawierać następujące informacje:

- ☑ datę przeprowadzenia rozmowy;
- ☑ imię i nazwisko rozmówcy;
- ☑ związek rozmówcy z zabytkiem (np. wnuk dawnego właściciela zabytku, świadek wydarzeń związanych z zabytkiem itp.);
- ☑ imiona i nazwiska osób przeprowadzających rozmowę.

Ocena stanu zachowania zabytku. Jeśli udało się dotrzeć do opinii ekspertów, np. konserwatora zabytków, o stanie zachowania obiektu, należy załączyć ją do dokumentacji. Jeśli opinii takiej nie udało się zdobyć, warto samemu dokonać oceny stanu zachowania zabytku.

V. UROCZYSTA ADOPCJA

Uroczysta adopcja to jeden z najważniejszych momentów w realizacji projektu *Ślady przeszłości*. To moment, w którym uczniowie publicznie prezentują wybrany zabytek oraz planowane działania. Świadcami aktu adopcji są cała szkoła, lokalna społeczność, władze samorządowe, przedstawiciele mediów. W ten sposób uczniowie uzyskują publiczną zgodę na prowadzone działania.

Uczniowie:

- ✔ przygotowują scenariusz uroczystości;
- ✔ przygotowują zaproszenia;
- ✔ informują prasę;
- ✔ zdobywają sojuszników.

To, kiedy uczniowie zdecydują się zorganizować uroczystą adopcję oraz jej przebieg, zależy od nich samych. Uroczystość powinna się odbyć wtedy, kiedy uczniowie będą już mieli pewną wiedzę na temat wybranego obiektu i zaplanowane dalsze działania.

1. Miejsce prezentacji

Na początku należy **wybrać odpowiednie miejsce**. Najczęściej szkoły wybierają miejsce uroczystej adopcji w bezpośrednim sąsiedztwie zabytku, tak aby wszyscy zaproszeni goście mieli szansę zapoznać się z jego stanem i wartością. Adopcje odbywają się na cmentarzach, przy kapliczkach, w opuszczonych fabrykach. Inną możliwością jest zorganizowanie prezentacji we współpracy z lokalnym muzeum, galerią, pałacem. Pamiętajmy, że otoczenie, w którym prezentowane są działania, jest równie ważne jak forma i treść prezentacji. Ma ono ogromny wpływ na charakter uroczystości – wytwarza odpowiedni nastrój i klimat.

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczniów, aby **wymienili wszystkie miejsca**, w których mogłaby się odbyć prezentacja. Nie odrzucaj nawet najbardziej szalonych i nierealnych pomysłów. Wszystkie zapisz na tablicy.

2. Następnie poproś uczniów, aby **zorientowali się, jakie istnieją możliwości** zorganizowania prezentacji w terenie, a także, aby skontaktowali się z instytucjami, które mogą udostępnić sale. Przypomnij uczniom, aby dowiedzieli się, czy dana instytucja dysponuje pasującymi terminami oraz możliwościami technicznymi (wielkość, nagłośnienie, wyposażenie).
3. Kiedy uczniowie zbiorą już potrzebne informacje, **przeprowadź dyskusję** – podsumuj argumenty za i przeciw, a następnie zorganizuj głosowanie. W ten sposób uczniowie samodzielnie dokonają wyboru miejsca.

2. Program uroczystości

Nie istnieje gotowy scenariusz prezentacji. Uczniowie sami muszą go przygotować. Najważniejszym jego momentem jest przekazanie aktu adopcji przez kogoś z gości lub dyrekcję szkoły. Akt adopcji to dokument o bardzo ważnym znaczeniu. Najlepiej, żeby o **wyglądzie i treści aktu adopcji** zdecydowali sami uczniowie. Powinien on zawierać podstawowe informacje o szkole, adoptowanym zabytku i uczniach biorących udział w projekcie.

Wspólnie z uczniami przygotuj **program artystyczny uroczystości** obejmujący przede wszystkim prezentację zabytku i opis planowanych działań.

Na prezentacji uczniowie będą występować przed różnymi grupami społecznymi: rówieśnikami, rodzicami, innymi mieszkańcami i przedstawicielami władz. Grupy te mają różne zainteresowania, posługują się odmiennym językiem (wyobraź sobie pogawędkę z rówieśnikami i dyskusję podczas sesji rady miejskiej), inne sprawy są dla nich ważne i bliskie. Młodzież musi zaplanować prezentację tak, żeby w sposób jasny i atrakcyjny informować o swoich planach.

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczniów, aby raz jeszcze przejrzyli informacje, które mają na temat zabytku. Niech się zastanowią, co jest szczególnie ważne w tych materiałach – ciekawe, nieznanne, przykuwające uwagę. Uczniowie muszą zdecydować o **dobrze prezentowanych informacjach**. Pamiętaj, nie wszystkie informacje są warte wykorzystania w czasie prezentacji.

- Następnie zadaj uczniom pytanie, **w jakiej formie** chcą zaprezentować wybrany materiał. Poproś ich, aby metodą burzy mózgów wymienili pomysły na ciekawą prezentację. Jeżeli uznasz to za konieczne, uzupełnij ich wypowiedzi i podrzuć kilka pomysłów. A oto kilka sprawdzonych propozycji:
  - ☑ prezentacja multimedialna,
  - ☑ wystawa zdjęć, dokumentów,
  - ☑ plakaty, rysunki,
  - ☑ makieta,
  - ☑ koncert,
  - ☑ inscenizacja wydarzenia historycznego lub krótkiej scenki,
  - ☑ opowiadanie lub inna forma literacka (ballada, historia miłosna, kryminalna, horror) oraz prezentacja fragmentów.
- Jeżeli do tej pory uczniowie się nie **podzielili zadaniami**, zrób to teraz. Podziel uczniów na zespoły. Każdemu z nich daj inne zadanie, np. przygotowanie aktu adopcji, prezentacja multimedialna, wystawa dokumentów, makieta lub plakat, przedstawienie słowno-muzyczne.
- Pamiętaj, nie wszyscy twoi uczniowie muszą być artystami. Tych, którzy nie chcą się zaangażować w przygotowanie programu, poproś o zajęcie się **sprawami organizacyjnymi** związanymi z prezentacją. A oto niektóre z nich:
  - ☑ lista zaproszonych gości i przygotowanie zaproszeń,
  - ☑ opracowanie materiałów informacyjnych,
  - ☑ kontakty z mediami i partnerami projektu,
  - ☑ przygotowanie sali i zapewnienie sprzętu technicznego.

3. Informujemy

Pora teraz poinformować mieszkańców o planowanej uroczystości. Warto zaprosić tych, którzy w jakikolwiek sposób pomagają lub mogliby pomóc uczniom w opiece nad zabytkiem. Warto więc poza dyrektora szkoły, innymi uczniami i nauczycielami zaprosić

władze miasta, gminy czy powiatu, a także władze kościelne. Cennym i pożądanym gościem będzie też wojewódzki konserwator zabytków oraz przedstawiciele muzeów i placówek kulturalnych.

Przypomnij młodzieży, aby zaprosiła na prezentację dziennikarzy reprezentujących regionalną prasę, a także radio i telewizję.

Przebieg zajęć:

- Poproś uczniów, aby przygotowali **zaproszenia dla gości**. Zaproponuj, aby wykorzystali do tego zdjęcie, rysunek, umieścili cytat jako ich motto, nie zapomnieli o logo programu *Ślady przeszłości*. Zaproszenia mogą mieć nietypowy kształt, być wykonane na ciekawym papierze. Warto jednak, aby były proste i czytelne. Z jednej strony mają zwracać uwagę formą, z drugiej – jasno informować o tym co, gdzie i kiedy.
- Inna grupa uczniów będzie miała za zadanie zaprojektowanie i **przygotowanie plakatów** informujących o uroczystości. Te plakaty można rozwinąć w szkole, domu kultury, urzędzie gminy, miejscowych sklepach, innych ważnych miejscach.
- Zaproponuj uczniom, aby wybrali spośród siebie rzeczników, którzy będą odpowiedzialni za **kontakty z mediami**. Zadaniem rzeczników jest przygotowanie krótkiej notatki prasowej odpowiadającej na pytania: co? gdzie? kiedy? jak? dlaczego? Notatka może się składać tylko z trzech zdań, ale mocno naładowanych treścią. Warto ją rozsyłać dziennikarzom lub przekazać przy indywidualnych spotkaniach. Dobrze jest także przygotować jedną wersję dłuższego artykułu, który zawierać będzie wszystkie informacje o projekcie *Ślady przeszłości*.
- Poproś uczniów, którzy nie mają jeszcze przydzielonego zadania, aby **przygotowali folder lub ulotkę**, w których zamieszczą najważniejsze informacje o zabytku. Ten materiał może być rozdawany gościom w czasie uroczystości.

W kontaktach z dziennikarzami należy:

- ☑ traktować ich poważnie;
- ☑ szanować ich wymagania, a zwłaszcza terminy;
- ☑ ułatwiać im pracę: podawać źródła danych, cytaty;
- ☑ dostarczać informacji, posługując się faktami;
- ☑ stawiać na konkret;
- ☑ dbać o swoją wiarygodność;
- ☑ autoryzować wywiady.

Dziennikarze szukają wiadomości:

- ☑ niezwykłych;
- ☑ zróżnicowanych;
- ☑ kontrowersyjnych;
- ☑ istotnych dla wielu ludzi;
- ☑ skrajnych;
- ☑ dotyczących konfliktów;
- ☑ aktualnych.

4. Sojusznicy

Wielokrotnie już w trakcie pracy nad projektem zdarzało się twoim uczniom, że potrzebowali pomocy innych osób. Uroczysta adopcja to okazja do podziękowania tym, którzy dotychczas wspierali ich w pracy, a także szansa na znalezienie nowych sojuszników, a nawet sponsorów. Dlatego warto dobrze się zastanowić, kogo na nią zaprosić.

Ochrona dziedzictwa kulturowego jest bliska wielu ludziom. Możecie być pewni, że uczniów otaczają sprzymierzeńcy, którzy są gotowi zaoferować im realną pomoc i wsparcie prowadzonych działań. Jest to szczególnie ważne, jeśli weźmie się pod uwagę także to, że opieka nad zabytkiem wymaga nakładów finansowych. Młodzież będzie potrzebowała funduszy na papier i inne materiały. Możecie się starać pozyskać pieniądze lub sprzęt z urzędu gminy lub od prywatnych sponsorów. W zamian uczniowie mogą zaoferować promocję, np. poprzez umieszczenie logo i informacji w gablocie oraz w planowanych publikacjach.

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczniów, aby pomyśleli, **kto może im pomóc w opiece nad zabytkiem**. Zaznacz, że muszą to być ludzie, którzy dysponują czasem, środkami oraz umiejętnościami. Przekonasz się, że uczniowie wymienią bardzo wiele osób i instytucji:

- ☑ domy kultury;
- ☑ muzea, biblioteki;
- ☑ prywatne firmy;

- ☑ organizacje działające na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego;
- ☑ władze gminy, powiatu, województwa;
- ☑ kluby i koła, np. gospodyń wiejskich;
- ☑ drużyny harcerskie;
- ☑ rodziców;
- ☑ osoby zainteresowane historią waszej miejscowości, np. fotografa, malarza, pisarza.

2. Poproś uczniów, aby w 2-, 3-osobowych zespołach ustalili, **co będzie potrzebne przy realizacji całego projektu** (może planujecie wycieczkę do muzeum, może przygotowanie tablicy informacyjnej?). Wypiszcie wszystkie instytucje i osoby prywatne, które mogą udzielić pomocy, i oceńcie, **w jaki sposób** (udostępnić środek transportu, wydrukować plakat itp.).
3. Jeśli uczniowie mają już przygotowane **zaproszenia na prezentację**, wyślij delegację, która te zaproszenia dostarczy do wszystkich instytucji i osób, które mogą pomóc w trakcie pracy nad projektem. Jeśli twoi uczniowie są z młodszych klas, bądź przygotowany na to, że będziesz musiał pójść razem z nimi.
4. Poproś uczniów, aby wyznaczyli spośród siebie osoby, które w czasie uroczystości zajmą się **gośćmi specjalnymi**, będą ich oprowadzać i informować o działaniach.

Regionalne i ogólnopolskie prezentacje

Niezależnie od uroczystej adopcji, na której zaprezentujecie swój projekt opieki nad wybranym zabytkiem lokalnej społeczności i zaproszonym przez was gościom, będziecie mieli okazję wziąć udział w regionalnych i ogólnopolskich prezentacjach organizowanych przez Centrum Edukacji Obywatelskiej. To szansa, by w szerszym gronie pochwalić się osiągnięciami, przedstawić projekty ekspertom i uzyskać od nich cenne rady, spotkać się z rówieśnikami z całego kraju, wymienić doświadczeniami i wrażeniami. To dobry sposób na nawiązanie kontaktów z mediami i instytucjami zajmującymi się promocją kultury. Dzięki takim spotkaniom rodzą się nowe pomysły i idee. Tworzy się prawdziwa koalicja na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

VI. DZIAŁAMY

Adoptując zabytek, uczniowie zobowiązują się do opieki nad nim. Z jednej strony ich zadaniem jest dbałość o stan zabytku, porządek wokół niego, z drugiej – młodzi ludzie mają przypominać innym o tym miejscu, jego historii i znaczeniu. W tym rozdziale przedstawiamy działania, które twoi uczniowie mogą podjąć, przygotowując projekt. Lista pomysłów jest zresztą nieograniczona i zachęcamy do szukania własnych rozwiązań.

1. Opiekujemy się zabytkiem

Uczniowie mogą chronić zabytki przed zniszczeniem, pod warunkiem że wiedzą, na co pozwala im prawo. Jeśli zabytek znajduje się pod opieką konserwatora, to z nim muszą ustalać wszystkie szczegóły związane z pracami, które chcą przeprowadzić. Jeżeli zabytek nie jest chroniony prawem, należy z właścicielem omawiać zakres robót, które będą realizowane.

Jeśli twoi uczniowie wiedzą już, na co pozwala prawo i właściciel wybranego obiektu, mogą się zabrać do pracy.

Sprzątanie

Pozornie najłatwiejszą rzeczą, którą mogą zrobić zarówno uczniowie z młodszych klas, jak i starszych, jest posprzątanie miejsca wokół zabytku. Warto, aby dbanie o porządek nie było tylko jednorazową akcją, ale na stałe wpisało się w tradycję szkoły. Być może warto wyznaczyć dyżury uczniów, zachęcić innych dorosłych do pomocy, zorganizować akcję pod hasłem „Tutaj nie śmieć” lub opracować regulamin zachowania się w tym miejscu.

Musisz jednak liczyć się z tym, że uczniów po dużym wysiłku spotka również ogromne rozczarowanie – efekty ich pracy zostaną zniszczone przez okolicznych wandalów. Twoim zadaniem jest wytłumaczyć dzieciom i młodzieży, aby się nie zniechęcali tym, że ktoś rujnuje efekty ich pracy. Przypomnij im, że swoim działaniem pokazują innym, co jest dla nich ważne i jaki jest ich stosunek do otaczającego świata.

Zagospodarowanie terenu wokół zabytku

Dzieci i młodzież, opiekując się zabytkiem, mogą pójść jeszcze dalej – mogą samodzielnie zaprojektować otoczenie wokół adoptowanego obiektu. Takie ćwiczenie rozwija w „młodych projektantach” logiczne myślenie i twórcze działanie. Projektowanie zmian odbywa się na wielu poziomach: od obserwacji, poprzez krytyczną ocenę obecnego stanu, formułowanie potrzeb, określenie wytycznych, po ostateczne przeniesienie ich na wspólną wizję poprzez przygotowanie rysunków, makiet, a także fizyczną realizację.

Jeżeli twoi uczniowie postanowią zmienić wygląd miejsca, które otacza wybrany zabytek, muszą przede wszystkim dokładnie poznać teren. W tym celu warto przeprowadzić analizę map, wykonać zdjęcia dokumentujące interesujący ich obszar, przeprowadzić inwentaryzację terenu. W ten sposób dowiedzą się, jaki jest obecny stan zagospodarowania tego miejsca. Następnie muszą się zorientować, jakie są potrzeby i oczekiwania mieszkańców, którzy z tego terenu korzystają. Na tym etapie dobrze sprawdza się ankietowanie lub wywiady. Wiedząc, jaki jest stan obecny, a także, jakie są potrzeby i oczekiwania innych, uczniowie mogą przystąpić do opracowywania pomysłu na zagospodarowanie tego miejsca. Kiedy mają już wstępny pomysł, mogą przygotować plan projektu – wart to zrobić w formie makiety lub rysunków.

Wyposażeni w plany, makiety i rysunki młodzi ludzie powinni pójść do właściciela terenu, na którym znajduje się wybrany przez nich zabytek, aby uzyskać zgodę na wykonanie przygotowanego planu.

Podczas przygotowywania planu uczniowie nie mogą zapomnieć o swoich możliwościach, muszą brać pod uwagę to, czym dysponują (czas, materiały, umiejętności) i czym dysponują ich sojusznicy. Młodzież może wiele – np. zasadzić zieleń, postawić

ogrodzenie, przygotować memoriał lub tablicę informacyjną, przygotować ścieżkę edukacyjną z opisami poszczególnych stacji.

Pamiętajcie, że najważniejszym kryterium w procesie projektowania przestrzeni musi być poszukiwanie i poszanowanie „ducha miejsca”, czyli wartości krajobrazu kulturowego oraz wartości historycznych i przyrodniczych tego miejsca.

Aby samodzielnie zaprojektować otoczenie wokół zabytku, należy:

1. dokładnie poznać teren (analiza mapy, wizja lokalna);
2. dowiedzieć się, jakie są potrzeby i oczekiwania mieszkańców wobec tego miejsca (ankieta, wywiad);
3. opracować pomysł na zagospodarowanie tego miejsca (metaplan, burza mózgów);
4. przygotować projekt (makieta, rysunki),
5. uzyskać zgodę właściciela terenu;
6. znaleźć sojuszników;
7. wprowadzić swój plan w życie.

Tablica informacyjna

Być może wybrany zabytek jest zapomnianym obiektem, o którym niewiele osób cokolwiek wie. W takiej sytuacji warto przygotować tablicę informacyjną. Taką tablicę czy gablotę można umieścić w pobliżu zabytku lub w szkole, urzędzie gminy, bibliotece, a nawet w kościele. W tym celu uczniowie muszą przygotować projekt tablicy oraz opracować zebrane materiały. Pamiętaj oczywiście o zgodzie właściciela terenu lub instytucji, w której tablica ma się znaleźć. To z nimi muszą uczniowie skonsultować jej wygląd i treść. Warto również, aby tekst, który uczniowie chcą umieścić, przeczytał ekspert – historyk zajmujący się dziejami miejscowości lub pracownik instytucji zajmującej się ochroną zabytków.

Pamiętaj, że gablota musi zawierać informacje dotyczące historii tego miejsca, jego znaczenia dla dawnych i obecnych pokoleń, a także informować o działaniach uczniów podejmowanych w ramach programu *Ślady przeszłości*. Może być ilustrowana zdjęciami, rysunkami, cytatami.

2. Publikujemy

Informacje, które zebrali twoi uczniowie na temat zabytku, historii miejscowości, losów ludzi z nim związanych, nie mogą trafić do szuflady. Trzeba je zaprezentować innym. Można to zrobić, opracowując informator, folder, plakat, artykuł prasowy lub stronę internetową.

Przed przystąpieniem do pracy należy przede wszystkim ustalić, do kogo adresowana będzie przygotowywana publikacja, kto będzie ją czytał i czego ma nauczyć lub do czego przekonać.

Wyłumacz swoim uczniom, że inaczej pisze się do rówieśników, a inaczej do osób dorosłych, innego typu materiałów użyją w publikacji, którą czytać będą mieszkańcy, a innego dla tych, którzy będą tu przejeżdżać. Innych też środków wyrazu użyją, jeśli zamierzają opowiedzieć historię, a innych, jeśli chcą namówić do włączenia się w prowadzoną akcję.

Następnym zadaniem uczniów będzie zaplanowanie, co informator, folder, artykuł będą zawierać – jakie treści chcą tam umieścić. Warto opracować szczegółowy spis zawierający tytuły rozdziałów, podrozdziałów i hasła związane z tematem. W publikacji nie może zabraknąć ilustracji i zdjęć – zastanówcie się wspólnie, jakie fotografie, mapy, plany możecie wykorzystać.

Przypomnij uczniom, aby pisali językiem zrozumiałym, jasnym, nie starając się sztucznie ukrywać cechujących młodzież emocji, oczywiście w granicach poprawności językowej.

Czy twoi uczniowie wiedzą już, jak będzie wyglądała publikacja? W jakiej formie chcą ją wydać? Ile będzie miała stron? Na jakim papierze zostanie przygotowana? Czy będzie drukowana, czy może kserowana na szkolnej kserokopiarce? Czy będzie zszywana, sklejana czy składana?

Gdy młodzież poradzi sobie z pracami przygotowawczymi, może podzielić się zadaniami. Trzeba ustalić, kto napisze poszczególne fragmenty tekstu, kto opracuje projekt publikacji, a kto zadba

o dokumentację fotograficzną. Nie może zabraknąć również osoby, która dopilnuje wszystkich prac technicznych, a także kogoś, kto zajmie się dystrybucją.

Informator

Informator to obszerniejsza publikacja zawierająca różne informacje o historii danego miejsca, o jego roli w dziejach miasta, o ważnych wydarzeniach z nim związanych.

Warto opowiedzieć o ludziach, którzy w tym miejscu żyli i działali. Jeśli to możliwe, dobrze jest też wykorzystać relacje świadków historii. Odnoszenie się do losów konkretnych ludzi zawsze ożywia i ubarwia tekst, bywa także źródłem ciekawych anegdot.

W ostatnim rozdziale informatora warto się zastanowić nad przyszłością danego obiektu – w jaki sposób można ożywić zainteresowanie mieszkańców, jakie funkcje mógłby pełnić (np. w zabytkowym ratuszu można zorganizować cykl koncertów czy wieczorów poetyckich). Uczniowie mogą także wzbogacić informator opowieścią o tym, w jaki sposób gromadzili materiał, co okazało się dla nich najciekawsze, jakie zabawne zdarzenia miały miejsce w czasie realizacji projektu. Informator powinien zawierać spis treści i być wykonany w przejrzystej i atrakcyjnej graficznie formie.

Informator musi uwzględniać współczesne dane, takie jak np. sposoby najłatwiejszego dojazdu z głównych punktów komunikacyjnych, ewentualne miejsca do zatrzymania się na odpoczynek, posiłek itp.

Folder i plakat

Zamiast informatora można przygotować folder bądź plakat. Ich celem jest raczej reklamowanie niż informowanie, dlatego trzeba położyć większy nacisk na stronę wizualną. Informacje w folderze muszą być krótkie, a najważniejszym kryterium ich doboru jest atrakcyjność dla czytelnika. Można też spróbować połączyć dwie formy publikacji – plakat towarzyszący informatorowi będzie miał dużo większą siłę oddziaływania.

Nie zapomnijcie o wpadającym w ucho, przekonującym haśle (np. *Nie ma przyszłości bez przeszłości, Stary budynek mówi, Zaadoptuj zabytek*).

Informacja prasowa

Przygotowując informację prasową, należy pamiętać o kilku zasadach. Tytuł powinien być błyskotliwy i zapadać w pamięć, nie powinien być dłuższy niż jedna linia. Po tytule następuje nagłówek, w którym w kilku prostych zdaniach należy wyjaśnić, co jest najważniejszą treścią informacji. Trzeba być konkretnym – w pierwszym akapicie musi się znaleźć odpowiedź na najważniejsze pytania: kto, co, gdzie i kiedy, w drugim – wyjaśnienie, dlaczego i z jakim skutkiem. Całą treść najlepiej ograniczyć do jednej strony formatu A4. Do informacji można dodać zdjęcia.

Wysyłając informację do redakcji, nie można zapomnieć o nazwisku autora oraz kontakcie do niego. Nie trzeba bombardować informacją wszystkich mediów. Należy dokładnie wybrać redakcję, o której wiadomo, że czeka na taką właśnie wiadomość.

Strony internetowe

Projekt *Ślady przeszłości* może zostać zaprezentowany na przygotowanych przez uczniów stronach internetowych. Taka strona powinna zawierać (podobnie jak informator) wiadomości o historii danego miejsca, dokumentację fotograficzną, portrety ludzi, którzy byli z nim związani. Strona internetowa jest też miejscem, gdzie samemu można się przedstawić, zamieszczając informacje o klasie i szkole, a także zdjęcie uczniów biorących udział w projekcie.

Jeżeli założenie oddzielnej strony jest z przyczyn technicznych niemożliwe, poproś uczniów, aby zastanowili się, do którego z portali można taką stronę dołączyć – strona internetowa szkoły, domu kultury, serwisy urzędu gminy, miasta lub regionalnego muzeum.

www.ceo.org.pl/slady To strona internetowa programu *Ślady przeszłości* – tam młodzież samodzielnie może umieszczać informacje, zdjęcia, nagrania audio i wideo dotyczące adoptowanego zabytku. Nie przejmujcie się trudnościami technicznymi, zgłaszając swój projekt do CEO, otrzymacie szczegółową instrukcję dotyczącą tworzenia stron internetowych

Przed przygotowaniem publikacji należy:

1. określić, kto jest adresatem;
2. ustalić, jaki jest cel publikacji;
3. określić formę publikacji (informator, ulotka, strona internetowa);
4. ustalić jej parametry – ilość stron, sposób druku, format itp.;
5. przygotować szczegółowy spis treści;
6. podzielić się zadaniami;
7. dobrać materiały, zdjęcia, wykresy, rysunki;
8. rozesłać publikację.

Korzystanie z jakichkolwiek materiałów niebędących własnością intelektualną wymaga uprzedniego uzyskania zgody autora lub zapłaty za korzystanie z praw autorskich.

3. Uczymy innych

W trakcie pracy nad projektem uczniowie zebrali dużą ilość materiałów, dokumentów, zdjęć archiwalnych i informacji. Nie wszystko nadaje się do powielania, nie wszystko jest ciekawe i nowatorskie. Poproś uczniów, aby dokonali selekcji materiału – niech sami wybiorą to, o czym warto opowiadać. Pomyślcie, w jakiej formie przekazać swoją wiedzę innym.

Warsztaty dla młodszych kolegów

Zaproponuj uczniom, aby wcieliili się w role nauczycieli. To może być dla nich wspaniała lekcja. Najlepiej uczymy się wtedy, kiedy uczymy innych.

Pierwszym zadaniem będzie przygotowanie scenariusza zajęć. Udziel uczniom niezbędnych wskazówek i pomocy. Zwróć im uwagę, aby określili cele zajęć, dobrali odpowiednie treści, a także

dostosowali metody pod kątem materiału oraz uczestników zajęć. Warto przygotować dwa warianty lekcji – dla młodszych i starszych uczniów. Przypomnij uczniom, aby stosowali aktywne metody nauczania – prace w grupie, burze mózgów, odgrywanie ról i symulacje. Lekcje, by cieszyły się powodzeniem, powinny być urozmaicone.

Dobrze byłoby, aby zespołowi udało się nie tylko opracować scenariusz, ale i rzeczywiście zrealizować lekcję (a nawet kilka razy ją powtórzyć). Po przeprowadzeniu zajęć uczniowie powinni ją przeanalizować, podsumować, być może warto ją w przyszłości zmodyfikować, rezygnując z tych elementów, które się nie sprawdziły.

Nasza trasa

Innym ciekawym sposobem na opracowanie i przekazanie zdobytych informacji jest przygotowanie ich w formie przewodnika po zabytkach. Pamiętajcie jednak, że takich przewodników – regionalnych i ogólnopolskich – jest już wiele. Dlatego ważne jest to, żeby uczniowie nie powielali istniejących materiałów.

Przewodnik powinien dotyczyć miejsc i obiektów jeszcze nieopisanych, zapomnianych, o których nikt oprócz miejscowych nie słyszał. Na początek najważniejszy jest dobry pomysł. Może uczniowie uznają, że warto wędrować szlakiem przydrożnych kapliczek w ich okolicy, może zechcą pójść śladami walk powstańczych, które toczyły się tu kilkadziesiąt lat temu, lub zwiedzić miejsca związane z biografią miejscowego bohatera.

Wybierzcie się na wycieczkę. Poproś uczniów, aby wzięli ze sobą aparaty fotograficzne, notesy, książki. Ich zadaniem będzie dokładne opisanie okolicy. Przewodnik należy zilustrować zdjęciami i spostrzeżeniami młodzieży. Może warto zaproponować gotowe turystyczne trasy – co i w jakiej kolejności zwiedzać, na co przede wszystkim zwrócić uwagę. Takie przewodniki zawierają informację o długości tras, czasie ich pokonywania, miejscach noclegowych, miejscowych atrakcjach.

Na pewno w ten sposób przygotowany materiał będzie ciekawy dla wszystkich odwiedzających wasze strony. Poproś uczniów, aby zanieśli go do urzędu gminy, oddziału PTTK, informacji

turystycznej. Może jakaś instytucja będzie zainteresowana jego opublikowaniem.

Jesteśmy przewodnikami po zabytkach

Jeśli młodzież przygotowała już opisy zabytków i wytyczyła trasy, warto, aby teraz spróbowała swoich sił w roli przewodników. Okazji do zorganizowania wycieczki jest wiele. Do szkół przyjeżdżają goście z innych miast, uczniowie na wymianę, odbywają się liczne wizytacje. Miłym akcentem będzie również zorganizowanie zwiedzania dla rodziców lub kolegów ze szkoły.

Jak się do takiej wycieczki przygotować? Chyba każdy z nas zwiedzał kiedyś zabytki z przewodnikiem i wie dobrze, że to od przewodnika zależy, czy z zainteresowaniem będziemy słuchać historii, czy ze znużeniem podpierać ściany. Opowiadać o zabytkach wcale nie jest łatwo. I trzeba się do tego dobrze przygotować.

Informacje powinny być przekazane w przystępny sposób. Pamiętajmy, że inaczej słucha się wykładu, siedząc wygodnie na krześle, a inaczej odbiera się te same informacje, stojąc na powietrzu, gdy wiele rzeczy wokół odwraca uwagę. Dlatego nasze opowieści powinny być krótkie, zwięzłe, anegdotyczne, niezawierające dużej ilości dat, nazwisk i suchych faktów, których i tak nikt nie zapamięta. Przewodnik powinien cały czas zwracać uwagę na słuchaczy, mówić głośno, wyraźnie i stać przodem do audytorium. Ważna jest gestykulacja, uśmiech, nawiązywanie kontaktu ze słuchaczami poprzez zadawanie pytań, quizy i zagadki.

Najlepiej najpierw poćwiczyć. Wybierz się z uczniami szlakiem zabytków. Niech każdy przygotuje informacje o jednym z nich i spróbuje swoich sił w roli przewodnika. Skoryguj błędy i daj wskazówki. Taką wycieczkę możecie zaimprovizować w szkole, wykorzystując zdjęcia obiektów.

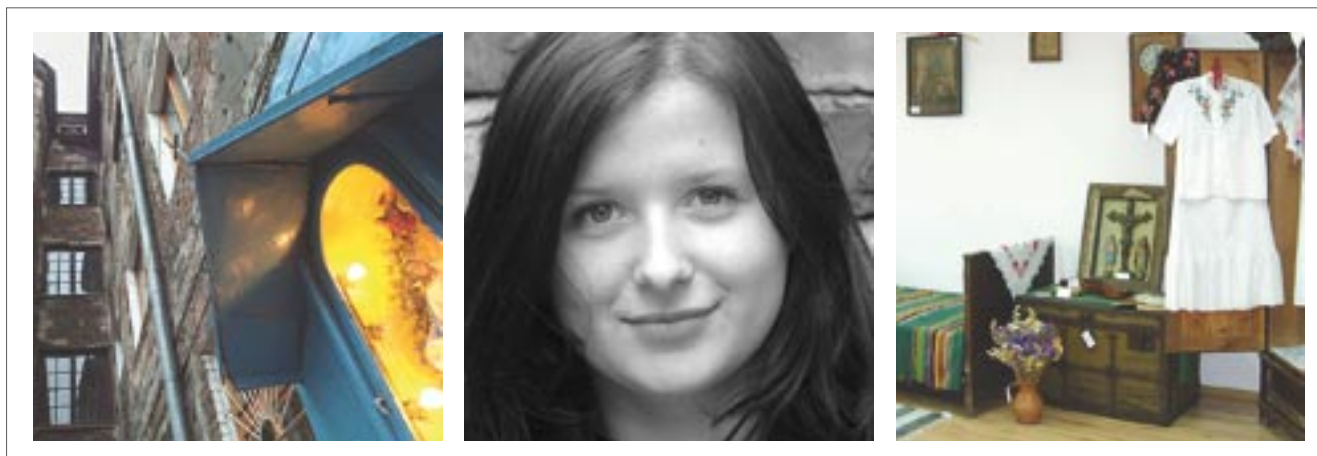
Przygotowując wycieczkę, zwróć uwagę uczniom, aby nie zapomnieli o ważnych sprawach organizacyjnych. Warto przygotować plan – skąd wycieczka wyruszy, kiedy dotrze na miejsce, o której się zacznie i ile czasu zajmie prezentacja, jakie atrakcje (np. wspólne ognisko) mogą ją zakończyć. Niezbędne jest także precyzyjne określenie zadań członków zespołu – kto poprowadzi wycieczkę, którzy uczniowie przedstawią historię obiektu (i ile czasu będą mówić), kto przygotowuje poczęstunek. Tobie pozostanie jedynie spoglądanie w niebo i nadzieja na dobrą pogodę.

Wystąpienia publiczne

Przygotowując się do wystąpienia publicznego, należy odpowiedzieć sobie na kilka pytań:

- ✦ do kogo będziesz mówić – kim są twoi słuchacze i jak duża jest to grupa;
- ✦ jaki cel będzie miała twoja wypowiedź, czyli co chcesz osiągnąć;
- ✦ co chcesz powiedzieć – dokonaj selekcji materiału;
- ✦ jak masz wystąpić – jak długo będziesz mówić, jaki będzie twój styl, jaką formę będzie miała twoja prezentacja.

4. Artystycznie

Co zrobić, aby zabytek i pracę uczniów zauważyli inni? Aby w ciekawy i nietypowy sposób opowiadać i informować? W różnych momentach pracy nad projektem, przy okazji uroczystych adopcji, wizyt przedstawicieli samorządu, prezentacji regionalnych i ogólnopolskich twoi uczniowie będą pokazywać efekty swoich działań. Dobrze, jeśli zrobią to w taki sposób, aby zdobyć przychylność i zainteresowanie innych.

Z pewnością, gdy porozmawiasz z uczniami, okaże się, że młodzi ludzie będą mieli wiele pomysłów na twórcze działania. My przedstawiamy kilka wybranych propozycji, które wydają się najbardziej interesujące.

Wystawa

Doskonałą formą prezentacji jest wystawa. Taką ekspozycję można zorganizować na szkolnym korytarzu, w domu kultury, ratuszu czy w innym znaczącym miejscu. Ważne jest, aby zaprezentowane prace mogła obejrzeć jak największa liczba zwiedzających.

Na wystawie warto pokazać, w jaki sposób uczniowie realizowali projekt, jakie informacje i materiały zebrali i czego się przy tej okazji nauczyli.

Przygotowanie ekspozycji możecie poprzedzić zorganizowaniem pleneru malarskiego, sesji fotograficznej połączonej z warsztatami plastycznymi. Możesz także zachęcić uczniów do zorganizowania konkursu na pracę plastyczną związaną z adoptowanym obiektem. Konkurs można ogłosić w całej szkole, a nawet wśród mieszkańców miejscowości.

Wystawa może się składać również z odnalezionych archiwalnych zdjęć zabytku, miejscowości, ludzi, zdjęć z uroczystości rodzinnych i świąt. Fotografie mogą zostać połączone ze współczesnym materiałem. Zróbcie zdjęcia tych samych ulic i momentów z życia społeczności. Zwiedzający wystawę przekona się, jak z biegiem lat zmieniała się jego okolica i życie.

Dla każdej pracy ważna jest oprawa – odpowiednie ramy, szkło, światło. Warto pomyśleć o tym wcześniej i zdobyć odpowiednich sojuszników, którzy wesprą młodzież w działaniach. Pamiętaj, że galerie, domy kultury dysponują sprzętem wystawienniczym i z pewnością go użyją. Nie można zapomnieć o podpisach pod zdjęciami. Możecie wykorzystać fragmenty zebranych wcześniej

dokumentów, wspomnień mieszkańców itp. Na wernisaż warto przygotować – choćby w najprostszej formie – katalog.

Przedstawienie

Jednym z ciekawszych pomysłów na prezentację jest przygotowanie inscenizacji teatralnej. Przedstawienie może opowiadać o losach danego obiektu czy miejsca albo o jednym wydarzeniu z jego dziejów. Można też poświęcić je losom ludzi, których życie było z tym miejscem związane.

Najpierw razem z uczniami opracuj scenariusz inscenizacji, napisz dialogi, przydziel role. Trzeba przygotować odpowiednie kostiumy i dekoracje, rekwizyty i oprawę muzyczną. Należy podzielić się bardzo dokładnie zadaniami i odpowiedzialnością. Pomóż uczniom wyznaczyć reżysera przedstawienia, który będzie panował nad całością. Pamiętaj o wcześniejszych próbach. Najpierw niech będą to próby „czytane”, w których aktorzy nie mówią jeszcze swoich tekstów z pamięci. Tuż przed przedstawieniem zorganizujcie próbę generalną, na której wyeliminujecie ostatnie niedociągnięcia.

Jeżeli uczniowie zastanawiają się, gdzie zorganizować premierę – zachęć ich, aby wybrali ciekawe i nietypowe miejsce. Scenę można zaimprovizować prawie wszędzie, na wzgórzu niedaleko zaadoptowanego cmentarza, w opuszczonej piwnicy ratusza, wśród ruin zamku. Przypomnij uczniom, aby zaprosili rodziców, kolegów, przyjaciół i wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób pomogli im w pracy. Takie przedstawienie może się stać wielkim wydarzeniem w życiu lokalnej społeczności, a opowiedziana historia zostanie w pamięci widzów na długo.

Widowisko narracyjne

Coraz większą popularnością cieszy się obecnie sztuka opowiadania. Twoi uczniowie też mogą spróbować opowiedzieć historię, którą odkryli w czasie pracy nad projektem. Opowiadanie ma siłę przywracania do życia nawet tych historii, które wydają się mało porywające. W takcie opowiadania historia staje się niepowtarzalna, jedyna w swoim rodzaju, zaczyna żyć swoim życiem. Widowisko narracyjne to swego rodzaju spotkanie, podczas którego jedni drugim opowiadają historię. Gdy wątek narracyjny połączy się z muzyką, gestem i scenografią, ty i twoi uczniowie będziecie mogli się przekonać, jak wielka może być magia opowieści.

Pomóż uczniom przygotować scenariusz opowiadania, zadbajcie o to, aby miał pewną dramaturgię. Nie zapomnijcie o muzyce i rekwizytach. Ćwicząc opowiadanie, zwróćcie uwagę na mowę ciała.

Opowiadać można w różnych miejscach: w salach muzealnych, przedszkolach, bibliotece. Bez względu na miejsce, zwróć uwagę uczniom, aby zadbali o otoczenie, zaaranżowali przestrzeń, wprowadzili różne elementy, dzięki którym ludzie przychodzący posłuchać będą czuli, że ktoś o nich zadbał. Poczęstujcie gości czymś do jedzenia. Przekonaj uczniów, że warto dołożyć starań, aby organizowane spotkanie miało charakter biesiady. To nie tylko opowiadacz, jego emocje i warsztat decydują o ostatecznym kształcie widowiska, tworzą je również ci, którzy przychodzą posłuchać.

Film

Przygotowanie filmu jest zadaniem trudnym, ale i dającym ogromnie dużo satysfakcji. Nawet w warunkach szkolnych, mając ograniczone możliwości, można przygotować kilka rodzajów filmów:

- ❑ popularnonaukowy o zabytkach w waszej okolicy, w którym znajdą się także wypowiedzi ekspertów;
- ❑ dokumentalny – zawierający wypowiedzi ludzi pamiętających dawne czasy;
- ❑ fabularny, którego akcja dotyczy zdarzeń historycznych związanych z danym zabytkiem lub miejscem.

Potrzebny będzie jedynie dobry scenariusz, kamera (najlepiej cyfrowa), program do montażu i dużo dobrych chęci. Pamiętajcie, że sprzęt można zawsze wypożyczyć, a o pomoc i radę poprosić fachowców. Do poprawnego zmontowania filmu wcale nie trzeba wielkiej wiedzy, najważniejsze zasady nie są trudne. Grunt to dobry pomysł oraz znajomość podstawowych zasad postępowania się sprzętem. Pomóż uczniom podzielić się rolami – reżyser, operator, dźwiękowiec, scenograf, scenarzysta, aktorzy – pamiętaj o tym, aby każdy z nich miał możliwość wykorzystania swoich umiejętności i zainteresowań.

Sztukę teatralną można wystawić najwyżej kilka razy. Film zostanie na zawsze, kopiowany w wielu egzemplarzach będzie doskonałym sposobem na promocję waszych działań.

Scenariusz to materiał literacki będący podstawą realizacji przedstawienia teatralnego. Zawiera szkic fabuły, charakterystykę postaci, opis miejsc, dialogi oraz uwagi odautorskie i reżyserskie.

Scenopis to opracowany na podstawie scenariusza techniczny plan realizacji filmu, sztuki teatralnej bądź serialu telewizyjnego zawierający szczegółowy opis kolejnych scen, scenografii, ujęć kamery.

Inspiracją do scenariusza mogą być:

- ❑ prawdziwe zdarzenia;
- ❑ wydarzenia literackie;
- ❑ wspomnienia ludzi;
- ❑ baśnie, legendy, przekazywane opowieści.

VII. JAK OCENIAĆ UCZNIÓW

Jeszcze zanim rozpoczniesz pracę nad projektem, musisz się zastanowić, czy i w jaki sposób będziesz oceniać pracę uczniów. Jeśli zdecydujesz się wystawiać oceny, twoim zadaniem będzie ustalenie zasad i kryteriów oceniania, ewentualnie wypracowanie ich wspólnie z uczniami. Jeśli jednak zrezygnujesz z oceny sumującej, nie zapomnij o ewaluacji działań uczniów, wspólnej i indywidualnej refleksji nad efektami ich pracy.

Pracując metodą projektu, dobrze jest korzystać z zasad oceniania kształtującego. Ocenianie kształtujące zakłada odejście od porównywania uczniów, pomaga im indywidualnie ocenić, co już wiedzą, a czego powinni się jeszcze nauczyć. Tak samo jak metoda projektu odgrywa ono ogromną rolę w procesie wychowania. Pracując nad projektem, młodzi uczą się odpowiedzialności za własną naukę, jednocześnie będąc włączonym w system oceniania kształtującego, mają szansę bardziej świadomie obserwować i planować przebieg tego procesu. Oceniając uczniów, zwróć więc szczególną uwagę na ustalenie celów i kryteriów oceny, nie zapomnij o udzielaniu informacji zwrotnej, zachęć do samooceny i oceny koleżeńskiej.

Sposób oceniania uczniów w projekcie *Ślady przeszłości* zależy od samego nauczyciela oraz specyfiki prowadzonych przez niego zajęć. Możliwe są różne warianty:

Uczniowie nie są w ogóle oceniani

W ten sposób postępuje wielu nauczycieli, którzy uważają, że opieka nad lokalnymi zabytkami to działanie dobrowolne i nie należy oceniać go za pomocą stopni, aby nie psuć pozytywnej, wewnętrznej motywacji uczniów. Jeżeli nie oceniasz uczniów, nie zapomnij jednak podsumować efektów pracy nad projektem oraz udzielić poszczególnym uczniom informacji zwrotnej.

- ☑ **Informacja zwrotna** to jest komentarz oceniający efekty pracy ucznia. Dobra informacja zwrotna powinna: wymieniać

i doceniać dobre elementy pracy ucznia; zwracać uwagę na to, co wymaga poprawy lub dodatkowej pracy; udzielać wskazówek, w jaki sposób uczeń powinien poprawić pracę; udzielać wskazówek, w jakim kierunku uczeń powinien pracować dalej.

Uczniowie są oceniani w sposób *miękki*

Nauczyciel formułuje ocenę opisową, która może zostać uzupełniona samooceną i wzajemną oceną uczniów według wcześniej ustalonych kryteriów (np. współpraca z kolegami, zbieranie materiałów źródłowych, przygotowanie prezentacji), przy czym udział w projekcie może zwykle tylko podnieść ocenę z przedmiotu, ale raczej nie powinien jej obniżyć.

- ☑ **Samoocena** jest informacją zwrotną skierowaną do samego siebie. Jak każda informacja zwrotna powinna zawierać cztery wymienione wcześniej elementy. Samoocena pozwala uczniom odnaleźć faktyczne przyczyny swoich sukcesów i porażek, a znając rzeczywiste powody, mogą lepiej planować swoją pracę.
- ☑ **Ocena koleżeńska** polega na tym, że uczniowie na podstawie wcześniej ustalonych kryteriów oceniają pracę kolegi czy koleżanki. Uczeń recenzuje pracę innego ucznia i daje mu wskazówki. Warto na samym początku skupić się na tym, co kolega lub koleżanka zrobili dobrze, a co powinni zrobić inaczej. Bardziej doświadczeni uczniowie mogą próbować formułować uwagi – wskazówki, w jaki sposób można poprawić pracę.

Uczniowie są oceniani na zasadach przyjętych dla przedmiotu, na którym projekt jest realizowany

Praca nad projektem może być oceniona jako jedno z zadań realizowanych przez uczniów, przy czym nauczyciel może – ze

względu na poziom zaangażowania uczniów oraz rozmiar projektu – zwiększyć wpływ z oceny projektu na ocenę semestralną lub końcową.

Sam tryb realizacji projektu wyznacza zasady oceniania – jeśli prowadzi się go w ramach konkretnych przedmiotów, oceny będą wynikały z wewnątrzszkolnego systemu oceniania. Jeśli natomiast *Ślady przeszłości* realizowane są w ramach ścieżki regionalnej czy na godzinach wychowawczych, nauczyciele muszą dopiero podjąć decyzję, czy i jak oceniać uczestniczących w projekcie. Jeszcze inaczej wygląda problem, gdy program realizowany jest na zajęciach dodatkowych, na przykład w ramach koła historycznego czy koła miłośników regionu. Nauczyciele mają wtedy całkowitą swobodę w określaniu zasad oceniania, mogą całkowicie zrezygnować z ocen bądź wprowadzić kryteria opracowane dla konkretnego projektu.

Niezależnie od tego, jaki wariant wybierzemy, warto też uwzględnić udział uczniów w projekcie przy wystawianiu ocen z zachowania oraz rozważyć dodatkowe nagrody na koniec roku (np. dyplomy, książki) dla jego najbardziej aktywnych lub wszystkich uczestników.

Poniżej zamieszczamy przykład tabeli kryteriów, które możesz zastosować, jeśli zdecydujesz się na ocenianie uczniów. Została ona przedstawiona w formie karty oceny ucznia, do której wpisać można zarówno ocenę przez siebie wystawioną, jak i tę przyznaną przez kolegów oraz samoocenę. Jeśli chcesz na tej podstawie wystawić uczniowi ocenę w skali sześciostopniowej, powinieneś wcześniej określić, jaka ilość punktów odpowiada poszczególnym ocenom, a także zdecydować, jaka wartość zostanie przypisana ocenie nauczycielskiej, koleżeńskiej oraz samoocenie. Można na przykład przyjąć, że punkty przyznane przez siebie stanowią 50% oceny, a pozostałe dwie łącznie – resztę.

Wypełnienie takiej karty oceny może być dla ucznia ważniejsze niż ostateczna ocena, jaką uzyska. Należy to potraktować jako okazję do podsumowania przebiegu wspólnej pracy i jej końcowych efektów. Uczniowie powinni znać kryteria oceny, zanim jeszcze przystąpią do realizacji projektu – cel, do którego dążymy, staje się wspólny, a odpowiedzialność za proces uczenia się staje się nie tylko sprawą nauczyciela, ale i ucznia.

Wiele z zadań realizowanych w czasie pracy nad projektem było wykonywanych zespołowo. Dlatego też warto poświęcić trochę czasu na ich omówienie. Nie chodzi tu o wzajemne

Karta oceny udziału ucznia przygotowującego projekt *Ślady przeszłości*

Imię i nazwisko ucznia.....

	Ile punktów można uzyskać za realizację tego	Ile punktów przyznaje mi nauczyciel	Ile punktów przyznaję sobie sam	Ile punktów przyznaję mi koledzy
Jak przygotowałem się do roli badacza historii?	10 pkt			
Jak uczestniczyłem w wyborze zabytku?	10 pkt			
Jak przygotowywałem uroczystość adopcji?	10 pkt			
Jak opracowywałem dokumentację zabytku?	10 pkt			
Jak współpracowałem z innymi?	10 pkt			
Na ile byłem aktywny w działaniach mających na celu ochronę i upowszechnienie wiedzy o zabytku?	10 pkt			
Czy pracowałem systematycznie i czy terminowo wywiązywałem się z zadań?	10 pkt			

wypominanie sobie wpadek i niedotrzymywanie terminów, ale o to, by uczniowie udzielali sobie konkretnych informacji zwrotnych na temat tego, jak im się ze sobą pracowało. Twoim zadaniem jest zadbać, aby uczniowie nie stracili tego czasu na wzajemne oskarżanie się. Warto przy tej okazji poinstruować uczniów, na czym polega udzielanie informacji zwrotnych. Poniższa tabelka to jeden z możliwych zestawów kryteriów, których użyć można do oceny pracy w grupie (ostatnie dwie rubryki wypełniane są na końcu).

Bardzo polecamy wszystkie formy, które ułatwiają – zarówno pojedynczym uczniom, jak i całym zespołom – refleksję nad rezultatami własnej pracy.

Do ewaluacji projektu służyć również może poniższy zestaw pytań – warto zachęcić uczniów do omówienia ich odpowiedzi.

Dobrze będzie, jeśli również ty na sam koniec zaprezentujesz swoją ocenę projektu.

- Czego dowiedziałem się o naszej miejscowości i okolicy?
- Jakie zadania i rolę brałem na siebie w czasie projektu?
- Jakie cele udało nam się osiągnąć, a jakich nie zrealizowaliśmy?
- Co zrobilibyśmy inaczej, gdybyśmy mieli realizować projekt raz jeszcze?
- Co jeszcze można zrobić w sprawie, którą się zajęliśmy?
- Jak nam się pracowało w zespole?

Ocena pracy w grupie (przykład jednego z zestawów kryteriów)

Grupa A: członkowie .....

Kryteria	Ile punktów można za to dostać	Moja ocena	Średnia ocena wszystkich członków zespołu	Ocena nauczyciela
Porozumiewanie się				
Słuchanie innych				
Podejmowanie decyzji				
Rozwiązywanie konfliktów				
Pomaganie innym				
Zachęcanie innych do pracy				
Inne				

VIII. PRZYKŁADY PROJEKTÓW

1. Projekt teatralny i filmowy

W ramach programu *Ślady przeszłości* mogą powstać projekty, które mają charakter artystyczny. Środkiem wyrazu do opowiedzenia historii o zabytku, a także dziejów miejscowości oraz ludzi z nią związanych może być przedstawienie teatralne, widowisko narracyjne lub film.

Dokumentacja

Wszystko zaczyna się od pomysłu. Rzeczywistość wokół, wydarzenia z przeszłości są często bogatsze od wyobraźni i na pewno uda się uczniom znaleźć wątek, motyw lub postać, o której zechcą opowiedzieć. Podczas gromadzenia informacji warto robić notatki i zapisywać wszystko, co zaciekawia, intryguje. Nawet wokół pozornie nieistotnego fragmentu historii można zbudować opowieść.

Temat

Ważne jest, aby postać lub historia, o której młodzież chce zrobić przedstawienie lub film, wyrażała idee dla nich szczególnie ważne. Dobrze jest, kiedy widz czuje, co jest w filmie czy przedstawieniu ważne. Należy się zastanowić nad przebiegiem fabuły – rozpisać najważniejsze momenty, spróbować wpasować je w schemat: ekspozycja – rozwinięcie – kulminacja – rozwiązanie.

Scenariusz

To mapa, która pomoże uczniom dotrzeć do celu. Scenariusz powinien opisywać opowiadaną historię (bohater w działaniu), a także pomysł realizacji (jak przedstawić historię, w jaki sposób poukładać informacje, co jest najważniejsze, co będzie pointą). Scenariusz można poprawiać nawet w trakcie pracy nad sztuką lub filmem.

Reżyser

Młodzież musi wybrać osobę, która potrafi bezkonfliktowo współpracować z innymi. Reżyser jest odpowiedzialny za całość filmu, rozdaje i nadzoruje prace. Dobrze jest, jeśli reżysera wspiera kierownik, który panuje nad pracami organizacyjno-technicznymi.

Zdjęcia/próby

Zdjęcia lub próby można rozpocząć po zakończeniu dokumentacji i napisaniu scenariusza. Najpierw jednak warto wybrać miejsce, w którym przedstawienie będzie wystawiane lub w którym będziecie filmować. Zaproponuj uczniom, aby zastanowili się, jak wykorzystają przestrzeń na użytek przedstawianej fabuły.

Muzyka

Dźwięk w filmie jest równie ważny jak obraz. Pamiętajcie, że jeśli dźwięk jest nieudany, to cały wysiłek, który uczniowie włożą w komponowanie ciekawego kadru, redagowanie błyskotliwych tekstów, dbanie o światło i scenografię, będzie zmarnowany.

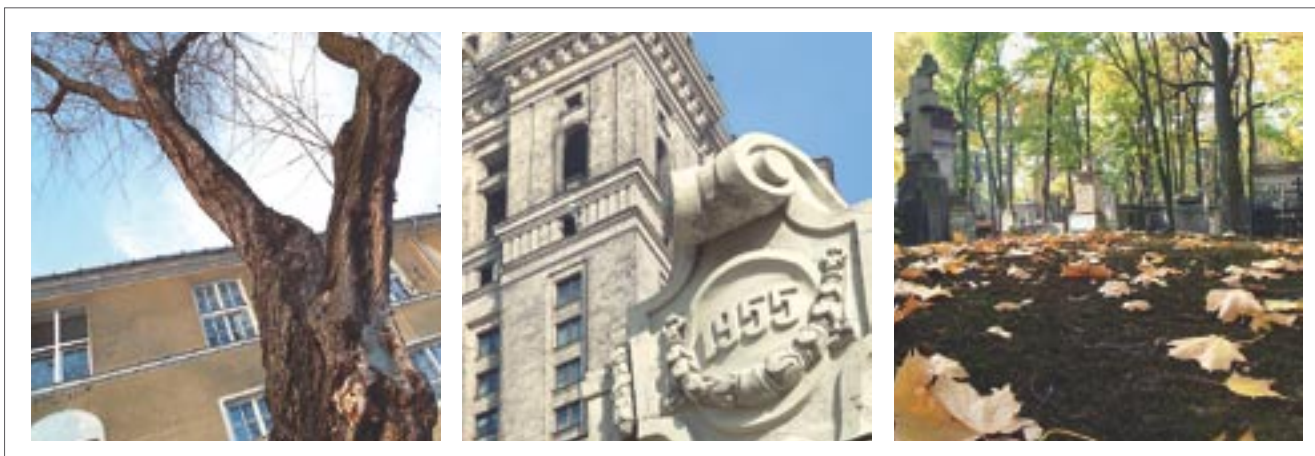
Kostiumy i szykujemy rekwizyty, scenografię

Warto mieć w gronie uczniów osobę uzdolnioną plastycznie. To ona może zadbać o kostiumy, w jakich wystąpią aktorzy, czy o rekwizyty i scenografię. Warto posłużyć się symboliką lub uproszczeniem.

Pokazy i spektakle

Pokaz to zwieńczenie długiej pracy. To moment, który dostarcza dużo wrażeń. Pokazując ludziom efekty pracy, warto zadać im pytanie, co było najciekawsze, jaką scenę zapamiętali, co się podobalo, a co nie przekonało. Po spektaklu lub pokazie filmowym dobrze jest stworzyć przestrzeń do rozmowy.

Uczniowie o projekcie:

Pracujemy nad projektem *Tu jest moje miejsce*. Pomagają nam w tym ludzie z Grupy Studnia O, czyli grupa opowiadaczy historii. Dzięki nim zrozumieliśmy, że warto zebrane **historie o naszym mieście** opowiedzieć innym. Uznaliśmy, że powinniśmy opowiedzieć je po swojemu. Będzie więc to stara historia widziana młodymi oczami, przeżyta sercem dziecka i opowiedziana z temperamentem gimnazjalisty. Musimy wszystkie historie wzbogacić o autentyczne szczegóły, wprowadzić do nich elementy muzyczne i takie formy, które są atrakcyjne dla widza i słuchacza oraz dają możliwość kontaktu z nim. A co najważniejsze, musimy zaprzyjaźnić się z opowiadaną postacią – dobrze ją poznać, uchwycić słowem jej istotę: wygląd, głos, sposób poruszania. Ułożyliśmy już kilkuwersowe rapowanki. Te wypracowane elementy rytmiczne będziemy mogli wykorzystać w naszym widowisku.

uczniowie z Gimnazjum z Kamienia Krajeńskiego

W ramach programu *Ślady przeszłości* przygotowaliśmy projekt **Dziady w tradycji Polaków i mniejszości narodowych**. Skąd ten pomysł? Warmia i Mazury to kraina na styku różnych narodowości i grup etnicznych. Do naszej klasy chodzą uczniowie wyznania grekokatolickiego, prawosławnego i katolickiego. Postanowiliśmy przyjrzeć się obrzędowi dziadów z punktu widzenia różnych kultur i wierzeń. Uznaliśmy, że najlepiej opowiemy o tym poprzez spektakl przygotowany w oparciu o „Dziady” Adama Mickiewicza. Nad projektem pracowaliśmy blisko 2 lata. Aby osiągnąć cel, musieliśmy rozdzielić między sobą zadania. Powstała grupa aktorska, która miała za zadanie interpretację dzieła Mickiewicza oraz ustalenie ostatecznej wizji artystycznej spektaklu. Najwięcej czasu zajęło nam opanowanie pamięciowe ról, próby głosowe i ruchowe. Grupa plastyczna zaprojektowała i wykonała plakaty, towarzyszyła nam na wszystkich próbach i przygotowała fotoreportaż, który opowiedział historię naszej pracy nad projektem. Koledzy z tej grupy zaprojektowali i wykonali scenografię do spektaklu. Była jeszcze grupa historyczna, która zajęła się tradycją dziadów w różnych kulturach i cały czas podpowiadała nam kierunki, w których powinniśmy podążać, przygotowując spektakl, scenografię, rekwizyty.

uczniowie z Gimnazjum nr 1 w Gołdapi

Nie bez kozery mówi się, że najtrudniejszy jest pierwszy krok. Nasze gimnazjum mieści się na Woli, dzielnicy Warszawy, gdzie szczególnie widoczne są ślady przeszłości. Tutaj właściwie każdy kamień mógłby opowiedzieć swoją historię. Najtrudniejszy dla nas był wybór miejsca, które chcielibyśmy adoptować. Po wielu dyskusjach powstał projekt **Szlakiem powstania listopadowego po Woli**. Projekt trwał kilka lat, każdego roku dodawaliśmy do niego nowy element i tak powstała obszerna monografia dotycząca walk na Woli, nagraliśmy audycję radiową, wydaliśmy folder, aby w końcu zrealizować nasze marzenie o filmie. Film był fabularny i opowiadał o losach powstańców walczących w powstaniu, trwał pół godziny, sami napisaliśmy scenariusz, wcieliśmy się w role, przy montażu pomagali nam fachowcy, ale okazało się to nie takie trudne, jak na początku przypuszczaliśmy.

uczniowie z Gimnazjum nr 51 w Warszawie

2. Projekt plastyczno-fotograficzny

Aparat fotograficzny, pędzel, kredka to narzędzia, które pozwalają pokazać świat. Poprzez fotografie, rysunki każdy może opowiedzieć historię o sobie i miejscowości, w której żyje. Tak też się dzieje w programie *Ślady przeszłości* – dzieci i młodzież w ten sposób mówią o tym, co dla nich ważne. Często w swoje działania włączają innych.

Dokumentacja

Jeśli środkiem wyrazu ma być fotografia lub plastyka, warto zbierając materiały na temat projektu, skupić się na dokumentach ikonograficznych, odszukać stare fotografie, ryciny, prace plastyczne, a także mapy – wszystko to, co za pomocą obrazu pokazuje losy miejscowości, miejsc i ludzi z nią związanych. Te dokumenty można wykorzystać jako inspirację do własnych poszukiwań artystycznych, a także pokazać w trakcie organizowanej wystawy czy tworzonego muzeum.

Temat

Musi być jasno sformułowany, czytelny dla wszystkich. Temat działań plastycznych i fotograficznych może też być znacznie szerszy niż temat samego projektu. Jeśli uczniowie opiekują się cmentarzem żydowskim, warto, przygotowując wystawę lub ogłaszając konkurs, zadać pytanie, jakie inne ślady wielokulturowe można znaleźć w okolicy. Jeśli tematem projektu był konkretny obyczaj, warto zapytać, jak wyglądały święta i obyczaje kiedyś, a jak dzisiaj.

Panel malarski

W swoje działania warto angażować innych – kolegów, nauczycieli i sąsiadów. Najtrudniejszy jest sam początek, potem idzie już łatwiej. Wspólne malowanie to niezwykle doświadczenie. Warto przed tym zorganizować spotkanie zapoznawcze, tak aby wszyscy, którzy biorą udział w panelu, mogli się poznać, porozmawiać, a także aby się dowiedzieli o wszystkich szczegółach organizacyjnych.

Konkurs fotograficzny

Fotografia może stać się pretekstem do poznania miasta lub miejscowości. Fotografując, zadajemy sobie pytanie, co to jest, jak wyglądało kiedyś. I młodszy, i starsi lubią fotografować, chętnie się włączają w działania. Wcześniej trzeba zorganizować spotkanie informacyjne. Nie można zapomnieć o nagrodzie, może ona być symboliczna – dyplom, podziękowanie.

Wystawa

Może być zorganizowana w szkole, w muzeum, domu kultury, bibliotece. Ale może warto wyjść na ulicę i pokazać ją na rynku, przed kościołem lub na dziedzińcu zamkowym? Dobrze, jeśli wystawie towarzyszy muzyka. Czasem świetne efekty daje zestawienie obrazu i muzyki, która z pozoru zupełnie do nich nie pasuje. Do zorganizowania wystawy nie trzeba wiele – wystarczy często kawałek sznurka, spinacze, białe prześcieradła. Można też postarać się o bardziej profesjonalną oprawę, ale do tego trzeba znaleźć sponsorów.

Muzeum

Bywa, że wystawa jest początkiem czegoś większego i trwałego. Czegoś, co na stałe wiąże się z miejscowością i jej mieszkańcami. Czasami decyduje o tym przypadek, czyjaś dobra wola, czasami trzeba włożyć w to więcej pracy, aby przekonać innych, że warto się angażować w poważne działania młodzieży.

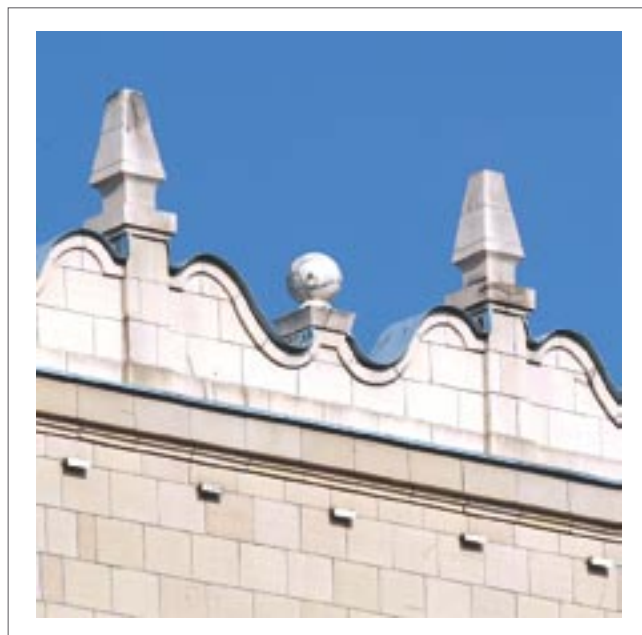
Uczniowie o projekcie:

Śladem przeszłości, który nas zainspirował, była „Willa Bratki”. Budynek ten jest świadkiem historii naszego miasta. Jeden odkryty fakt rodzi następne pytania i tak krążymy wokół niego, odkrywając wciąż nowe oblicza. Aby uchwycić jego tajemnicę, zorganizowaliśmy plener malarski. Wspólnie z kolegami z innych klas pod okiem pań plastyczek uwieczniliśmy piękno architektury naszej willi i jej otoczenia. Powstało wiele prac, które zostały wystawione w siedzibie Zbiorów Historycznych Miasta Legionowo podczas wystawy poplenerowej. Przybyło bardzo dużo ludzi (szkoda, że nie zostawiliśmy księgi pamiątkowej, gdzie goście mogliby wpisywać swe spostrzeżenia). Tak nam się spodobało, że rok później zorganizowaliśmy plener fotograficzny. Tematem uczyniliśmy zabytki Legionowa. I tym razem zorganizowaliśmy wystawę – pokazaliśmy nasze zdjęcia obok zachowanych dawnych zdjęć przedwojennej i powojennej architektury miasta. Największy kłopot mieliśmy z podpisami pod zdjęcia – cały czas chodziliśmy z notatnikami, licząc na to, że uda nam się uchwycić „sedno” fotografii.

uczniowie ze Szkoły Podstawowej nr 7

Wszystko zaczęło się od kapliczki, obok której codziennie przechodzimy, idąc do szkoły. Usytuowana na rozstaju dróg, pośrodku wsi, wzbudza szacunek i szczególną troskę. Wykonaliśmy prace plastyczne pt. „Wiosna, lato, jesień, zima – urok kapliczki”. Nasze malunki znalazły się na wystawie szkolnej wzbogacone zdjęciami z przeprowadzonych prac porządkowych. To był jednak dopiero początek naszych działań. Wkrótce okazało się, że mama jednej z naszych koleżanek przekazała szkole stary dom. Wspólnie z nauczycielami podjęliśmy decyzję, że zorganizujemy tam muzeum Brzeźna. Wzięliśmy się sprawnie do pracy – zorganizowaliśmy zbiórkę dawnego sprzętu domowego, przeprowadziliśmy wielkie porządki, poprosiliśmy gazetę „Super Tydzień Chełmski” o patronat medialny. I tak od kilku lat Dom u ciotki Mazurkowej jest naszym miejscem. Tam uczniowie z naszej szkoły organizują wystawy prac plastycznych, pokazują zrobione przez siebie zdjęcia, opowiadają o kolejnych poszukiwaniach śladów przeszłości, zapraszają gości na przygotowane spektakle.

uczniowie z Zespołu Szkół Ogólnokształcących z Oddziałami Integracyjnymi w Brzeźnie

Kilkakrotnie z aparatami fotograficznymi w ręku zwiedzaliśmy **drewniane kościoły** w Zakrzowie Turawskim i Bierdzanach. Wykonane zdjęcia poddaliśmy obróbce komputerowej. Polichromie drewnianego kościółka – obrazy drogi krzyżowej, na których czas odcisnął już swoje piętno, nabrały intensywniejszych barw, wydobyte zostały kontrasty światłocieniowe. To, co czas zabrał, w jakimś stopniu na zdjęciach zostało im przywrócone. Mieszkańcy Zakrzowa Turawskiego mogli zobaczyć nasze prace na uroczystym podsumowaniu projektu – zorganizowaliśmy wystawę, która cieszyła się ogromnym powodzeniem. Dzięki wsparciu z naszego Urzędu Gminy, opracowaliśmy także mały folder dokumentujący pracę nad projektem, w którym wykorzystaliśmy wykonane przez nas zdjęcia.

członkowie koła fotograficznego w Gimnazjum w Turawie

3. Projekt: Przewodnik po zabytkach naszej okolicy

Czy młodzież może pełnić funkcję przewodników po zabytkach swojej okolicy? Okazuje się, że tak. I to bardzo profesjonalnych. Ich atutem jest zaangażowanie, emocje, przekonanie, że robią coś niezwykle ważnego, że odkrywają zapomniane.

Wytyczamy trasę

Przede wszystkim trzeba wybrać temat – motyw, który łączy różne obiekty i miejsca. Mogą to być losy człowieka, rodzaj zabytków (np. kapliczki i krzyże przydrożne), wspólna historia, (zabytki wielokulturowe, zabytki związane z walką o niepodległość). Warto też, zajmując się na przykład cmentarzem, wybrać klucz, według którego będziemy o nim opowiadać, np. śladem znanych mieszkańców naszej miejscowości. Jak wybrać trasę? Najlepiej weź uczniów na wspólny spacer po okolicy, przypatrzcie się dokładnie miejscom, które was otaczają, porozmawiajcie, zastanówcie się nad tym, co konkretne, szczególne, warte pokazania. Najlepiej stworzyć dwie wersje trasy – dłuższą i krótszą, tak aby każdy mógł dostosować ją do swoich możliwości.

Dokumentujemy

Jeśli uczniowie chcą zostać przewodnikami po zabytkach okolicy, muszą pamiętać, że efektem ich pracy powinien być opis, a także ustna prezentacja. Dlatego też, zbierając materiał historyczny, dobrze jest skupić się na tym, co konkretne i szczególne. Warto mieć dużo cytatów, anegdot, a nawet zdjęć, które ubarwią przedstawianą historię i mogą być wykorzystane w czasie prezentacji.

Opisujemy

Trasa po zabytkach przede wszystkim musi zostać zaprezentowana w formie pisanej – warto, aby każdy z prezentowanych zabytków ilustrowany był zdjęciem i krótkim opisem prezentującym najważniejsze fakty. Taka informacja może mieć formę folderu, ulotki lub prezentacji Power Point.

Prezentujemy

Ponadto uczniowie muszą przygotować prezentację ustną. Zanim staną przed publicznością, powinni poćwiczyć – przypomnij im, jakie zasady są ważne przy wystąpieniach publicznych i jakie są cechy dobrego mówcy. Dobrze jest też pamiętać o różnych trikach, które ułatwią interakcję z uczestnikami wycieczki – można mieć przygotowane zdjęcia archiwalne lub przedmiot z epoki, puścić fragment nagranego wywiadu. Nie wolno zapomnieć o pytaniach do uczestników, warto przygotować kilka zagadek. Przypomnij uczniom, aby zastanowili się, do jakiego grona będą mówić – dobór treści i forma prezentacji zależą od tego, czy będą to koledzy, rodzice czy goście z zagranicy.

Organizujemy wycieczki

Przewodnicy nie mogą zapomnieć o sprawach organizacyjnych. Ich zadaniem jest bowiem organizacja całej wycieczki – przygotowanie i przebieg prezentacji, pilnowanie czasu, dbanie o dobrą atmosferę i wszystkie szczegóły techniczne. Przed wycieczką warto przygotować plan organizacyjny, który zawiera: czas, miejsce, krótką charakterystykę uczestników, potrzebne materiały, formę zakończenia. Na koniec można bowiem zorganizować ognisko, zaprosić uczestników na ciasto, pokazać efekty pracy nad projektem – plakaty, zdjęcia, makiety.

Uczniowie o projekcie:

Nasz zabytek to **obelisk rodziny Russowskich** na cmentarzu w Oświęcimiu. Niewiele osób wie, co to za rodzina i jakie były jej losy. Realizując projekt, odkryliśmy historię naszego miasta, jakiej jeszcze nie znaliśmy. Chcieliśmy podzielić się naszą wiedzą z kolegami i koleżankami z innych szkół. Przygotowaliśmy folder pt. „Spacer po Oświęcimiu śladami Russockich”. Chcieliśmy również pokazać im te opisane zabytki w terenie, zaplanowaliśmy wycieczkę na styczeń, niestety, okazało się, że tego dnia temperatura spadła poniżej 20 stopni, byliśmy bliscy porzucenia pomysłu spaceru po mieście, ale wpadł nam do głowy świetny pomysł. Zorganizowaliśmy zwiedzanie w naszej szkole – każda z klas to była inną część miasta. W klasach umieściliśmy zdjęcia zabytków, zadaliśmy też o odpowiednią scenografię i tak w szybko zaimprovizowanych warunkach oprowadziliśmy uczniów naszej szkoły śladami rodziny Russockich. Byliśmy przewodnikami i bardzo nam się to podobało. Po zwiedzaniu zaprosiliśmy wszystkich na ciepły posiłek i zabawę w sali gimnastycznej.

uczniowie ze Szkoły Podstawowej nr 5 z Oddziałami Integracyjnymi z Oświęcimia

Przygotowaliśmy projekt poświęcony jednej z najstarszych nekropoli w Europie, czyli **warszawskim Powązkom**. Cmentarz to kilkadziesiąt tysięcy spoczywających tu ludzi, groby i grobowce odznaczające się niezwykłą architekturą i ornamentyką, piękne drzewa, niespotykana atmosfera, po prostu „historia zaklęta w kamieniach”. Spacerując powązkowskimi alejkami, można czytać jak w otwartej księdze dziejów dawnej Warszawy. My postanowiliśmy opracować trasę śladami osób tu spoczywających – nasz wybór padł na znanych warszawiaków. Na naszym szlaku znajdują się groby takich postaci, jak: Antoni Blikle, właściciel znanej cukierni, inż. Stanisław Wigura, konstruktor lotniczy i lotnik, Jerzy Waldorff, pisarz i publicysta, znajdziecie tutaj również grób Stanisława Bema pełniącego funkcję kata w XVIII-wiecznej Warszawie. Opracowaliśmy internetowy przewodnik po cmentarzu, tam można znaleźć mapę Powązek z zaznaczoną trasą, zdjęcia grobów, a także notatki biograficzne o wybranych przez nas postaciach.

uczniowie z XXIII Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie

Warszawska Praga to jedna z niewielu części stolicy, która przetrwała II wojnę bez większych zniszczeń. Przez wiele lat dzielnica straszyla starymi, rozsypanych się kamienicami i zaniedbanymi podwórkami. Dziś praski klimat przyciąga coraz liczniejszą grupę inwestorów, turystów, a także artystów. Większą troską otacza się lokalne zabytki i pamiątki, my też postanowiliśmy włączyć się w ochronę warszawskiej Pragi. **Opiekujemy się kapliczkami** znajdującymi się na

podwórkach starych kamienic. Zbieramy informacje, robimy zdjęcia, rozmawiamy z ludźmi, którzy stale dbają o te miejsca. I tak powstał pomysł przygotowania przewodnika śladami tych naszych kapliczek. Udało nam się już powołać klub opiekunów, opracowaliśmy trasę turystyczną, która wiedzie przez podwórka kamienic. Trasa dostępna jest na stronach internetowych. Mieliśmy okazję również oprowadzać już jej szlakiem gości z zagranicy. Było to dla nas niezwykle przeżycie – spojrzeliśmy na naszą pracę i na ten nasz praski krajobraz innymi oczami i dostrzegliśmy w nim jeszcze więcej piękna niż dotychczas.

uczniowie z Gimnazjum nr 32 im. Adama Asnyka w Warszawie

4. Projekt internetowy

W ramach programu *Ślady przeszłości* wszystkie grupy realizujące projekty publikują przygotowane przez siebie materiały na stronach internetowych Centrum Edukacji Obywatelskiej. Uczniowie mogą jednak pójść krok dalej i stworzyć własną, bogatą w wiadomości i zdjęcia stronę internetową, którą będą regularnie aktualizować i wzbogacać. Taka strona to wizytówka, do której zawsze można wracać i wykorzystywać, promując własną pracę.

Dokumentujemy

Zbierając dokumentację, warto pamiętać, że nie wszystkie materiały nadają się do publikacji. Czytelnik Internetu jest czytelnikiem szczególnie wymagającym. Korzystając z szybkiego i nowoczesnego źródła informacji, potrzebuje łatwo dostępnych i wyselekcjonowanych danych. Nie będzie zainteresowany przeglądaniem stron, które nie przykują od razu jego uwagi. Nie przeczyta tekstów napisanych drobnym maczkiem. Dlatego uczniowie muszą poważnie się zastanowić, co i w jaki sposób chcą na swojej stronie zamieścić.

Zakładamy stronę

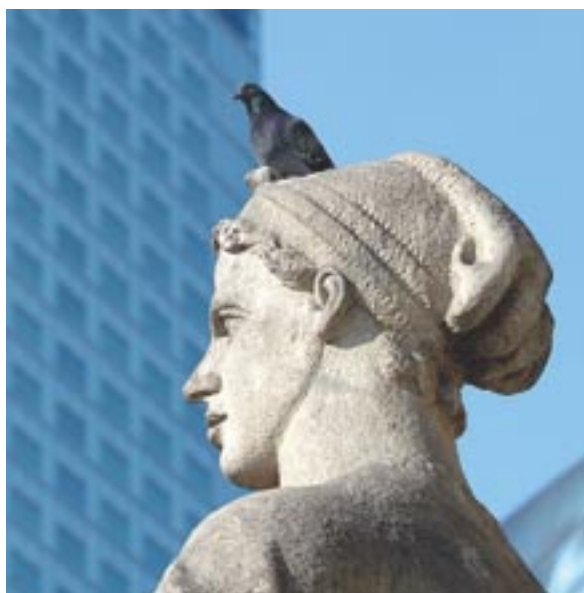
Są różne możliwości, żeby założyć własną stronę internetową. Można skorzystać z już istniejących stron i podłączyć się do witryny np. szkoły lub innej instytucji. Z takich stron korzysta wiele osób: rodzice, młodzież, przedstawiciele władz samorządowych, turyści itp. Przy okazji poszukiwania informacji czytelnicy będą mieli okazję poznać projekt i działania. Można także wykupić własną domenę. Wówczas – za niewielką kwotę – można bez ograniczeń korzystać z własnego miejsca w Internecie. Aby założyć nową stronę, trzeba znać odpowiednie oprogramowanie. Dobrze jest zwrócić się o pomoc np. do szkolnego informatyka.

Informacje na stronie

Na stronie internetowej nie tylko warto zamieszczać informacje i dokumenty dotyczące zabytku. To miejsce, gdzie można napisać coś o sobie, zamieścić zdjęcie i relacje ze wspólnych wypraw i poszukiwań. Należy pamiętać o odpowiedniej oprawie graficznej, dobrych zdjęciach i przejrzystości. Najważniejsze jednak jest to, żeby na stronie pojawiały się zawsze aktualne informacje. Czytelnik powinien mieć wrażenie, że strona „żyje”, że wciąż jest uaktualniana, że może na niej znaleźć bieżące informacje.

Nowe możliwości

Internet daje możliwości komunikacji i kontaktu z nowymi, nieznanymi osobami. Dzięki nowoczesnej technologii można realizować najbardziej szalone pomysły, np. stworzyć wirtualną wystawę, publikując zdjęcia zabytku, opisać działania i wrażenia w formie bloga, czyli internetowego pamiętnika, założyć forum dyskusyjne i poznać opinie czytelników. Dobrze jest też wymyślić i zamieścić na stronie grę, łamigłówkę, krzyżówkę i zaprosić do wspólnej zabawy wszystkich tych, którzy trafią do witryny. Strona internetowa powinna być żywym medium – formą komunikacji z niezliczoną liczbą odbiorców.

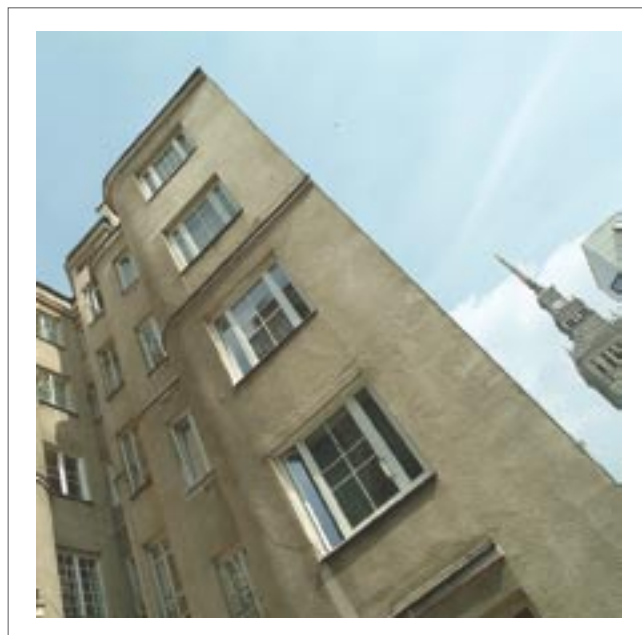
Uczniowie o projekcie:

Już kilka lat temu założyliśmy własną stronę internetową, na której publikujemy i opisujemy działania kółka regionalnego, które zajmuje się śladami przeszłości w gminie Mucharz. Co możecie u nas znaleźć? Opracowaliśmy dokładny **catalog zabytków regionu**, opisaliśmy nasz cmentarz parafialny i kapliczki przydrożne. Zajęliśmy się także legendami i podaniami dotyczącymi naszej okolicy. Poczytajcie o Mysiowej Dziurze – naprawdę warto! Świetnym pomysłem było zebranie starych zdjęć, z których stworzyliśmy internetowy album rodzinny. Nawiązaliśmy również kontakt z miejscowymi artystami ludowymi, których twórczość możecie poznać dzięki naszej stronie. Znajdziecie tam coś o nas i o naszych działaniach. Oczywiście nic by nam się nie udało bez pomocy nauczycieli. Na szczęście w naszej szkole pracują ludzie, którym zależy na nas i na naszej pracy. Dzięki nim możemy spotykać się po lekcjach i uaktualniać naszą stronę internetową.

uczniowie z Gimnazjum w Mucharzu

Udało nam się namówić do współpracy urząd naszej gminy. Na stronie internetowej miasta regularnie publikujemy wiadomości na temat naszych projektów. Znalazły się tam artykuły dotyczące wspólnej adopcji, opisujemy nasze wyjazdy do Warszawy na ogólnopolskie prezentacje projektów, zamieszczamy artykuły dotyczące zabytków, którymi się zajęliśmy. Wiele osób zagląda na te strony i dzięki temu nasza praca jest wszystkim znana. To ułatwia różne działania. Gdy idziemy do domu kultury z prośbą o udostępnienie nam sali na wystawę, wszyscy traktują nas ze zrozumieniem i uśmiechem i skłonni są udzielić pomocy. Tak jest wszędzie, gdzie się pojawiamy. Dobrze jest mieć sojuszników. Dzięki temu już od pięciu lat kilkanaście szkół w naszej gminie z powodzeniem zajmuje się **śladami przeszłości gminy Nowa Ruda** i odkrywa je.

uczniowie ze Szkoły Podstawowej w Nowej Rudzie

W Śladach przeszłości uczestniczymy już czwarty rok. Na początku zajęliśmy się **Kaplicą Mariawicką w Kamionce**. Do tej pory udało nam się zrobić wiele, wciąż mamy nowe pomysły, poszerzamy nasz projekt o kolejne zabytki. Żeby wszystko opisać i zachować, założyliśmy stronę internetową projektu, wykupując własną domenę. Staramy się prowadzić nasz serwis profesjonalnie. Wszyscy zainteresowani historią i kulturą naszego regionu znajdą u nas ciekawe informacje. Do strony podłączyliśmy linki, tak aby czytelnik mógł z łatwością przejść na przykład na stronę gminy, gdzie opisane są i skatalogowane zabytki, czy na stronę naszej szkoły, gdzie pozna założenia programu edukacji regionalnej. Sami wzbogacamy informacje o kaplicy zdjęciami, wywiadami z mieszkańcami i księdzem, opisami naszych działań i warsztatów, które odbyły się w szkole. Na stronie znalazło się także miejsce na nasze osobiste refleksje. Każdy z uczestników może napisać coś od siebie. Część osób zajmujących się projektem opuściła już gimnazjum, ale wciąż zagląda na stronę i sprawdza, jak kolejne roczniki kontynuują rozpoczętą pracę.

uczniowie z Zespołu Szkół w Wielgolesie

5. Projekt archeologiczno-badawczy

Uczniowie mogą stać się prawdziwymi odkrywcami – wybierając tematy i zabytki jeszcze nieopisane, przyczynią się do wzbogacenia istniejącego materiału badawczego. Naukowcy nie mają monopolu na dokonywanie odkryć. Praca nad takimi projektami i odkrywanie nieznanego to prawdziwa przygoda, która zostanie na długo w pamięci dzieci i młodzieży.

Dokumentacja

Początki zbierania dokumentacji na temat obiektów, postaci, wydarzeń przez nikogo jeszcze nieopisanych są często bardzo trudne. Warto, aby twoi uczniowie kierowali się zasadą „od nitki do kłębka” – dobrze jest, jeśli zaczną od drobnych informacji: wzmianek odnalezionych w dokumentach archiwalnych, wspomnień osób, które mogą pamiętać dzieje zabytku, materiału z wizji lokalnej, starych map. Z tych rozproszonych danych uda się w końcu ułożyć całe historie.

Kontakt z ekspertami

Ważne jest, aby nie polegać tylko na sobie i swojej wiedzy. Na pewno z łatwością uczniowie znajdą kontakt do osoby – badacza, pracownika naukowego, archeologa – szczególnie zainteresowanego tematem. Dobrze jest poprosić go o pomoc. Zwykle taki ekspert jest szczęśliwy, że są osoby, które interesuje jego praca. Na pewno z chęcią pomoże. Można zaprosić go do szkoły, poprosić o wykład albo warsztaty. Można wybrać się wraz z nim do miejsca, gdzie znajduje się bądź znajdował zabytek. Być może uda się uczniom zobaczyć, jak wyglądają prawdziwe wykopaliska, uczestniczyć w fachowej konserwacji zabytków, dowiedzieć się, jak korzystać ze specjalistycznego sprzętu.

Archiwizacja i katalogowanie danych

Jeżeli uczniowie znaleźli pozostałości cmentarzyska, kurhanu lub innych zabytków archeologicznych, muszą dokładnie je udokumentować, zinwentaryzować, nanieść na mapę, opisać oraz zilustrować zdjęciami. Jeśli o tym miejscu nikt jeszcze nie wie, należy zabezpieczyć teren i powiadomić odpowiednie osoby o swoich odkryciach. Gdy uczniowie odnaleźli jakiś dokument archiwalny, warto zrobić kopie. Jeśli przeprowadzili wywiady, trzeba przygotować ich transkrypcję. Najlepiej na zakończenie pracy przekazać całą dokumentację odpowiedniej instytucji – muzeum, bibliotece, archiwum czy stowarzyszeniu.

Publikacja

Ciekawe odkrycia trzeba opublikować. Uczniowie mogą przygotować artykuł. Redaktorzy prasy regionalnej na pewno będą zainteresowani działaniami uczniów. Nie należy zapomnieć także o prasie specjalistycznej i branżowej. Tam tylko czekają na nowe materiały. W takich gazetach jak: „Spotkania z zabytkami”, „Mówią wieki” czy „Archeologia żywa” istnieją działy specjalnie przeznaczone dla prac młodzieży. W tych miejscach publikowane są materiały przygotowane przez amatorów.

Rekonstrukcja

Dobrze jest efekty swojej pracy badawczej wykorzystać do przygotowania rekonstrukcji zabytku lub jego fragmentu. Można to zrobić w formie makiety lub rysunków. Warto też opracować treści tablic informacyjnych oraz zamontować je na szlaku turystycznym, w okolicy zabytku. Tablice mogą zawierać informacje historyczne oraz plany i fotografie pokazujące przebieg wydarzeń.

Uczniowie o projekcie:

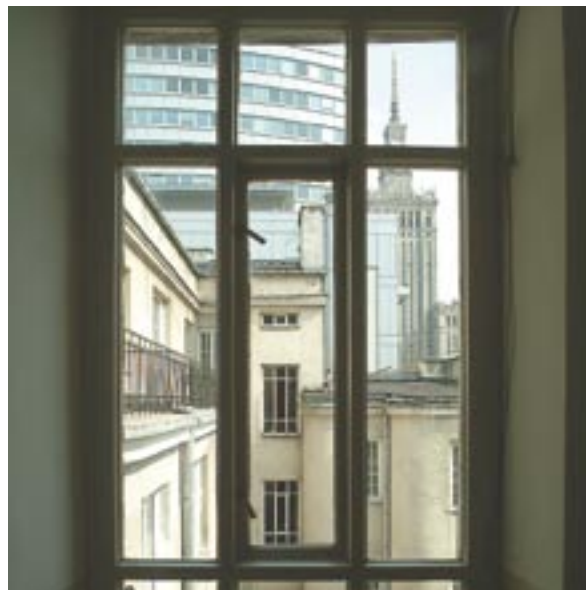
Postanowiliśmy zbadać i opisać losy jednego z mieszkańców **majątku Zacisze** znajdującego się niedaleko naszej szkoły. Zajęliśmy się nieznaną dotąd historią Hansa Paasche – człowieka niezwykłego, jednego z pierwszych pacyfistów i ekologów żyjących na przełomie wieków. Wszystkie materiały, które odnaleźliśmy, napisane były w języku niemieckim. Z pomocą naszej germanistki udało nam się przetłumaczyć większość z nich. Staraliśmy się także nawiązać kontakt z osobami i instytucjami mogącymi pomóc w realizacji naszego projektu. Zaczęliśmy korespondować z jednym z potomków naszego bohatera mieszkającym obecnie w Niemczech. Otrzymaliśmy materiały od jednego z mieszkańców naszego miasta, historyka z zamiłowania i ekologa, który gromadził dokumentację związaną z postacią Hansa Paasche. Zaopiekowaliśmy się grobem naszego bohatera, publikujemy artykuły w prasie, przygotowaliśmy ścieżkę rowerową jego imienia. Pracujemy nad wystawą, informatorem i stroną internetową, która będzie dostępna w językach polskim, angielskim i niemieckim.

uczniowie z Gimnazjum im. Noblistów Polskich w Krzyżu Wielkopolskim

Chcemy odkryć i opisać wszystkie **dawne grodziska nad jeziorem Limajno**. Wiele razy odbywaliśmy piesze wycieczki wzdłuż linii brzegowej i napotykaliliśmy charakterystyczne kopce i wały. Widzieliśmy pozostałości archeologiczne po dawnych mieszkańcach naszych ziem. Zapragniemy poznać tajemnice ich życia codziennego. Nawiązaliśmy kontakt ze studentami i naukowcami z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Kilku młodych ludzi przyjechało do naszej szkoły. Nareszcie mogliśmy się dowiedzieć czegoś więcej na temat grodzisk. Ale to nam nie wystarczyło. Zaprzyjaźniliśmy się z członkami Stowarzyszenia „Prutheria”. Dzięki tej współpracy mogliśmy uczestniczyć w wielu spotkaniach warsztatowych. Nauczyliśmy się szycia tradycyjnych strojów pruskich, robienia ozdób, butów i przedmiotów codziennego użytku. Mogliśmy wziąć do rąk odnalezione w grodziskach gliniane naczynia i biżuterię. Wszystko dokładnie opisaliśmy i wystąpiliśmy z prośbą o uzyskanie tytułu społecznego opiekuna zabytków nad grodziskami znad Limajna. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków otrzymaliśmy takie wyróżnienie i od teraz jesteśmy pełnoprawnymi opiekunami tych miejsc.

uczniowie ze Szkoły Podstawowej w Dobrym Mieście

Zainteresowały nas zaniedbane, opuszczone i zarośnięte **cmentarze** rozsiane w lasach wokół naszej miejscowości. Okazało się, że to stare mogiły ewangelickie. Nasze odkrycia stają się coraz bardziej interesujące. Odnaleźliśmy krzyże i elementy żeliwne, starą dzwonicę, której dzwon został przeniesiony do katolickiego kościoła. Wśród naszych znalezisk

zdarzają się nawet tak niespotykane zabytki jak bardzo rzadkie na terenie Polski mogiły menonickie. Cmentarzykami zainteresowaliśmy odpowiednie władze – głowę Kościoła ewangelickiego, konserwatorów zabytków. Przy ich udziale i pomocy udało nam się oczyścić z chwastów teren, oznaczyć miejsca, a nawet ogrodzić jeden z cmentarzy. Próbuje zdobyć fundusze na renowację dzwonicy. Wszystkie działania opisujemy i dokumentujemy. Mamy setki zdjęć nagrobków, często z widocznymi inskrypcjami. Mamy nadzieję, że nasza praca przyczyni się do upamiętnienia i zachowania tych zabytków i pozostałości po dawnych mieszkańcach naszego miasta i okolicy.

uczniowie z Gimnazjum i Zespół Szkół w Czernikowie

IX. MATERIAŁY POMOCNICZE

1. Zabytki sakralne

Tematem projektów *Ślady przeszłości* stają się często zabytki sakralne: cmentarze, świątynie różnych wyznań, dzwonnice, kapliczki i krzyże przydrożne – tak charakterystyczne dla polskiego krajobrazu. W kościołach uwagę uczniów przykuwają nie tylko obrazy i rzeźby, ale i stare chrzcielnice, ambony, rzeźbione ławy, kadzielnice, ornaty. Adoptując te obiekty, młodzi ludzie mają okazję poznać historię i zabytki kościoła chrześcijańskiego: obrządku rzymskokatolickiego, ewangelickiego i grekokatolickiego, zetknąć się z kulturą żydowską czy muzułmańską.

Kościoły wyznania rzymskokatolickiego i ewangelickie

Pierwsze murowane kościoły na terenie Polski powstawały w X – I poł. XIII w. w stylu romańskim. Takich budowli przetrwało do naszych czasów niewiele. Najpiękniejsze z nich znajdują się w zespołach klasztornych, np. w Tyńcu i Mogile w Małopolsce, w Czerwińsku na Mazowszu. Kościoły romańskie budowane były z kamienia, są stosunkowo niewysokie, mają wąskie okna, podobnie jak drzwi, zwieńczone półkolistymi łukami.

Od połowy XIII do końca XV wieku nastąpiła prawdziwa rewolucja technologiczna polegająca na zastosowaniu cegły, znacznie tańszej i lżejszej od kamienia. Nastąpiła epoka gotyku. Nowe konstrukcje – skomplikowane sklepienia, zastosowanie filarów i łuków przyporowych – umożliwiło wznoszenie budowli znacznie wyższych, z dużymi oknami zwieńczonymi ostrymi łukami.

Wiek XVI to okres renesansu, stylu charakterystycznego głównie dla budynków świeckich. Ceglanych kościołów w stylu renesansowym zbudowano niewiele, jednak chętnie wprowadzano w gotyckich kościołach renesansowe detale – obramienia okien i drzwi, bogato zdobione nagrobki.

W wieku XVII powstaje wiele kościołów i kaplic w stylu barkowym rozpowszechnionym przez zakon jezuitów. Styl ten charakteryzuje się bogactwem dekoracji – rzeźbiarskiej i malarskiej.

Ciekawymi obiektami są zachowane na terenie Polski kościoły drewniane, budowane niezależnie od panującego stylu przez miejscowych budowniczych. Najstarsze pochodzą z XV wieku. Najwięcej tego typu zabytków spotkamy na terenie Małopolski.

Cerkwie są to świątynie chrześcijańskie obrządku wschodniego, architektonicznie bliskie sztuce bizantyńskiej, czasami ulegające wpływom sztuki romańskiej lub gotyckiej. Najciekawsze, bogate, piękne cerkwie drewniane powstały w XIX wieku na wschodzie i południowym wschodzie Polski.

Synagogi (bożnice), czyli domy modlitwy i zebrań gminy żydowskiej. Synagogi, murowane i drewniane, budowano w wielu polskich miastach i miasteczkach, większość została zniszczona lub zmieniła swoje przeznaczenie w czasie II wojny światowej. Synagogi lub ich ruiny należą obok cmentarzy żydowskich do szczególnie cennych i wymagających opieki zabytków, są śladem, często jedynym, po kulturze narodu, który odegrał ważną rolę w historii Polski.

Meczety – to domy modlitwy muzułmanów. W Polsce zachowały się w Kruszynianach i Bohonikach.

Chramy (także kącina, niepoprawnie: kontyna lub gontyna) to świątynie pogańskie. Miejsca kultu pogańskich bogów zostały zniszczone wraz z przyjęciem chrześcijaństwa w 966 r., jednak archeologowie odnaleźli ich ślady, np. w Borach Tucholskich, na Kaszubach.

W Polsce znajdują się także unikalne budowle kościelne – na przykład kilka drewnianych zborów mnemonitów, osadników holenderskich, reprezentującym odłam wiary chrześcijańskiej, którzy opuścili Polskę po zajęciu jej przez Armię Czerwoną w 1945 r. Mnemonicy pozostawili po sobie także domy i cmentarze.

Ćwiczenie _____ **13****Rozpoznajemy cechy stylowe zabytków sakralnych**

Powiedz uczniom, że za chwilę pokażesz spis kilku podstawowych stylów architektonicznych charakterystycznych dla zabytków sakralnych w Polsce. Zadaniem uczniów będzie wymienienie 5 cech danego stylu:

1. romański
2. gotycki
3. renesansowy
4. barokowy
5. klasycystyczny
6. eklektyczny

Wspólnie w klasie zbierzcie wiadomości. W razie potrzeby uzupełnij wiedzę uczniów. Na koniec postarajcie się do każdego stylu architektonicznego dopisać po jednym lub dwa przykłady polskich zabytków sakralnych. To ćwiczenie warto zilustrować zdjęciami.

Ćwiczenie _____ **14****Plan kościoła**

Wstępem do tego ćwiczenia powinien być przygotowany przez nauczyciela wykład dotyczący elementów planu kościoła (nawa główna i boczne, prezbiterium, absyda, zakrystia, transept, kruchta itp.). Zwróć także uwagę uczniów, jak na planie zaznaczane są sklepienia (kopolowe, krzyżowe, kolebkowe, kopuły itp.). Podziel uczniów na grupy i rozdaj im przykładowe plany różnych kościołów. Uczniowie powinni zaznaczyć i nazwać wszystkie elementy swojego planu. Zastanówcie się także, na jakim planie zbudowany jest kościół w waszej miejscowości.

Ćwiczenie _____ **15****Zabytki sakralne mojego miasta**

Zabytki sakralne to nie tylko kościoły. Najpierw poproś uczniów, aby wymienili wszystkie znane im zabytki tego typu. Przypomnij, że swoje zabytki mają również inne niż katolicka religie. Uzupełnij powstały spis. Zastanówcie się nad przykładami zabytków sakralnych waszego miasta czy miejscowości. Możesz zaproponować uczniom wspólny spacer. Na planie okolicy (jeżeli mieszkacie w dużym mieście może to być tylko dzielnica, okolice szkoły itp.) zaznaczcie wszystkie odnalezione obiekty. Zróbcie do mapy krótką legendę – opis: data powstania obiektu, założyciele, fundatorzy, styl architektoniczny, krótka historia. Taki spis możecie zanieść do waszej parafii, na pewno będzie interesującym dokumentem dla mieszkańców i gości odwiedzających wasze strony.

Bibliografia:

Praca zbiorowa, *Cuda Polski. Najważniejsze zabytki architektury sakralnej*, 2006

Miobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1988

Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 1997

2. Zabytki industrialne

Mur oporowy w Ćmińsku, browar w Radkowie, latarnia morska na Rozewiu, twierdza Modlin, most obrotowy w Giżycku, warszawskie Filtry... To tylko kilka wspaniałych, zabytkowych obiektów będących znakomitą świadectwem rozwoju cywilizacji na ziemiach polskich.

Zabytki techniki to zabytki najmłodsze, przeważnie pochodzące z XIX i XX w. Są one świadectwem pracy poprzednich pokoleń, ich materialnym i intelektualnym dorobkiem. Podążanie śladem zarośniętej, niemal niewidocznej linii kolejowej lub poszukiwania na terenie nieczynnych kamieniołomów mogą się stać początkiem pasjonującej przygody, jaką jest wędrówka w przeszłość.

Zabytkami industrialnymi mogą być budynki fabryk, drukarni, dworców, elektrownie, huty, kopalnie, zajezdnie tramwajowe, a nawet osiedla robotnicze. A także młyny, wiatraki, kamieniołomy, dawne hałdy przy kopalni, nieczynne linie kolejowe.

Zabytki techniki wiążą się ściśle z uprzemysłowieniem ziem polskich, które nastąpiło w XIX i XX w. Jednak Polska wskutek długotrwałego rozbicia politycznego długo nie stanowiła jednolitego organizmu ekonomicznego, wciąż jeszcze są widoczne różnice w rozwoju gospodarczym różnych regionów. Najsilniej uprzemysłowiony był zawsze dawny obszar zaboru pruskiego, to tutaj intensywnie rozwijało się górnictwo, hutnictwo, przemysł elektromaszynowy. Zupełnie inaczej wyglądał pod tym względem dawny zabór rosyjski i austriacki – tutaj królował przemysł włókienniczy (okręg łódzki, warszawski, białostocki). Po odzyskaniu niepodległości, w okresie międzywojennym, Polska należała w Europie do pionierów w dziedzinie ochrony zabytków przemysłowych. To właśnie w latach 30. XX w. w ówczesnym warszawskim Muzeum Techniki i Przemysłu grono działaczy społecznych podjęło starania na rzecz zabezpieczenia dawnych budynków fabrycznych, maszyn i urządzeń. Niestety, ich pracę przerwała II wojna światowa.

Współcześnie wiele historycznych budowli i urządzeń technicznych ulega zniszczeniu i z czasem przestaje istnieć, a znalezienie nowych funkcji użytkowych – nawet dla obiektów zabytkowych chronionych prawem – stanowi duży problem. Zabytki techniki często przeszkadzają w kształtowaniu nowej przestrzeni. Dlatego tak ważna jest świadomość wartości, dla których powinno się obejmować ochroną wybrane zabytki dziedzictwa przemysłowego, zwłaszcza w ich naturalnym krajobrazie kulturowym. Aktywna ochrona zabytków techniki w postaci przydawania im nowych funkcji użytkowych to nie tylko zadanie służb konserwatorskich i muzealników, ale także ludzi różnych środowisk i zawodów. Istniejące budowle górnicze, hutnicze, wieże ciśnień, hale produkcyjne etc. wyróżniają dane miasto czy miejsce, nadając mu często niepowtarzalny charakter. Odpowiednio zagospodarowane na obiekty kulturalne, socjalne czy rekreacyjne mogą przyciągać mieszkańców oraz turystów, stając się załącznikiem rozwoju infrastruktury turystycznej danej miejscowości. I tak na przykład w Krakowie zaprojektowano nową trasę turystyczną będącą przewodnikiem po zabytkach industrialnych. Trasa ta obejmuje między innymi takie obiekty, jak: stacja kolejowa (budynek główny dworca PKP, wieża wodna, kolonia kolejarska), wiadukt drogowo-kolejowy, browar, elektrownie, strażnicę pożarniczą, zajezdnię tramwajową, gazownię miejską, most, wały wiślane.

Zabytki przemysłowe atrakcyjnie zaprezentowane mogą się stać magnesem przyciągającym turystów, a zebrane przez uczniów informacje i fotografie mogą zostać włączone do folderów czy przewodników turystycznych. Opieka nad tymi zabytkami może pomóc dzieciom i młodzieży w poznaniu różnych zawodów, pozyskaniu wiedzy o życiu codziennym i pracy dziadków i pradiadków. Może też zachęcić do kreatywnych pomysłów na adaptację dawnych budynków do nowych celów czy też upiększenie ich najbliższego otoczenia przez wysprzątanie, odnowienie, obsadzenie zielenią.

Ćwiczenie 16

O czym opowiada zabytek?

Pokaż uczniom kilka zdjęć zabytków techniki (np. XIX-wieczny szyb kopalni węgla na Śląsku, budynki fabryki i mieszkań robotniczych w Żyrardowie, czy most w Stańcykach). Zaproponuj uczniom udział w zabawie. Niech wyobrażą sobie, że obiekt ze zdjęcia potrafi mówić i odpowiadać na ich pytania. Poproś uczniów, aby zastanowili się, jakie pytania zadaliby prezentowanemu zabytkom. Wspólnie zastanówcie się, czego o ludziach, o ich życiu i pracy, zwyczajach możemy się dowiedzieć, analizując zabytki techniki. Zadaj uczniom pytanie, czy warto uchronić te obiekty od zniszczenia.

Bibliografia:

Dylewski Adam, Olej-Kobus Anna, Kobus Krzysztof, *Niezwykły świat techniki. Najciekawsze zabytki w Polsce* wyd. Świat Książki 2005
 Rel Teresa, *Zabytki techniki województwa śląskiego*, Telewizja Katowice 2001
Zabytki przemysłu i techniki w Polsce pod redakcją Stanisława Januszewskiego, Fundacja Otwartego Muzeum Techniki 2002

Ćwiczenie 17

Sonda uliczna

Na pewno w waszej miejscowości istnieją nieczynne fabryki, samotnie stojące kominy, opuszczone budynki przedsiębiorstw. Zaproponuj uczniom przygotowanie sondy ulicznej dotyczącej stosunku mieszkańców waszej miejscowości do tych obiektów. Najpierw uczniowie opracowują pytania, np: Czy Pani/Pana zdaniem należy zburzyć ten budynek? Czy Pani/Pan uważa, że ten budynek może być zabytkiem? Czy jest on ważny dla naszej miejscowości i dlaczego? Sonda uliczna powinna zostać przeprowadzona wśród kilkudziesięciu mieszkańców. Na lekcji zbierzcie i podsumujcie wyniki waszej pracy. Zastanówcie się, co myślą ludzie o zabytkach techniki, jakich używają argumentów i jak można ich przekonać, żeby obiekty techniki nie ulegały zniszczeniu.

Ćwiczenie 18

Slogan reklamowy

Podziel uczniów na grupy. Każdej z grup rozdaj przygotowane wcześniej zdjęcie przykładowego zabytku techniki. Poproś uczniów, aby wymyślili slogan reklamujący ich obiekt. Na forum zaprezentujcie wszystkie powstałe teksty. Wybierzcie najlepszy z nich.

3. Zabytki przyrody

Ochrona przyrody ma w naszym kraju tysiącletnie tradycje. Zasługi w tej dziedzinie mieli Bolesław Chrobry, Władysław Jagiełło, Kazimierz Wielki, Zygmunt August, Stefan Batory i Stanisław August Poniatowski. Oprócz królów i ministrów najbardziej jednak zasłużyli się uczeni oraz zwykli ludzie, którzy badali i chronili przyrodę. Niestety, przez wiele minionych lat skutecznymi byli także ci, którzy o nią nie dbali i sukcesywnie ją niszczyli. Mimo wszystko mamy w Polsce ogromne zasoby różnorodnej przyrody i pod tym względem jesteśmy jednym z najbogatszych krajów europejskich. Otaczająca nas przyroda jest wspólnym dziedzictwem narodowym, którego utrzymanie i ochrona jest obowiązkiem każdego z nas.

Kultura – natura – człowiek to tak naprawdę ząbniąjąca się układ wzajemnych zależności. Niestety, nie zawsze sobie to uświadamiamy. Być może dlatego warto tematem projektu uczynić zabytek przyrody i zastanowić się, jakie są jego powiązania z działalnością człowieka i społeczeństwa. Temat wydaje się ważny i interesujący, dający możliwość twórczej aktywności uczestniczącym w zajęciach dzieciom czy młodzieży.

Podstawą prawną ochrony przyrody w Polsce jest Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz.U. nr 92, poz. 880). Na mocy tej ustawy niektóre z okazów przyrody mają status pomnika przyrody. Tak jak i zabytki materialne zabytki przyrody muszą charakteryzować się niepowtarzalnymi wartościami naukowymi, krajobrazowymi, historyczno-pamiętkowymi, kulturowymi. Do pomników przyrody zalicza się m.in.: okazałe, zabytkowe drzewa i ich skupiska, parki, aleje, głazy narzutowe, ciekawe formy skalne, jaskinie, a nawet źródła i wodospady. W Polsce znajduje się ok. 33 tys. pomników przyrody, z czego najwięcej jest pojedynczych drzew i grup drzew.

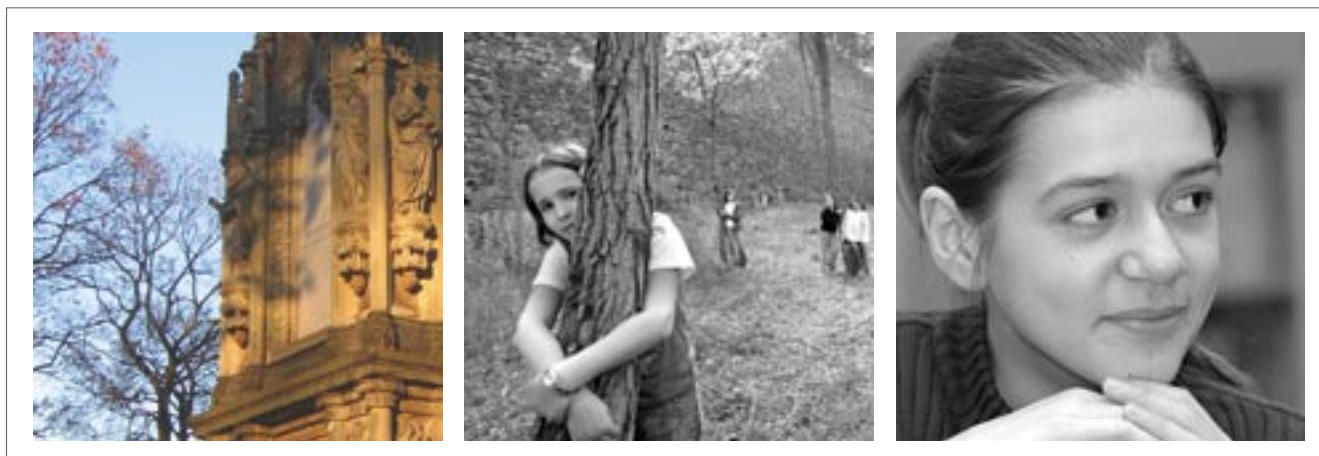
Podziwiając pomniki przyrody, zastanawiamy się często, dlaczego inne, podobne pod względem wielkości, wieku, wartości przyrodniczej drzewa nie mają zielonej tabliczki „Pomnik Przyrody”. Odpowiedź jest prosta. To wyjątkowe drzewo, aleja, park miało szczęście i trafiło na osobę, grupę osób bądź organizację społeczną, które doceniły ich wysoką wartość przyrodniczą i podjęły starania, aby je ochronić i zachować dla potomności.

Jak więc powołać do życia nowy pomnik przyrody? Okazuje się, że wystarczy trochę własnej inicjatywy. Przede wszystkim musimy uznać, że nasze drzewo, głąz czy wodospad mają szczególną wartość, a potem możemy podjąć konkretne działania:

- ❑ Przede wszystkim należy się dowiedzieć, kto jest właścicielem gruntu, na którym znajduje się obiekt. Ta informacja jest bardzo ważna, ponieważ właściciel – zarządca gruntu – powinien wyrazić zgodę na utworzenie na jego terenie pomnika przyrody.
- ❑ Następnie musimy przygotować formalny wniosek o powołanie pomnika z następującymi załącznikami: uzasadnieniem, zgodą właściciela, wypisem z rejestru gruntów oraz Kartą Ewidencyjną Obiektu Proponowanego na Pomnik Przyrody, którą możemy odnaleźć na stronie Ligi Ochrony Przyrody – www.lop.org.pl.
- ❑ Wniosek składamy w Urzędzie Gminy.

Jeśli podejmiemy próbę utworzenia pomnika przyrody, należy podejść do tego z rozwagą i pełną odpowiedzialnością, a badania wykonać rzetelnie i dokładnie. Należy pamiętać, że im dokładniej sporządzimy analizę, tym ma ona większą wartość naukową i jest jednym z ważniejszych atutów, które mogą pomóc naszym staraniom.

Ćwiczenie _____ 19

Na wycieczkę

Poproś uczniów, aby wybrali się na wycieczkę do ogrodu, parku lub lasu znajdującego się w pobliżu. Poleć im odszukanie tych elementów, które wpływają na urodę tego miejsca, czynią otoczenie atrakcyjnym, upiększają je i świadczą o tym, że człowiek docenił wartość otaczającej go przyrody. Nie zapomnij poprosić o przygotowanie dokumentacji fotograficznej tego niezwykłego miejsca. Można załączyć także plan takiego parku, skweru, lasu z istotnymi informacjami dotyczącymi roślinności, historii założeń architektonicznych, legend czy ludzi z nim związanych.

Ćwiczenie _____ 20

Z przyrodą w tle

Zaproponuj uczniom konkurs fotograficzny pod tytułem „Z przyrodą w tle”. Poproś uczniów o przyniesienie fotografii, które pokazywałyby różnorodną działalność człowieka na tle zachowanej przyrody, np. słupy wysokiego napięcia w lesie, place zabaw w parkach, kminy wśród drzew, pojedyncze zachowane drzewa w zabetonowanych podwórkach. Przygotujcie wystawę prac uczniów. Przygotujcie podpisy pod zdjęciami.

Ćwiczenie _____ 21

Natura a sztuka

Podziel uczniów na cztery zespoły. Jeden z nich ma za zadanie znalezienie reprodukcji lub zdjęć obrazów przedstawiających naturę. Drugi zespół ma za zadanie dotrzeć do żyjącego w ich miejscowości artysty – malarza lub fotografa – z którym przeprowadzą wywiad. Mają go zapytać między innymi o to, co go inspirowało w twórczości, co jest głównym tematem jego prac, co sądzi o związku natury z malarstwem? Trzeci zespół ma za zadanie znalezienie reprodukcji, rysunków, zdjęć rzeźb, w które wkomponowane są elementy natury. Czwarty zespół ma za zadanie odszukać w swoim najbliższym otoczeniu budynki, które posiadają zdobienia roślinne bądź zwierzęce. Warto, aby wszystkie prace zostały udokumentowane fotografiami lub rysunkami.

Po wykonaniu zadania zorganizuj wystawę wszystkich prac. Przedyskutujcie, dlaczego motywy przyrody, natury są tak często wykorzystywane przez artystów.

Bibliografia

1. *Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim*, Poznań 2001. Fundacja Fundusz Współpracy, Program AGRO-LINIA 2000
2. *Krajobraz Polski. Nasze dziedzictwo i obowiązek*, praca zbiorowa, Warszawa 2001
3. *Ochrona przyrody i środowiska w Polsce oraz udział w niej organizacji społecznych*, praca zbiorowa, Warszawa 2000

4. Tradycje i zwyczaje naszego regionu

Teren, na którym mieszkasz, przypomina starą księgę zapisaną różnymi językami przez wielu autorów, miejscami brakuje w niej stron, niektóre są zamazane, inne – pełne dopisków przysłaniających oryginalny tekst... Odczytanie tej książki może być fascynującym poszukiwaniem własnych korzeni. Jednym z kluczy umożliwiających dostrzeżenie i zrozumienie śladów przeszłości jest historia ludzi, którzy tutaj przedtem mieszkali.

Polska jest krajem o bogatej spuściźnie kulturowej – w każdym regionie ukształtowały się odrębne stroje, styl budowania, sztuka użytkowa – przedmioty codziennego użytku, drewniane lub ceramiczne, żelazne kute ręcznie przez kowala, meble, instrumenty muzyczne. Podhale, Beskid Sądecki, Żywiecki, Mazowsze, Łowickie, Kujawy, Kurpie, Kaszuby, Kociewie, Podlasie... nie sposób wymienić wszystkich regionów z bogato rozwiniętą kulturą i sztuką ludową. Kiedyś różnice między poszczególnymi regionami były widoczne na pierwszy rzut oka – chaty budowano z materiałów dostępnych w okolicy (kamienia, drewna), inaczej rozplanowywano zagrody, inaczej zdobiono chałupy; w dni świąteczne kobiety i mężczyźni wkładali barwne stroje, zaskakująco różnorodne. Dziś jest dużo trudniej zauważyć różnice regionalne – wszędzie wyrosły identyczne betonowe, prostokątne pudełka „nowoczesnych” domów, ludzie ubierają się tak samo zgodnie z uniwersalną modą. Charakterystyczne dla poszczególnych regionów były gwary, czyli język różniący się słownictwem, intonacją, akcentem. Dziś te różnice nie są tak widoczne, ale jednak pozostały. Inaczej mówią poznaniacy, inaczej krakowianie. Język górali podhalańskich różni się od języka górali beskidzkich, nie mówiąc już o języku kaszubskim

w niczym nieprzypominającym polskiego. Na północnym wschodzie język polski brzmi zupełnie inaczej, ludzie mówią śpiewnie, z charakterystycznym zaciąganiem. Ale podobnie jak giną stare chaty czy stroje, zacierają się coraz bardziej różnice w mowie.

Giną także, choć wolniej, tradycje – obyczaje świąteczne, rodzinne, rolnicze, tradycje kulinarne. Nawet wesela upodabniają się coraz bardziej, chociaż kiedyś różniły się bardzo – strojem panny młodej, przyśpiewkami, tańcami, wieloma zwyczajami związanymi z przebiegiem ceremonii.

Ginie to wszystko, co nazywamy folklorem – coraz rzadziej można spotkać osoby znające stare pieśni i opowieści, umiejące grać na tradycyjnych instrumentach, haftować, tkąć, robić koronki, malować na szkłe, robić wycinanki z kolorowego papieru czy pisanki, świąteczne „pająki”, wielkanocne palmy, dożynkowe wieńce, pleść kosze z wikliny. Zanikają zawody – kowala, snycerza, garncarza.

Swoistym zabytkiem są też miejscowe legendy – opowieści o miejscach, w których straszy, historia zapomnianego młyna czy osób mieszkających w pobliżu.

Zainteresowanie młodych ludzi tradycjami regionu może podtrzymać ginące obyczaje, ożywić muzea czy regionalne izby pamiątek. Formą „adopcji zabytku” może być nauczanie się techniki tkania czy wyrobu regionalnej ceramiki, zdobienia pisanek, wyrobu palm wielkanocnych czy wieńców dożynkowych. Może uda się dotrzeć do zapomnianych przez starszych zwrotów, wyrażań, tekstów piosenek.

Ćwiczenie _____ **22*****Jak ocalić od zapomnienia zabytki niematerialne***

Zapytaj uczniów, co to jest zabytek niematerialny. Na zasadzie burzy mózgów zapisz ich wszystkie skojarzenia. Wspólnie przygotujcie własną definicję tego pojęcia. Następnie podziel uczniów na dwie grupy. Jedna grupa zastanowi się nad tym, gdzie poszukiwać pozostałości i pamiątek niematerialnych zabytków kultury, druga grupa opracuje metody zachowania i plan opieki nad tego typu zabytkami.

Ćwiczenie _____ **23*****Tradycje i zwyczaje mojego regionu***

Podziel uczniów na 5 grup. Rozdzielcie zadania: grupa 1. przeprowadza wywiady z najstarszymi mieszkańcami, pytając ich o zwyczaje doroczne związane z obchodzeniem różnych świąt kościelnych, o tradycyjne zwyczaje rodzinne (narodziny, wesele, pogrzeb), obrzędowe związane z rokiem rolniczym (koniec zimy i powitanie wiosny, dożynki, sianokosy i inne). Zwróćcie uwagę na pomoc sąsiedzką, wspólnotę prac w polu. Grupa 2. odwiedza izbę pamiątek i poszukuje informacji o strojach, technikach zdobienia, rzemiośle, a także o zawodach, które zginęły (kował, garncarz, młynarz). Grupa 3. podejmuje próbę nagrania mieszkańców mówiących gwarą i szuka informacji o historii języka waszego regionu. Grupa 4. zbiera informacje o muzyce, piosenkach, przyspiewkach okolicznościowych. Grupa 5. dopytuje o tradycje kulinarne, wypiek chleba, potrawy codzienne i świąteczne, gromadzi przepisy.

Na wykonanie zadania daj uczniom dwa tygodnie. Później na lekcji zbierzcie wszystkie informacje. Uzupełnij wiadomości dodatkowym wykładem.

Ćwiczenie _____ **24*****Prezentujemy się najlepiej, jak umiemy***

Przygotuj na lekcję materiały do ćwiczeń: duże kartki papieru, flamastry, farby, krepinę, wstążki, kleje, kolorowe obrazki itp. Podziel uczniów na kiluosobowe grupy. Zadaniem uczniów będzie zaprezentowanie w formie plakatu najciekawszych elementów tradycji i zwyczajów związanych z ich regionem. Pozwól uczniom na samodzielną i twórczą pracę. Gotowe plakaty powieście na korytarzu szkolnym.

Bibliografia:

Ciołek T.M., J. Olędzki, A. Zadrożyńska, *Wyrzeczysko, o świętowaniu w Polsce*, Warszawa 1976

Jackowski A., *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2002

Szczyпка J., *Kalendarz polski*, Warszawa 1984

5. Zabytki kultury żydowskiej

Polska była zawsze krajem wielokulturowym. Unia z Litwą, 150 lat zaborów, przesunięcia granic po I i II wojnie światowej, a także korzystne warunki osiedlania się Żydów na ziemiach polskich, otwartość Rzeczypospolitej na wyznawców innych religii – to wszystko pozostawiło ślady zarówno w polskiej kulturze duchowej, jak i materialnej. Już w XII wieku książę Bolesław Pobożny nadał Żydom tzw. przywilej kaliski, rozszerzony przez Kazimierza Wielkiego na całą Polskę, pozwalający im na zachowanie odrębności religijnej, obyczajowej, sądowniczej i gwarantujący swobody gospodarcze. Żydzi cieszyli się autonomią, mieli własną religię i domy modlitwy, własne instytucje samorządowe (gminy) i szkoły. Najwyższymi autorytetami byli duchowni żydowscy – rabini. Żydzi zajmowali się handlem, rzemiosłem, pełnili funkcje bankierów (mogli pożyczać pieniądze na procent, co było zabronione chrześcijanom), dzierżawili także karczmy, młyny, gorzelnie, żupy solne. W wieku XIX wielu wykształconych Żydów asymilowało się, przyjmując polski język i zwyczaje i zasilając szeregi polskich przemysłowców, uczonych, lekarzy, adwokatów, poetów, pisarzy, muzyków. Odrębność religijną i kulturową zachowali Żydzi ortodoksyjni przestrzegający wszystkich tradycyjnych zasad religii regulujących ich życie codzienne, noszący charakterystyczne stroje, przeważnie ubożsi, zajmowali się drobnym handlem i rzemiosłem. W Polsce międzywojennej żyły trzy miliony Żydów. Straszliwa zbrodnia Holokaustu doprowadziła do zagłady całej społeczności (ocalało około 50 000 osób) i tym samym zaniku żydowskiej kultury.

W ciągu stuleci na ziemiach polskich powstała bogata kultura żydowska intrygująca swoją odrębnością. Egzotyczny wygląd, bogata obyczajowość, odmienny język (jidysz). W wielu polskich miastach i miasteczkach istniały synagogi, domy modlitwy, a zarazem miejsca zebrań gminy, obrad sądu, nauki. W czasie wojny i po niej większość synagog została zniszczona. W Warszawie przed wojną było ponad 400 synagog – została jedna. Do dziś

zachowało się w Polsce około 350 budynków synagog, lecz tylko kilka pełni nadal funkcję domu modlitwy. Pozostałe stały się bibliotekami, bankami, magazynami, sklepami, w jednej mieści się posterunek policji. Na ogół nie ma jakiegokolwiek informacji o historii budynku i jego pierwotnym przeznaczeniu.

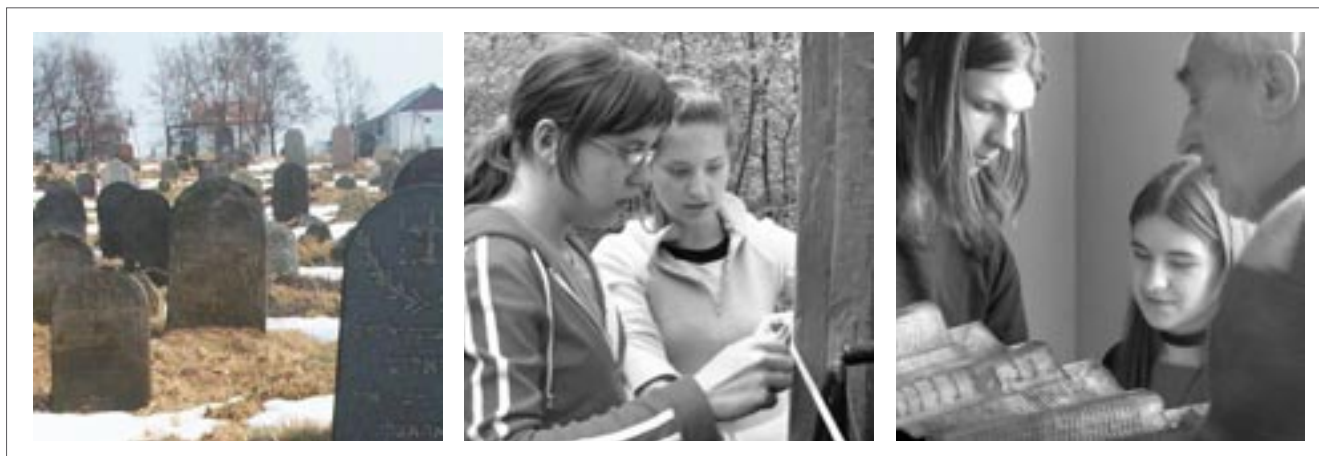
Synagogi nie miały określonej architektury, budowano je zgodnie z modą czy stylem panującym w danym okresie. W pobliżu synagogi powstawały inne instytucje żydowskie (szkoły, przytułki, łaźnie) i w ten sposób synagoga stawała się centrum dzielnicy żydowskiej. Synagogi, na ogół proste architektonicznie, były pięknie zdobione wewnątrz.

W ruinie są też żydowskie cmentarze (kirkuty). Według danych z 1997 r. jest ich na ziemiach polskich około 1000. Największe zachowały się w Warszawie, Łodzi, Krakowie i Wrocławiu. Jednak najczęściej są to pojedyncze, trudne do odszukania groby, z charakterystycznymi nagrobkami – macewami, płytami zakończonymi półkoleściami, pokrytymi płaskorzeźbami i napisami. W czasie okupacji i po wojnie kamienne nagrobki bezmyślnie niszczone, używając ich do brukowania dróg i ulic.

W synagogach można było znaleźć piękne świeczniki, święte naczynia, tkaniny, iluminowane manuskrypty. Bardzo ciekawą dziedziną żydowskiej twórczości związanej z religią jest wycinanka. Służyła ona modlitwie, pomagała zbliżyć się do Boga. Wycinanki umieszczano w synagogach, w domach modlitwy, w prywatnych mieszkaniach. Były kolorowe i niezwykle skomplikowane, bogate w ornamenty, zawierały także fragmenty psalmów i teksty modlitw.

Od kilku lat organizowane są w Krakowie (w czerwcu) i Warszawie (we wrześniu) dni kultury żydowskiej, przybliżające muzykę, sztukę, literaturę, obyczaje. Od 2003 roku w Warszawie odbywa się doroczny Międzynarodowy Festiwal Filmów Żydowskich, poświęcony historii i kulturze Żydów. Opieka nad zabytkami, udział w wydarzeniach kulturalnych dla wielu ludzi jest formą walki z antysemityzmem i nietolerancją.

Ćwiczenie _____ 25

Na początek dobry film

Wspólnie z uczniami obejrzyjcie film pt. „Skrzypek na dachu”. Przed projekcją rozdaj uczniom kartę obserwacji zawierającą pytania dotyczące: elementów stroju postaci występujących w filmie, instrumentów muzycznych, zwyczajów charakterystycznych dla kultury żydowskiej, które można zaobserwować w filmie itp. Po obejrzeniu filmu zbierz odpowiedzi z kart obserwacji i uzupełnij informacje krótkim wykładem. Spytaj uczniów, czy jakiś element szczególnie zwrócił ich uwagę, zaintrygował. Co najbardziej podoba im się w kulturze żydowskiej.

Bibliografia:

Bergman E., J. Jagielski, *Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce*, katalog, Warszawa 1996
 Cała A., H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich*
 Pavlat Leo, *Osiem światel, żydowskie legendy, baśnie i bajki*, wyd. Grafag, 1994
 Singer B., *Moc światła*.
 Żbikowski A., *Żydzi*, seria A to Polska właśnie, Wrocław 2004

Ćwiczenie _____ 26

Poznajemy elementy kultury żydowskiej

Poproś uczniów, aby wyszukali w słowniku i przygotowali na lekcję wyjaśnienia terminów np.: dybuk, tałes, maca, macewa, menora, mezuzza, teflin, święto trąbek, święto namiotów, czyli kuczki, szabat, pascha, Purym, Chanuka i inne. Wspólnie opracujcie mały słowniczek kultury żydowskiej. Zachęć uczniów, aby zobrazowali pojęcia odpowiednimi rysunkami.

Ćwiczenie _____ 27

Są tacy jak my – stereotypy

Podziel uczniów na grupy. Każdej daj arkusz papieru. Zadaniem uczniów będzie wypisanie jak największej ilości stereotypów, jakie ich zdaniem charakteryzują daną grupę etniczną, która znalazła się w nagłówku ich arkusza, np. Żydzi, Romowie, Niemcy, Polacy, Grecy. Po chwili poproś, aby grupy zamieniły się arkuszami. Następna grupa dopisuje swoje stereotypy. Ćwiczenie trwa, aż wszyscy dopiszą się do wszystkich arkuszy. Rozwieś plakaty i pozwól uczniom na zapoznanie się z nimi. Zakończ ćwiczenie dyskusją. Zadaj pytania: Jak myślicie, czy stereotypy mogą powodować niewłaściwe zachowania jednych ludzi wobec drugich? Czy uważacie, że jakieś wymienione stereotypy dotyczące jednej z wymienionych grup etnicznych są szczególnie silne wśród mieszkańców naszej miejscowości? Dlaczego o jednych narodowościach myślimy gorzej niż o innych? Jak pozbyć się stereotypów?

6. W kręgu kultury niemieckiej

Ślady kultury niemieckiej na terenach Polski sięgają wieków średnich. Na Warmii, Mazurach i Pomorzu Gdańskim pozostały po zamieszkujących te tereny Krzyżakach zamki i fortyfikacje [Malbork, Bytów, Gniew, Kwidzyn, Lidzbark Warmiński]. Piękne średniowieczne zamki i kościoły gotyckie znajdziemy także na Śląsku, obok neogotyckich rezydencji arystokracji pruskiej. Zabytkowe miasta, takie jak Gdańsk, Toruń, Elbląg, zachowały średniowieczny układ urbanistyczny i charakterystyczne nazwy ulic związane z zawodem zamieszkujących je rzemieślników.

W okresie zaborów na ziemiach należących do państwa pruskiego wzniesiono wiele charakterystycznych budowli użyteczności publicznej z czerwonej nietynkowanej cegły – gmachy urzędów pocztowych, dworce, koszary, szpitale, szkoły, często w stylu neogotyckim. W tamtych czasach powstało także wiele pomników, dziś w większości zniszczonych lub pozbawionych napisów i tablic informujących o ich pierwotnej funkcji – jak wieże wznoszone ku czci kanclerza Bismarcka czy cesarza Wilhelma i pełniące dziś funkcje wież widokowych. W wielu miejscowościach zachowały się ślady cmentarzy – najczęściej zniszczonych i zdewastowanych. Można także odnaleźć pojedyncze groby niemieckie na czynnych cmentarzach polskich.

Jednym ze skutków II wojny światowej było przesunięcie granic, które spowodowało przymusową migrację ludności. Tysiące polskich kościołów, dworów, pałaców, cmentarzy, chłopskich chałup znalazło się za wschodnią granicą Polski. Z kolei na północy i zachodzie naszego kraju pozostało mnóstwo zabytków kultury niemieckiej. Znajdziemy je na terenach Mazur i Warmii, Pomorza Zachodniego, Ziemi Lubuskiej i Dolnego Śląska, Śląska Opolskiego, zachodniej części Górnego Śląska. W tych i innych mniejszych miastach znajdziemy także romańskie, gotyckie i renesansowe budowle – mury miejskie, baszty, kamienice, kościoły, ratusze, a także katolickie zespoły klasztorne.

Na Śląsku i na Mazurach, dawnych Prusach Wschodnich, znajdują się barokowe kościoły, dziś katolickie, niegdyś luterzańskie, w których możemy odnaleźć nagrobki i epitafia w języku polskim i niemieckim. Na Mazurach zachowało się też wiele rezydencji pałacowych, które często popadają w ruinę.

Dla Pomorza Zachodniego, Kaszub, Śląska, Warmii i Mazur charakterystyczne są budowle z tzw. muru pruskiego (szachulcowe). Jest to używana od średniowiecza konstrukcja ściany opartej na szkielecie z ciemnych, drewnianych belek, wypełnionej czerwonymi ceglami lub tynkowaną na biało gliną, co daje dekoracyjny efekt nieregularnej kratki.

Nie zawsze łatwo odróżnić zabytek kultury niemieckiej; najlepszym śladem może być napis lub jego fragment w języku niemieckim. Trzeba pamiętać o tym, że przez wieki artyści różnych narodowości, także Niemcy, pracowali na zlecenie polskich fundatorów, polscy architekci kształcili się w Niemczech, a wzajemne wpływy w sztuce przenikały się niezależnie od wydarzeń historycznych.

Opieka nad zabytkami kultury niemieckiej to świetna lekcja historii Polski, a także nauka poszanowania innej kultury, doskonała lekcja tolerancji i otwartości.

Ćwiczenie _____ **28****Jak zmieniała się mapa Polski?**

Przygotuj na lekcję kilka map Polski przedstawiających nasze terytorium w różnych okresach dziejowych. Poproś uczniów, aby zaznaczyli ziemie, które kiedyś należały do naszego kraju a teraz znajdują się w granicach innego państwa, i te, które zostały dołączone do Polski stosunkowo niedawno. Zastanówcie się wspólnie z uczniami, jakie ślady w kulturze – materialnej i niematerialnej – powodują takie zmiany terytorialne. Wypiszcie wszystkie pamiątki związane z dawnymi mieszkańcami, które możemy odnaleźć na ziemiach wcielonych do Polski?

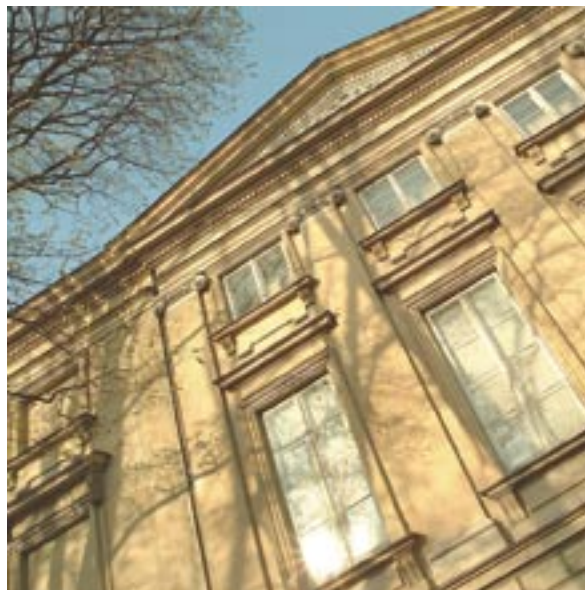
Ćwiczenie _____ **29****Spór o obelisk Bismarcka**

Poproś uczniów, aby przeczytali fragment artykułu z Gazety.pl Olsztyn poświęcony kłopotliwemu obeliskowi. Podziel uczniów na dwa zespoły – jeden ma sformułować argumenty za umieszczeniem obelisku w centrum miejscowości, drugi przeciwko tej decyzji. Zorganizuj dyskusję.

Kamień poświęcony Bismarckowi został postawiony przed wojną w centrum miejscowości Nakomiady koło Kętrzyna na terenie ówczesnych Prus Wschodnich. Na przełomie lat 50. i 60. zasypano go ziemią. Pół wieku później, gdy robotnicy na skwerku odkopywali rury kanalizacyjne, podeszli do nich przebywający w Nakomiadach Niemcy i poprosili o wyciągnięcie kamienia. Na polecenie wójta gminy Kętrzyn obelisk został oczyszczony i ustawiony na cementowej podmurówce. Zaprotestowały władze województwa i przedstawiciel z Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. – To niestosowne. Kanclerz prześladował Polaków i Kościół katolicki. Robił też pozytywne rzeczy, fundował stypendia dla uczniów, ale na tej zasadzie można chwalić Hitlera za likwidację bezrobocia – argumentował. Walka o to, czy kamień ma stać na skwerku, toczy się do dziś. Większość ludzi z Nakomiad i gminni urzędnicy uważają, że powinien stać na swoim miejscu, bo daje świadectwo historii Mazur i przyciąga turystów. Inspektorzy nadzoru budowlanego – powiatowy z Kętrzyna i wojewódzki z Olsztyna – uważają, że ustawienie obelisku było samowolą budowlaną i od maja domagają się jego usunięcia.

Ćwiczenie _____ **30****Jesteśmy adwokatami zabytków**

Podziel uczniów na mniejsze grupy. Zadaniem uczniów będzie przygotowanie odezwy do mieszkańców apelującej o ochronę zabytków poniemieckich znajdujących się na terenie ich miejscowości. Najpierw uczniowie powinni zastanowić się nad argumentacją. Następnie wspólnie opracowują ciekawą formę, dzięki której ich apel będzie bardziej przekonujący.

Bibliografia:

Faryna-Paszkiwicz H., M. Omilanowska, R.G. Pasieczny, *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa, 2003

Omilanowska M., *W kręgu kultury niemieckiej*, [w:] Ślady przeszłości. Uczniowie adoptują zabytki, Warszawa 2005

7. Na styku kultury łacińskiej i prawosławnej

W państwie polskim już w czasach średniowiecza zetknęły się dwa odłamy chrześcijaństwa: wschodniego – prawosławia i zachodniego – katolicyzmu. Gdzieś na linii Krosno, Sanok, Bielsk Podlaski i Siedlce rozciąga się niemająca wyraźnej granicy strefa, gdzie przez wieki mieszkali obok siebie i żyli ze sobą wyznawcy obu religii. Budowano cerkwie, obok powstawały kościoły, wznoszono kapliczki i zakładano cmentarze. Zabytki obu religii rozsiane na terenie Polski miały swoich opiekunów – zadbane i odnawiane trwały latami. Zmieniło się to wraz z końcem II wojny światowej.

Po zakończeniu działań wojennych znaczna część wyznawców prawosławia i grekokatolików wyjechała z Polski w wyniku przymusowych wysiedleń Białorusinów i Ukraińców do ZSRR. Kolejny exodus Ukraińców, a także Łemków zamieszkujących Beskid Niski, wyznawców prawosławia, miał miejsce w 1947 roku w ramach tzw. akcji „Wisła”. Wtedy to władze komunistyczne dokonały całkowitego przesiedlenia tej ludności na Dolny Śląsk, Mazury i Pomorze Zachodnie.

Po tych wysiedleniach wzdłuż wschodniej granicy Polski pozostało około 500 opuszczonych cmentarzy, setki cerkwi drewnianych i murowanych, które uległy zniszczeniu lub zmieniły swoje funkcje i pierwotny wygląd. Nieliczne przetrwały do dzisiaj. Dopiero w ostatnich latach doczekały się należytego szacunku i opieki.

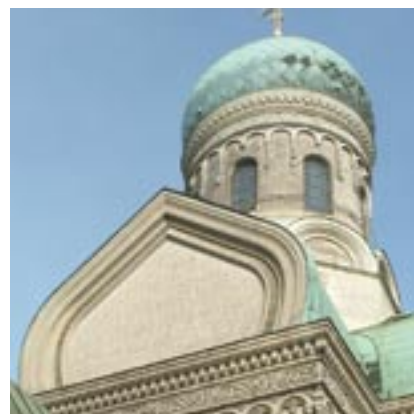
Kościół wschodni albo grecki, zwany też bizantyńskim od nazwy Bizancjum, przed wiekami oddzielił się od zachodniego (rzymskiego). Chrześcijaństwo bizantyńskie różni się obrządkiem (liturgią). We wschodniej Polsce znajdziemy ślady prawosławia

– piękne drewniane lub murowane cerkwie na planie podłużnym, trójprzestrzenne, zwieńczone charakterystyczną jedną lub kilkoma kopułami. Wnętrza cerkwi zdobiono malowidłami, a rozmieszczenie przedstawień figuralnych w różnych miejscach cerkwi miało ustalony porządek i wiązało się z kanonem ikonograficznym ustalonym już w IX wieku.

Tym, co wyróżnia prawosławie, jest kult ikon – świętych obrazów. Ikony przedstawiają sceny z życia Chrystusa, Matki Bożej, portrety proroków i świętych. Ikony malowano na desce według ściśle określonych reguł co do tematu i techniki wykonania. Ikony w sposób idealny, nieokreślony ziemskimi miarami miały przedstawiać to, co boskie, były dziełem natchnionym anonimowych artystów i stanowią niezwykle zabytki pełne tajemnicy i piękna.

W cerkwi na granicy prezbiterium i nawy stawiano lekką ścianę pokrytą ikonami; ściana taka nazywa się ikonostasem. Ikony rozmieszczone są w ściśle określonym porządku, w rzędach; najwyższy ikonostas może mieć nawet pięć rzędów.

Zabytki to jednak nie tylko kościoły i cmentarze. Godne uwagi są zwyczaje, obrzędy i tradycje widoczne w strojach, tańcach, zwyczajach świątecznych, słyszalne w języku, a nawet wyczuwalne w smaku typowych potraw. Odnaleźć je możemy na terenach wschodniej Polski, w regionalnych kulturach, które czerpały, często nieświadomie, wiele z prawosławia. Dawne obrzędy praktykowane są także przez starsze pokolenie ludzi przesiedlonych po wojnie w okolice Wrocławia, Wałbrzycha czy Morąga. Warto o tym pamiętać i starać się zachować zabytki dawnych mieszkańców naszego kraju.

Ćwiczenie 31***Piękne i nieznanne – zabytki prawosławia na ziemiach polskich***

Przyńś na zajęcia kilka zdjęć przedstawiających cerkwie i prawosławne nagrobki (np. cerkiew w Chełmie, w Chotyńcu koło Jarosławia, w Białymstoku itp.). Zdjęcia muszą być podpisane. Przygotuj mapę, na której uczniowie będą zaznaczać miejsca, z których pochodzą zaprezentowane im zabytki. Wspólnie zastanówcie się, na których terenach Polski znajduje się najwięcej obiektów związanych z religią i kulturą prawosławną. Następnie poproś uczniów, aby opisali prezentowane zabytki, zwrócili uwagę na ich kształt, plan, materiał, z którego zostały wybudowane, rodzaje kopuł, malowidła, zdobienia, kształt krzyży itp. Zapytaj uczniów, co najbardziej podoba im się w tych budynkach, co różni je od kościołów i grobów katolickich, co może być przyczyną takich różnic.

Ćwiczenie 32***Czy znam swoich sąsiadów?***

Powiedz uczniom, że za chwilę pokażesz na tablicy różne nazwy i pojęcia. Ich zadaniem będzie wypisanie definicji lub pojedynczych skojarzeń wiążących się z zaprezentowanymi słowami.

1. prawosławie;
2. Łemkowie;
3. chrześcijaństwo;
4. ikona;
5. cerkiew;
6. unicy;
7. ikonostas;
8. pop.

Przy omówieniu ćwiczenia uzupełnij braki w wiedzy twoich uczniów, zwróć uwagę na pojawiające się stereotypy, przedyskutuj z uczniami ich stosunek do innych religii i mniejszości narodowych.

Ćwiczenie 33***Czy to jest polski zabytek?***

Podziel uczniów na dwie grupy dyskusyjne. Tematem dyskusji będzie: ochrona zabytków związanych z kulturą i tradycją mniejszości narodowych (np. prawosławiem, kulturą żydowską, ewangelicką itp.) zamieszkujących tereny dawnej i współczesnej Polski. Zadaniem jednej z grup będzie przygotowanie argumentów za, a drugiej przeciw podjęciu działania na rzecz opieki nad tymi obiektami. Zainicjuj dyskusję. Wybierzcie prowadzącego i przedstawicieli obu grup, którzy będą zabierali głos, dbajcie o kulturę waszej dyskusji. Wszystkie argumenty i kontrargumenty zapisujcie na tablicy. Wspólnie zastanówcie się nad wynikami debaty.

Bibliografia:

Brykowski R., *Drewniana architektura cerkiewna*, Warszawa 1997
 Budziński T., *Pogranicze kultur*, Rzeszów 2001

8. Średniowieczny spadek

Dorobek kulturalny pozostawiony przez wieki średnie jest bogaty i różnorodny. Ówczesne budownictwo i style architektoniczne poznajemy przede wszystkim na podstawie rozszanych po całym kraju zabytków. Większość z nich to budowle sakralne. W starych miastach zachowały się katedry lub średniowieczne kościoły, ale także fragmenty murów obronnych. Katedry w Poznaniu, Wrocławiu, Kruszwicy, Płocku i Gnieźnie, opactwo w Tyńcu, rotundy w Cieszynie i Gieczu świadczą o rozkwicie w XI-XII wieku architektury romańskiej. Kultura drugiej połowy XIII wieku rozwija się już jednak pod znakiem gotyku. Miejsce półokrągłych, szerokich sklepień romańskich zajęły sklepienia wydłużone, ostrołukowe. Zmienił się też podstawowy materiał budowlany – kamień wyparty został przez ciemnoczerwoną, wypaloną z gliny cegłę. Wysmukłe wieże stają się od XIV stulecia elementem dominującym w panoramie większych ośrodków miejskich.

Średniowiecze to czas, kiedy bogaci mieszkańcy Krakowa, Wrocławia i innych miast budują murowane kamienice mieszkalne. Ulice mości się coraz porządniej balami lub brukuje. W centrum miasta powstają ozdobne ratusze, hale targowe i kramy rzemieślnicze. Potężne mury obronne opasują miasta, chroniąc dobytek ich mieszkańców przed napadami wroga.

Na wsi stawiano w owym czasie chaty jedno- lub dwuizbowe, ze ścianami plecionymi z gałęzi i obrzuconymi gliną lub wykonanymi z okrągłaków ułożonych poziomo. Chaty kryto słomą lub trzciną.

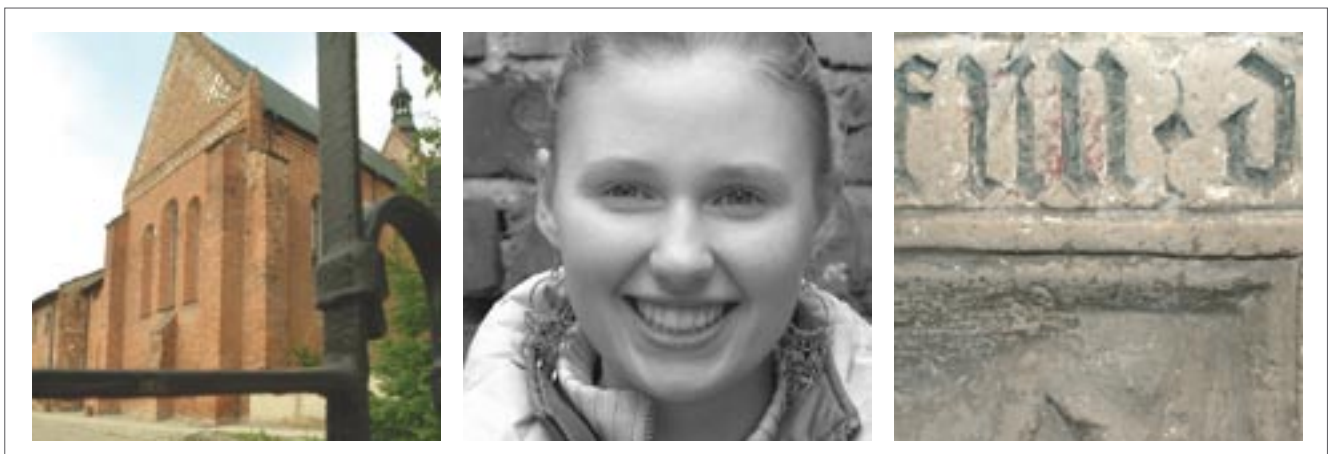
Zabytki, jakie zostały nam po wiekach średnich, to nie tylko budynki, kościoły czy obiekty warowne. Bywa, że śladem średniowiecznego rodowodu miasta (a nawet wsi, która w wirach historii mogła utracić prawa miejskie) jest jego układ przestrzenny. O długiej historii może świadczyć obecność rynku i otaczających go uliczek układających się w szachownicę. Pamiętajmy, że nazwy geograficzne lub ulice mają często średniowieczne pochodzenie (Wałowa, Basztowa, Piekarska).

Testamenty zamożnych mieszczan z okresu średniowiecza wymieniają ozdobne meble i bogate zastawy stołowe, kosztowności i duże zapasy odzieży. W muzeach można obejrzeć zbroje, miecze, monety, klejnoty, stroje czy narzędzia z tamtych czasów. W bibliotekach przechowuje się średniowieczne dokumenty i piękne, ręcznie zdobione manuskrypty. Musimy jednak pamiętać, że prawie wszystkie te przedmioty zostały zachowane dlatego, że były drogie. Przedmioty, których używali zwykli ludzie, właściwie się nie zachowały. Czasem tylko przy okazji wykopalsk archeologicznych udaje się znaleźć resztki ubrań, butów czy glinianych naczyń.

Średniowieczne pochodzenie ma wiele herbów miast polskich. Warto też wiedzieć, że większość współczesnych symboli narodowych (w tym także polskie godło i flaga) wywodzi się właśnie z wieków średnich.

Mimo przyjęcia chrześcijaństwa długo utrzymywały się na ziemiach polskich pogańskie obyczaje. Średniowieczny człowiek, poszukując wyjaśnienia otaczających go zjawisk, musiał się uciekać niejednokrotnie do ich magicznej interpretacji. Popularne były więc obrzędy, takie jak śmigus-dyngus, topienie marzanny, noc świętojańska i wiele innych. A ponieważ w tych czasach z pogaństwem konkurowało chrześcijaństwo, rodziły się bądź upowszechniły obyczaje związane z różnymi świętami chrześcijańskimi, na przykład jasełka, zapusty, zdobienie Grobu Pańskiego na Wielkanoc.

Wysiłek wielu dziesięcioleci wydzwignął Polskę do rzędu krajów wysoko rozwiniętych pod względem gospodarczym i kulturalnym. Z wytworzonych w tym czasie zasobów długo jeszcze czerpać miały następne pokolenia. A my do dziś wciąż potykamy się o ślady tamtych czasów.

Ćwiczenie 34

Style średniowiecza

Przygotuj na lekcje zdjęcia przedstawiające kościół romański (np. kolegiata w Tumie, Kruszwicy czy Opatowie) i gotycki (np. kościół Mariacki w Krakowie czy cysterski w Mogile). Zadaniem uczniów będzie porównanie obu budowli i wypisanie cech różniących styl romański od gotyckiego. Uczniowie powinni zwrócić uwagę na:

1. proporcje budowli;
2. plan budynku;
3. materiał, z jakiego wybudowano kościół;
4. kształt, ilość i umiejscowienie wież;
5. otwory okienne i rodzaj łuków;
6. rzeźby i płaskorzeźby zdobiące budynek;
7. sklepienia;
8. inne...

Bibliografia:

- A to historia*. Podręcznik historii i społeczeństwa. Klasa 4 pod redakcją Alicji Pacewicz i Tomasza Merty, Wydawnictwo Nowa Era 2000
- Barucki T., *Architektura Polski*, Warszawa 1985
- Bogucka Maria, *Dawna Polska. Narodziny, rozkwit i upadek*, Wiedza Powszechna 1987
- Chrzanowski T., *Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 1993

Ćwiczenie 35

Średniowieczne miasto

Rozdaj uczniom plan miasta lub miejscowości, których rodowód sięga średniowiecza (np. plan Tarnowa) oraz plan miasta o innym rodowodzie (np. plan twojej miejscowości). Poproś, aby porównali oba założenia, a także opisali cechy charakterystyczne (gdzie znajduje się rynek, kościół, ratusz miejski, plac targowy; jak zaprojektowany został układ ulic itp.). Następnie zadaj im pytanie: co ten plan opowiada o dziejach tych dwóch miejscowości?

Ćwiczenie 36

Jak się żyło w średniowieczu?

Zachęć uczniów, aby zorganizowali Dzień Średniowiecza w swojej szkole. Mogą przebrać się w stroje wzorowane na średniowiecznych, udekorować klasę, korytarz szkolny lub salę gimnastyczną, tak aby przypominały średniowieczny rynek. Na tym rynku spotykają się rzemieślnicy, zakonnicy, kuglarze, damy i rycerze, być może przybędzie nawet król z dworzanami. Zadbajcie o odpowiednią oprawę muzyczną. Można przygotować wcześniej krótką inscenizację (np. koronacja króla) lub układ tańców z okresu średniowiecza.

9. Ślady wojenne

Wiek XIX to w Polsce czas licznych zrywów i powstań narodowych. Naród polski nigdy nie pogodził się z utratą własnego państwa, jego czas wyznaczały kolejne powstania – kościuszkowskie, listopadowe, krakowskie, powstania śląskie, styczniowe. Wiek XX przyniósł ze sobą nie pokój, lecz długie i tragiczne w skutkach kolejne działania wojenne.

Wędrując po naszym kraju, z łatwością możemy odnaleźć ślady po wojnach i walkach narodowowyzwoleńczych – fortyfikacje, urządzenia militarne, obiekty obronne, pola bitew. Na polach i w lasach wciąż pełno jest okopów, tranzei, zasieków. Wciąż zakopane w ziemi tkwią odznaki wojskowe, nieśmiertelniki, menażki żołnierzy. Często w domach znaleźć możemy pamiątki rodzinne przypominające o okresie walk – czarną biżuterię z powstania styczniowego, fragmenty umundurowania z okresu II wojny światowej. Wspomnienia związane z walką naszych pradziadów o wolność Polski wciąż są żywe i przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Przede wszystkim jednak o historii ostatnich dwustu lat przypominają nam rozsiane po całym kraju miejsca pamięci i cmentarze wojenne. Nie są to może obiekty o wysokiej wartości artystycznej, są jednak niezwykle ważnym elementem polskiego krajobrazu. Cmentarze na wzgórzach i w dolinach, cmentarze o równych białych kwaterach, opuszczone mogiły, krzyże i kapliczki budowane w miejscach pochówku powstańców i bohaterów bitew – to one kształtują pamięć lokalną i tworzą tradycję związaną z wydarzeniami historycznymi.

Żołnierz chowany jest tam, gdzie poległ. Prochy polskich żołnierzy porozrzucane są więc po całym świecie. Ich szczątki leżą na terenie byłego ZSRR, w Niemczech, we Włoszech, Francji, w Anglii, Holandii, Afryce Północnej i w wielu innych państwach.

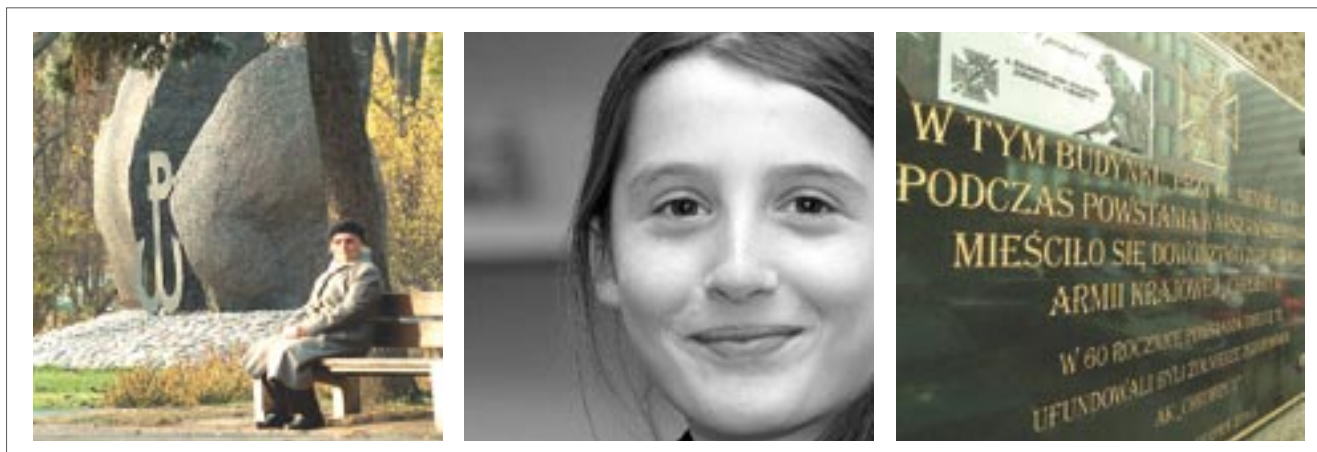
Wszędzie tam są nekropolie polskich żołnierzy. Tak samo polska ziemia usłana jest grobami ludzi innych narodowości. Kiedy na ziemiach polskich wybuchały zrywy narodowowyzwoleńcze i kiedy trzeba było stanąć do walki z okupantem, obok Polaków w starciach uczestniczyli Żydzi. W armiach zaborców walczyli przedstawiciele różnych narodów, również Polacy, często po przeciwnych stronach. Czasem trudno przełamać niechęć do wrogów, którzy byli zaborcami. Dzisiaj jednak wszystkim tym żołnierzom, bez względu na to, za jaką sprawę walczyli, winni jesteśmy pamięć i opiekę nad miejscem ich spoczynku. Obowiązująca ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. z dnia 30 maja 1933 r.) określa, że groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób w nich pochowanych oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą.

Do schyłku lat 80. większość cmentarzy wojennych pozbawiona była należytej opieki, niszczały przez wiele dziesięcioleci. Chronili je głównie mieszkańcy, mniej administracja państwowa. Zmieniło się to dopiero w III Rzeczypospolitej, kiedy nowo powstałe samorządy zaczęły doceniać nie tylko historyczną i artystyczną wartość cmentarzy, ale ich znaczenie dla turystycznej promocji terenu. Są więc w Polsce nekropolie, które mogą służyć za wzór porządku i zadbania, ale są też i takie, o które nikt prawie nie dba, zarastające chwastami, popadające w ruinę.

W wielu miejscach, czasem ukryte w lesie, zachowały się pojedyncze mogiły czy krzyże lub kamienie upamiętniające miejsce śmierci partyzantów czy cywili, często bezimiennych, zabitych podczas działań wojennych. Opieka nad tymi miejscami czy zaniedbanymi cmentarzami wojennymi może być znakomitą lekcją historii Polski, a także nauką szacunku dla tych wszystkich, którzy zginęli w czasie działań wojennych.

Ćwiczenie 37

Babciu, co robiłaś w czasie wojny?

Nie każdy w rodzinie ma bohatera, który walczył w powstaniu, na froncie, działał w konspiracji, jednak w każdej rodzinie przechowywane są opowieści z czasów wojny. Poproś uczniów, aby spotkali się z najstarszym członkiem swojej rodziny i przeprowadzili z nim wywiad. Zapytali o codzienne troski dnia powszedniego: jak w czasie okupacji zdobywano pożywienie, czy dziadek lub babcia chodzili do szkoły, spotykali się z rówieśnikami, pomagali w pracach polowych, co działo się w czasie nalotów i walk. Na lekcji zbierzcie te wszystkie wspomnienia. Zastanówcie się nad różnymi losami ludzi żyjących w czasach okupacji.

Bibliografia:

Affek-Bujalska B., *Podstawy prawne ochrony cmentarzy* [w:] Ochrona cmentarzy zabytkowych: materiały szkoleniowe pracowników Państwowej Służby Ochrony Zabytków oraz materiały z konferencji „Organizacja lapidariów cmentarnych” Żagań – Kozuchów, 20-23 czerwca 1993 [red. tomu W. Puget] [Studia i Materiały: „Cmentarze”, nr 1(04)], Warszawa 1994

Ćwiczenie 38

Miejsca pamięci

Wybierz się wspólnie z uczniami na wycieczkę po okolicy. Odwiedźcie jedno z miejsc pamięci znajdujące się w waszej miejscowości: pomnik poległych, krzyż, kapliczkę, mogiłę czy cmentarz upamiętniający walczących żołnierzy. Odczytajcie napisy, jakie znajdują się na płytach pamiątkowych. Zadaniem uczniów będzie poznanie historii związanej z tym miejscem. Poproś, aby na następną lekcję przygotowali i zaprezentowali zdobyte wiadomości. Zachęć ich, żeby poszukali informacji w bibliotece, archiwum, muzeum, porozmawiali z mieszkańcami miasta itp.

Ćwiczenie 39

Czy jestem patriotą?

Zapytaj uczniów, co znaczy dla nich słowo „patriota”. Przeprowadź w klasie burzę mózgów. Wypiszcie wspólnie wszystkie skojarzenia wiążące się z tym pojęciem. Spróbujcie opracować swoją definicję patrioty i cechy, które powinien posiadać człowiek określany takim mianem. Zapytaj uczniów, czy znają z historii jakieś osoby, które w szczególny sposób wyróżniły się miłością i oddaniem ojczyźnie. Wynotuj nazwiska wymienionych przez młodzież osób. Zastanówcie się wspólnie, czy we współczesnym świecie jest miejsce dla patriotów i jak powinien się zachowywać współczesny patriota.

10. Kultura materialna PRL

Gospodarka PRL nazywana jest „gospodarką niedoborów”, ponieważ większość najzwyczajszych rzeczy była wtedy niedostępna. W tamtych czasach powszechny brak dóbr materialnych sprawiał, że uzyskiwały one specjalną – znacznie wyższą niż obecnie – rangę i miały znaczący wpływ na codzienne życie ludzi. Dla młodzieży, zwłaszcza uczniów szkół podstawowych i gimnazjów, okres PRL należy do przeszłości i jest poza sferą ich bezpośredniego doświadczenia. Doskonałym medium, które może być przydatne w przybliżeniu im tej epoki, są przedmioty i budynki. Po pierwsze, są one konkretne i namacalne – młody człowiek może wziąć je do ręki albo dokładnie im się przyjrzeć z bliska. Po drugie, wymiennie pomagają przywołać wspomnienia u ludzi starszych – i to nie tylko wspomnienia dotyczące sfery polityki, ale przede wszystkim życia codziennego. Po trzecie wreszcie, wiążą się z wieloma interesującymi zjawiskami społecznymi, które można dzięki nim lepiej poznać.

Wśród świadectw materialnych czasów PRL największą uwagę może przykuwać architektura. Najbardziej kojarzoną z PRL budowlę – Pałac Kultury i Nauki – wzniesiono w takim miejscu i w taki sposób, by była widoczna nawet z przedmieść Warszawy. W tym typie budownictwa funkcje ideologiczne zdecydowanie dominowały nad funkcjami użytkowymi. Dawało się to szczególnie odczuć w przypadku architektury mieszkalnej, np. na warszawskim MDM-ie, wzorcowej dzielnicy mieszkaniowej. Ze względu na projekt zdobienia fasady część mieszkań ma okna od podłogi do wysokości parapetu zwykłego okna. To, co wydaje się najciekawsze, to kwestie związane nie tyle z ideologią czy architekturą, ile właśnie z użytkowaniem owej architektury. Interesująca jest np. powtarzalność, seryjność mieszkań w budynkach z tzw. wielkiej płyty, a zarazem ich nietrwałość i wieczne usterki. Interesująca jest też estetyka peerelowskiej architektury i dodatków do niej – elementów wykończeniowych, np. posadzki z lastryko na korytarzach, płytki PCV w mieszkaniach.

Kultura materialna czasów PRL, choć z dzisiejszej perspektywy szara i uboga, staje się modna, budzi zainteresowanie, a często wręcz fascynację. Modne stają się meble z tej epoki, a także sprzęty AGD i RTV, stylizowane na tamte czasy samochody. Największą jednak popularnością cieszą się rzeczy bezpośrednio związane z ideologią komunistyczną i socrealizmem, wszelkie materialne przejawy propagandy – plakaty, znaczki czy broszki do wpinania w kłapę, znaczki pocztowe, popiersia Lenina i innych ważnych postaci komunizmu. Obecnie przedmioty takie, peerelowskie [czy w ogóle komunistyczne] „gadżety”, przeżywają drugą młodość.

Materialnym dziedzictwem PRL są także przedmioty „drugiej strony” – opozycji. Najliczniejszą grupę stanowią tu druki – przede wszystkim prasa i wydawnictwa drugoobiegowe oraz ulotki. Do ich powstania konieczny był najbardziej chyba charakterystyczny dla aktywności opozycji sprzęt – powielacz. Wokół niego osnutych jest wiele opowieści i wspomnień o tej działalności.

Wybierając jako temat swojego projektu obiekty, które powstały w latach 1945-1989, młodzi ludzie mają szansę poznać i lepiej zrozumieć trudne, a dla nich odległe i często egzotyczne czasy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dzięki odkryciu historii pojedynczego obiektu uczniowie poznają cechy ówczesnego systemu politycznego, kulturę tamtych czasów, charakterystyczne zjawiska społeczne, a także przemiany, które nastąpiły po roku 1989.

Ćwiczenie _____ **40****Przedmiot i jego historia**

Poproś uczniów, aby poszukali ciekawych przedmiotów w swoim domu, wśród bliskich, znajomych i sąsiadów. Zachęć ich, aby właścicielom tych przedmiotów zadali pytania dotyczące ich historii i znaczenia. Na podstawie zdobytych informacji dokonajcie wstępnej selekcji przedmiotów i wybierzcie te, których historia ich szczególnie zainteresowała oraz które najlepiej opowiadają o czasach PRL.

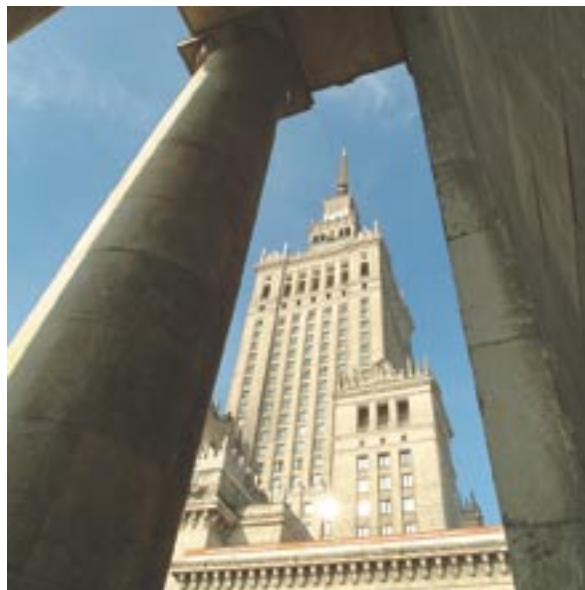
Ćwiczenie _____ **41****Kilka pytań do...**

Poproś uczniów, aby opracowali kwestionariusz, według którego będą prowadzić rozmowy z posiadaczami przedmiotów. Poleć im, aby zastanowili się, jakiego rodzaju informacji potrzebują, aby jak najlepiej poznać przedmiot oraz odtworzyć jego historię.

Ćwiczenie _____ **42****Jak zmienił się świat**

Podziel uczniów na kilkusobowe zespoły. Rozdaj grupom fotografie budynków i miejsc powstałych w PRL zestawione ze zdjęciami tych samych miejsc zrobionymi współcześnie. Zadaniem zespołów będzie odpowiedzenie na poniższe pytania:

- ☑ Kiedy powstał dany obiekt?
- ☑ Dlaczego, w jakim celu został zbudowany?
- ☑ Jaką pełnił rolę?
- ☑ Jaką rolę pełni obecnie?

Bibliografia

Friszke Andrzej, *Polska – losy państwa i narodu 1939-1989*, wydawnictwo Iskry, Warszawa 2003

Garlicki Andrzej, *Historia 1939-2001: Polska i świat*, wyd. Scholar, Warszawa 2002

Kuroń Jacek, Żakowski Jacek, *PRL dla początkujących*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1995

Paczkowski Andrzej, *Pół wieku dziejów Polski: 1939-1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996 i dalsze wydania

PARTNERZY

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

Narodowe Centrum Kultury

Instytucja, której zadaniem jest upowszechnianie tradycji narodowej i państwowej, promowanie polskiego dziedzictwa narodowego, kreowanie zainteresowania kulturą i sztuką, a także prowadzenie prac badawczych i eksperckich w zakresie kultury i dziedzictwa narodowego we współpracy z samorządami terytorialnymi.

Patriotyzm Jutra

„Patriotyzm Jutra” – program operacyjny Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Ministerstwa Edukacji Narodowej – wspiera inicjatywy propagujące historię w nowoczesnych formach i kreujące postawy patriotyczne i obywatelskie.

fundacja kronenberga

 bank handlowy

Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga – założyciela Banku Handlowego, działacza gospodarczego, polityka i mecenasa kultury - rozpoczęła działalność publiczną w 1996 roku, w 125. rocznicę powstania Banku Handlowego w Warszawie S.A. Już od 10 lat staramy się tworzyć inspirację do rozwoju, wspierając prace na rzecz dobra publicznego. Działania Fundacji Kronenberga skupiają się na dwóch głównych obszarach programowych:

- Edukacji
- Rozwoju lokalnego

Centrum Edukacji Obywatelskiej realizując program Ślady przeszłości współpracuje z instytucjami:

Akademia Łuczniczka

Collegium Civitas

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

Grupa Studnia O

Muzeum Komunistów Socland

Muzeum Powstania Warszawskiego

Spotkania z zabytkami

Zamek Królewski w Warszawie

SPOTKANIA
Z ZABYTKAMI

Program jest realizowany we współpracy z samorządami terytorialnymi oraz regionalnymi instytucjami i organizacjami kulturalno-oświatowymi w całej Polsce.

Centrum Edukacji Obywatelskiej jest pozarządową instytucją oświatową, działającą od 1994 roku. Upowszechniamy wiedzę obywatelską, praktyczne umiejętności oraz postawy niezbędne do budowania demokratycznego państwa prawa i społeczeństwa obywatelskiego. Prowadzimy też niepubliczną placówkę doskonalenia nauczycieli zarejestrowaną przez Ministra Edukacji Narodowej.

Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej – program nauczania edukacji obywatelskiej w gimnazjum. KOS został wyróżniony przez Ministra Edukacji Narodowej, a za jego wprowadzenie CEO otrzymało odznakę honorową ZA ZASŁUGI DLA OŚWIATY.

Atlas Literacki Polski – uczniowie poszukują informacji dotyczących literackiego dziedzictwa ich miejscowości i regionu. Odnalezione świadectwa umieszczane są na internetowej mapie Polski, a najciekawsze z nich znajdują się w drukowanym Literackim Atlasie Polskim.

Młodzi obywatele działają (MOD) – uczniowie poznają problemy nurtujące społeczność, w której mieszkają i wybierają ten, który jest dla niej szczególnie ważny. Wypracowują jego rozwiązanie i nakłaniają władze do wprowadzenia tych propozycji w życie.

Młodzi głosują – projekt umożliwi niepełnoletnim obywatelom udział w wyborach - kluczowym wydarzeniu w życiu demokratycznego państwa. Uczniowie organizują w szkołach młodzieżowe wybory prezydenckie, parlamentarne, samorządowe oraz referenda.

Młodzi przeciw korupcji – we współpracy z programem Fundacji Batorego „Przeciw Korupcji”, CEO przygotowuje scenariusze lekcji, szkoli nauczycieli do prowadzenia zajęć na temat korupcji i zagrożeń, jakie ona ze sobą niesie oraz sposobów jej zwalczania.

Szkoła ucząca się – sieć szkół, które wspólnie wprowadzają system zapewniania jakości pracy. Podstawą działania szkół są: współpraca w zespołach nauczycielskich, określanie celów, monitorowanie efektów własnej pracy, refleksja nad praktyką organizacyjną, dydaktyczną i wychowawczą.

Serwis internetowy – dla nauczycieli i uczniów zainteresowanych tematyką społeczną, polityczną i prawną CEO prowadzi obszerny serwis internetowy. Znaleźć tam można także materiały przygotowujące do matury i egzaminów na studia, a także informacje o wszystkich programach CEO.

